

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

36. årgang

UDGIVET
AF HISTORISK
SAMFUND
FOR VIBORG
AMT

1*9*7*1

FRA VIBORG AMT

»Historisk Samfund for Viborg Amt«

har siden samfundets stiftelse i 1928 udsendt 36 bind af årbogen »*Fra Viborg Amt*«. Af disse er flg. årgange *udsolgt*: 1929, 1938, 1954 og 1961–62, hvorfor de *ikke* kan leveres, mens flg. endnu haves – for en række årganges vedkommende dog i meget begrænset oplag – og kan leveres til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

[1]	1930–31, 1933, 1935–37, 1939–41 og 1948–53, pr. årgang	6 kr. (9 kr.)
[2]	1955–63, pr. årgang	10 kr. (15 kr.)
[3]	1964–71, pr. årgang	20 kr. (30 kr.)
[4]	Samlet pris ved levering af samtlige resterende bind, så langt oplaget rækker, for medlemmer 150 kr. (ikke-medlemmer 225 kr.), portofrit fremsendt.	
Samfundet har herudover – oftest i stedet for et bind af årbogen – udgivet eller medvirket ved udgivelsen af en række vægtige særpublikationer, af hvilke dog flere er udsolgt, og andre kun haves i <i>meget begrænset rest-oplag</i> . De sælges til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):		
[5]	Viborg Amts Stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. 1947	Udsolgt
[6]	Viborg Katedralskoles historie. Af Carl E. Jørgensen. Indbundet særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1959–60. 174 sider, rigt illustreret	12 kr. (18 kr.)
[7]	P. G. Lindhardt: Brevvexling mellem biskopperne J. Swane og Frederik Nielsen. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1962. 30 sider, ill.	4 kr. (6 kr.)
[8]	Billeder af Viborg amts forhistorie. 1966. 160 sider, rigt illustreret	16 kr. (24 kr.)
	Ved køb af mindst 5 eksemplarer: kr. 12,00 kr. eksemplar, portofrit fremsendt uanset medlemskab.	
[9]	Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. Fotos: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. 2. udgave, 1966. 94 sider, rigt illustreret	Udsolgt
[10]	Niels Friis: Viborg Domkirkes orgel 1570–1966. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1967. 40 sider, ill.	4 kr. (6 kr.)
[11]	Hans Øllgaard: Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805–1830. 105 sider illustreret. 1968.	9,50 kr. (15 kr.)
[12]	Nr. Tulstrup-dagbogen. Ved Jens Holmgaard. Udg. i samarbejde med Landbohistorisk Selskab. Sælges kun til medlemmer	24,00 kr.
	Til de anførte priser må lægges 15% moms.	

Bestillinger kan indsendes på åbent brevkort blot med angivelse af de anførte numre (og for årbøgernes vedkommende de pågældende årgange). Opgiv, om De er medlem eller ikke, evt. om De ønsker at blive medlem af Historisk Samfund for Viborg Amt. De pågældende publikationer vil omgående blive fremsendt med regning (for ordrer over 50 kr. uden tillæg for porto, for mindre ordrer med tillæg af portoudgiften). *Hurtig bestilling* kan tilrådes, da mange af publikationerne kan forventes udsolgt meget snart!

EKSPEDITION: Arkivar Hans H. Worsøe, Landsarkivet, Lille Sct. Hansgade 5, 8800 Viborg, telefon (06) 62 17 88. Giro 63 805.

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

ÅRBOG

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

36. ÅRGANG

1971

VIBORG

1971

Redigeret af
HANS H. WORSØE
under medvirken af
AAGE BONDE
og
JENS HOLMGAARD

Indholdsfortegnelse

Viborg under besættelsen. Af materielforvalter, viceborgmester H. Spanggaard Pedersen	7
Mogensgades »biblioteker«. Af Jens Ørnbøll	101
Den, der ager med stude -. Af Ole Degn	119
En landsbysmedie på Viborgeggen. Af Peter Pedersen	159
Det gamle Viborg. Af Erik Levin Nielsen	166
Træk af Vinkel sogns præste- og degnhistorie fra reformationen til ca. 1855. Af provst em. A. M. Vestergaard. II. Tiden efter 1850	173
Nyt og noter	217
Ny lokalhistorisk litteratur	221
Samfundet siden sidst	232
Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune	238

Omslagsbillede:

Tyske motoriserede enheder passerer krydset Dumpen - Sct. Mathiasgade den 9. april 1940. (Foto: Munksgaard).

Historisk Samfund for Viborg Amt

Bestyrelse:

Overbibliotekar *Aage Bonde*, formand.*
Provst *Morten Øllgaard*, Vorde, næstformand.
Arkivar *Hans H. Worsøe*, sekretær.*)
Oberstløjtnant *P. P. Schroeder*, kasserer.
Førstelærer *E. Gustavussen*, Vammen.
Sognepræst *Jens Kjærsgård*, Bjerringbro.
Museumsassistent *E. Levin Nielsen*.
Arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup.*)

De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget, mens de med *) mærkede udgør redaktionen af »Fra Viborg Amt«.

Revisorer:

Bankfuldmægtig *Fin Bertel*.
Assistent *Henning Skov*, Landsarkivet.

Samfundets ekspedition:

Landsarkivet, Ll. Sct. Hansgade 5, 8800 Viborg.
Telefon (06) 62 17 88. – Giro 63 805.

(Fra 1/4 1972: Lokalhistorisk arkiv,
Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15)
8800 Viborg, tlf. (06) 62 44 88.

Bidrag til og bøger til anmeldelse i årbogen
sendes til arkivar *Hans H. Worsøe*, Landsarkivet, 8800 Viborg.

Viborg under besættelsen

– en ung mands erindringer og indtryk fra årene 1940–45

AF HELMUTH SPANGGAARD PEDERSEN

1. Optakten

Når man skal beskrive Viborgs hverdag under den tyske besættelse, har man mulighed for at kunne skrive en artikel af betragtelig længde, da vel ingen periode i hverken Danmarks eller i Viborgs historie har været så begivenhedsrig. Det er en periode, som alle, der har oplevet den, aldrig vil glemme. Man husker alt lige fra de tyske troppers indmarch den 9. april 1940 til befrielsen den 5. maj 1945. Men man husker også ting som rationering, varemangel, iskolde vintre, brændselsmangel osv., foreteelser, der i høj grad var med til at præge viborgensernes hverdag og livsform.

Men da det, sådan som det var tilfældet med min artikel: Viborg i 30'erne (Fra Viborg Amt 1970, side 50–102, også som særtryk), ikke er min hensigt at give nogen historisk redegørelse for begivenhederne under besættelsen, bl. a. fordi lektor *Svend Bækholm* allerede har skrevet en artikel om modstandsbevægelsen i Viborg (Fra Viborg Amt 1965, side 175–202), og da det heller ikke her er min hensigt at søge støtte i kildemateriale, men kun i egne erindringer, må denne artikel, ligesom den tidligere, kun opfattes som en hverdagskildring af Viborg i denne bevægede periode – en skildring af besættelsesårene, som enhver viborgenser kunne have oplevet den uden personligt at have været andet end *tilskuere* til begivenhederne.

Sommeren 1939 må vel være det rigtigste tidspunkt at begynde en beretning om besættelsesårene på. Det var nemlig den sommer, hvor der for alvor blev slået på krigstrommerne i Europa, og alle voksne havde sikkert en klar fornemmelse af, hvor det bar hen. I hvert fald husker jeg, hvordan den truende krigsfare daglig blev diskuteret ved middagsbordet i mit hjem. I skolerne diskuterede børnene ivrigt de

samme problemer, og mange forslag til en raffineret aflivning af Hitler, Goebbels, Göring m. fl. blev udpønsat dér. På fortovet foran Folkebladet og på hjørnet ved Hjultorvets kiosk var der ofte en gruppe mennesker, hovedsagelig nogle af tidens mange arbejdsløse, der dannede et såkaldt »fortovsråd«, som energisk og med megen sagkundskab gjorde forsøg på at løse såvel de udenrigs- som de indenrigspolitiske problemer. Dette fortovsråd fortsatte sin virksomhed gennem alle krigsårene, og jeg tror egentlig, at først de bedre beskæftigelsesmuligheder i løbet af 50'erne helt har ophævet dette råd.

Det var også i denne sommer, at mund- og klovsygeepidemien, der havde raset det meste af et par år, var ved at ebbe ud. Men landbruget havde også dengang mange andre problemer. Dets alvorlige økonomiske krise i 30'erne var endnu ikke nær overstået. Hvem tænker i dag på, at i 1939 fik landmanden stadig udleveret de såkaldte »svinekort«, der gav ham ret til at levere et bestemt antal svin, afhængig af ejendommens størrelse, til slagteriet. Uden disse kort kunne han ikke afsætte sin svineproduktion for betaling. Det var altså en form for rationering, men med modsat fortegn. Disse afsætningsvanskeligheder prægede ganske naturligt også handelen på grisetorvet, som dengang afholdtes på trekanten ved Gammel Vagt. Ofte handlede man med svinekort i stedet for med smågrise.

Bilismen nåede i denne sidste sommer før krigen sit foreløbige højdepunkt. Trafikken var efterhånden af en sådan størrelse, at politiet af og til havde en mand posteret i krydset Sct. Mathiasgade-Dumpen for at dirigere trafikken, hvilket ofte afstedkom en stor interesse hos publikum på fortovshjørnerne for at betragte det »storstadsagtige« syn. Ja, politibetjenten i krydset vakte så stor opmærksomhed i Viborg, at én af byens præster, pastor *J. A. Lindeburg* en søndag aktualiserede sin prædiken ved at nævne politibetjenten »som ved at løfte hånden kan standse al trafik«.

Sommeren før var hovedvejene 13 og 16 blevet forsynet med skilte, således at alle kunne se, at nu var hovedvejene nået frem til det mørkeste Jylland. Også denne begivenhed

vakte almindelig interesse, og den var ligeledes en følge af den forøgede trafik.

I byens aviser kunne man jævnligt læse en lille notits om, hvem der var »Byens gæster«. F. eks. kunne man i Folkebladet eller i Stiftstidende læse: »På Preislers Hotel bor for tiden direktør N. N. og frue, København, og oberst P. P., København. På Hotel Phønix bor fabrikant X, Odense, og landsretssagfører Y, Kolding.« Det var sådan en lille lokal form for »fashionable news« og sikkert en efterabning af københavnske aviser.

Turister fra nær og fjern, gående, cyklende, bilende og togrejsende, kom til Viborg den sommer. Der var udlændinge iblandt dem, og det må vel være naturligt at tro, at nogle af de tyske turister kom i et »særligt ærinde«. Det er i hvert fald sikkert, at besættelsen af Danmark og i særlig grad bygningen af flyvestation Karup er blevet forberedt i god tid. Nogle må jo have gjort disse forberedelser, for alle, der kender til offentligt arbejde, véd godt, at man ikke kan begynde et stort ingeniørarbejde med få ugers varsel, såfremt det ikke i forvejen er planlagt i enkeltheder.

Viborg fik den sommer – eller var det i sommeren 1938? – besøg af Europas største bil, nemlig en stor lukket lastvogn fra Tyskland, der rummede en udstilling af ure og instrumenter fra det tyske firma »Kienzle Uhren«. Vognen tog ophold på Hjultorvet, hvor viborgenserne flokkedes om den i stort tal for at tage seværdigheden i øjesyn. Senere er det blevet påstået, at vognens ærinde i Danmark ikke var at gøre reklame for tyske ure, men i virkeligheden var at måle vejes og broers bæreevne med henblik på den kommende tyske invasion, altså spionage. Og til dette formål må en tung vogn, forsynet med et utal af måleinstrumenter, jo siges at være ideel.

Den 1. august 1939 mindede aviserne om 25-års dagen for den første verdenskrigs udbrud i 1914, og en måned senere, nemlig den 1. september, begyndte den anden verdenskrig med det tyske angreb på Polen, der få dage senere blev efterfulgt af Englands og Frankrigs krigserklæringer mod Tyskland.

Belært af erfaringerne fra den første verdenskrig begyndte myndighederne straks at forberede visse foranstaltninger. Der blev med det samme udsendt forskellige direktiver angående forsyninger og forbrug. Civilbeskyttelsesforanstaltninger mod luftangreb var ligeledes noget, der straks blev sat i gang på grundlag af erfaringer fra bl. a. den nylig afsluttede spanske borgerkrig, hvor luftkrigen skånselsløst havde været rettet direkte mod civilbefolkningen. Og der skete genindkaldelser af en hel del hjemsendte årgange soldater, uden at der dog blev tale om en egentlig mobilisering.

De genindkaldte soldater blev iklædt og fik udleveret udrustning fra depoterne omkring eksercerpladsen. Ved eksercerhuset og i depotgården samledes store styrker, der, når iklædningen var tilendebragt, i civile lastbiler, som var rekvideret til formålet, blev transporteret til kantonnement i omegnens bøndergårde. En stor menneskemængde overværede disse begivenheder, som kulminerede den første søndag i september, samme dag som Englands og Frankrigs krigserklæringer trådte i kraft. Jeg tror, at alle, der fra stien bag Landsarkivet overværede disse genindkaldelser, og som så på udleveringen af våben og udrustning m. v. i depotgården, og som dér overværede bortkørslen af soldaterne på de åbne lastvogne, følte, at nu var der ikke længere tale om trusler om krig, nu var det blodig alvor. Mange tvivlede også på, om det endnu engang ville lykkes Danmark at forblive neutral i en storkrig.

Civilbeskyttelsesforanstaltningerne omfattede uddannelse af CB'ere til politi, brand, sanitet osv. CB'erne var værnepligtige unge mænd, der ikke var blevet »taget til soldat«, eller som havde trukket »frinummer«, og som med CB-uddannelsen i påkommende tilfælde kunne være til hjælp inden for de respektive tjenestegrene. Men også frivillige hjælpere til disse områder blev uddannet, ligesom kommunens faste arbejdere indgik i CB-teknisk tjeneste. Husvagter, sandkasser på loftet i beboelsesejendomme og større bygninger, bedriftsværn i offentlige institutioner og i større virksomheder blev ligeledes indført, og formålet med alle foranstaltninger var at afbøde evt. skader ved luftangreb og krig. Foran po-

Politistationen i Kompagnistræde med sandsække foran som luftbeskyttelsesforanstaltning. De to personer længst til højre i billedet er bogtrykker Peter Dybdal og »Kaffebar-Jensen«. Begge to blev ret kendte under krigen, hver dog på sin »front«. (Fot. Carl Johan Zacho).

litistationen i Kompagnistræde og ved rådhuset blev der dækket til med sandsække. I rådhusets kælder blev civilbeskyttelsens kommandocentral indrettet, og i et af domkirkens tårne blev der installeret en luftværnssirene, som kunne betjenes fra politistationen.

Restriktionerne i forbruget kom til at omfatte mange forskellige ting. Bl. a. skulle der spares på lys, gas og varme. Det med at spare på lyset var i øvrigt noget, der lå de fleste i blodet. Man brugte før krigen overalt små pærer på 15, 25 eller 40 watt. Brugte man en 60 watt pære i en stue, blev man anset for at være ødsel, og man slukkede altid, når man gik fra ét rum til et andet. »Sluk lyset« stod der ofte på et skilt nær en kontakt, men aldrig »Tænd lyset«. Men nu skulle der spares yderligere; bl. a. ændrede pengeinstitutterne deres åbningstider, så der ikke mere var aftenekspedition kl. 17–18, som der havde været det hidtil på alle seks hverdage, og butikkerne skulle slukke for vinduesbelysningen på

Tyske internerede flyvere på Viborg kaserne efteråret 1939. Den pistolbevæbnede officer midt i billedet er en ung dansk løjtnant, som ledsagede tyskerne, når de var på spadseretur i byen. (Fot. Braskhøj, Viborg Stifts Folkeblad).

et tidligere tidspunkt. Allerede i slutningen af oktober kom den første rationering, nemlig af sukker, der kort tid senere efterfulgtes af kafferationering. Inden krigens afslutning var så godt som alle fødevarer rationeret, og den sidste rationering ophørte først i 1952, altså 13 år efter indførelsen.

Begrebet »hamstring« blev også kendt og blev samtidig forbudt. Der blev indført restriktioner over for bilkørsel. Brugstilladelse skulle man have, og fik man den, skulle den anbringes synligt på bilens forrude. Senere blev der indført benzinrationering, hvor rationens størrelse afhang af erhvervsmæssigt behov. Eftersom krigen skred frem, blev det færre og færre, der fik brugstilladelse, og rationerne svandt ind for de ganske få, der fik tilladelse.

Sådan gik de første par krigsmåneder. Der faldt lidt ro over det hele igen. Krigen i Polen varede kun 18 dage, så

var dette land nedkæmpet, og på vestfronten var der stilhed. Her i landet hjemsendte man atter en del af de genindkaldte styrker, så det militære beredskab blev slækket. Der var endnu ikke nogen særlig varemangel, men af og til opstod der rygter om, at en ny rationering var i vente. Onde tunger påstod, at det var de handelsrejsende, der satte disse rygter i omløb for at forøge deres salg.

Der skete dog alligevel noget her i Viborg, som vakte opsigt. Der nødlandede et par steder i Jylland nogle tyske militærfly. Besætningerne fra disse fly blev under skarp bevogtning interneret på kasernen i en af mandskabsbygningerne. Men trods den skarpe bevogtning, der sandsynligvis var i overensstemmelse med Gèneve-konventionen og neutralitetsreglerne, så man ofte de internerede soldater på gaden i deres uniformer. I begyndelsen under ledsagelse, nærmest en form for bevogtning, men senere ofte gående frit. Efterhånden voksede antallet af internerede tyske soldater, idet flere fly nødlandede, og et tysk marineskib minesprængtes ved Møn, hvor en del marinere blev reddet i land på dansk område.

Interneringen på kasernen blev derfor kun af kort varighed, idet man ret hurtigt gik i gang med at indrette en afdeling på Hald kuranstalt til formålet. Hald var oprettet som krigsfangelejrer af Røde Kors under den første verdenskrig og var derfor velegnet til formålet. Interneringslejren blev forsynet med alle de sikkerhedsforanstaltninger, som en krigsfangelejrer normalt er udstyret med, bl. a. dobbelte rækker pigtråd med vagtposter imellem og projektørbelysning om natten. Men samtidig med den skarpe bevogtning kunne man stadig se de tyske soldater gå frit omkring i byen, se dem i biograferne, når der spilledes tyske film, og i lejlighedsvis på restaurationsbesøg. Og da uniformer, og i særlig grad udenlandske militæruniformer, har eller havde en stærk tiltrækning på kvindelig ungdom, ja, så er det vel naturligt, at en del af de internerede indledte et bekendtskab med nogle af byens piger. På det tidspunkt af krigen kunne man jo for disse unge pigers vedkommende endnu ikke tale om unational holdning eller det, der var værre.

Men på trods af de frie forhold blev det efter lejrens nedlæggelse konstateret, at tyskerne havde planlagt et flugtforsøg fra lejren ved at grave en tunnel under hegnet. Dette paradoks var nok en følge af tyskernes æresfølelse. Man flygtede ikke, når man havde officiel tilladelse til at gå uden for hegnet, måske efter afgivelse af æresord, men det var en »ærlig sag« at flygte i nattens mulm og mørke fra et skarpt bevogtet område.

Lejren blev nedlagt få dage efter den tyske besættelse, og så var »friheden« sikkert forbi for de internerede tyske soldater, der nu atter måtte indtage deres pladser i de væbnede styrker.

En anden begivenhed i efteråret 1939, der satte sindene i bevægelse, var Ruslands overfald på Finland. Her følte man, at det var et broderfolk, der var kommet i nød, og overalt i Danmark forsøgte man at hjælpe og lindre nøden for det fattige, finske folk. Mange frivillige meldte sig til den finske hær, og også fra Viborg var der en del unge mænd, der deltog. På lokalt plan foranstaltede Røde Kors, i samarbejde med de uniformerede ungdomskorps og aviserne, indsamling af henholdsvis tøj og penge, ligesom en komité forberedte sig på at modtage evakuerede finske børn fra de krigshærgede områder. Det sidste blev dog ikke til noget under vinterkrigen, men senere, da Finland atter var i krig, blev det igen aktuelt, og jeg véd, at enkelte af de børn, der da kom til Viborg, forblev hos deres plejeforældre efter krigen og nu er danske statsborgere.

Vinteren, der fulgte, var sådan set ret begivenhedsløs, bortset fra at den blev meget kold. Den og de to følgende vintre var de koldeste og længste, hele Europa nogen sinde havde oplevet. Termometrene viste flere gange temperaturer helt ned i nærheden af $\div 30^{\circ}$. Og når kulden kædes sammen med de øvrige vanskeligheder som mangel på brændsel og fødevarer i forbindelse med krigshandlinger, så kan enhver forstå, at de, der oplevede de tre fimbulvintre, aldrig nogen sinde vil glemme dem.

Allerede den første vinter oplevede mange viborgensere, at deres vandrør frøs til, og at de ikke fik vand igen før hen

på foråret. Hovedledningerne frøs også flere steder i yderkvartererne, og kommunen måtte sende vandvogne ud, så de nødstedte beboere kunne få deres mangel på drikkevand afhjulpet. Heldigvis havde kun få wc, ellers kan man vel tænke sig til, hvilke problemer der igennem flere måneder ville være opstået for de pågældende.

Brændselsmanglen var endnu ikke så stor, som den senere blev, men for de arbejdsløse, som ikke havde penge til at købe brændsel for, blev vinteren uhyggeligt svær at komme igennem. »Kokspillere«, dvs. folk, der samlede koksstykker op, som var faldet af jernbanevogne under aflæsning, var almindelige på banegårdens ladespor, og antallet af såvel voksne som børn, der samlede kvas og grankogler i skovene omkring byen, forøgedes. Ofte så man en arbejder komme med en sæk koks, som han havde købt på gasværket, på cykelstyret. Man havde ikke penge til at købe mere end en enkelt hektoliter ad gangen.

At vinteren skulle blive den sidste gennem en længere år-række, hvor gadelygterne var tændt, tænkte man selvfølgelig ikke på. Kommunen flottede sig også den vinter med at oplyse skøjtebanen på Søndersø, som gennem mange år havde sin plads på isen ved Brohuset. Ingen tænkte på, at der nu skulle gå fem lange år, inden man atter skulle opleve jagten efter sin egen skygge i en gaslygtes nærhed eller opleve, at man havde to lange skygger, når man befandt sig midtvejs mellem to lygter. Heller ikke jeg tænkte på, at når det igen blev muligt at opleve denne skyggeleg, så var jeg ikke længere dreng, men, i hvert fald efter egen opfattelse, var blevet til en voksen ung mand, som ikke længere interesserede sig for at lege omkring gadelygten i aftentimerne.

Men mens den hårde vinter lakkede mod enden, begyndte der atter at komme uroskyer på himlen. Finland måtte kapitulere over for den russiske overmagt, og de baltiske stater blev indlemmet i Rusland. I Norge blev et tysk skib, »Altmark«, af engelske enheder trængt ind på neutralt farvand, hvorefter englænderne bordede skibet, som, på trods af at det var et handelsskib, viste sig at være fyldt med allierede krigsfanger, som englænderne derved befriede.

Den 8. april udlagde englænderne, trods nordmændenes protest, miner langs den norske kyst, og nu var det klart for de fleste, at noget alvorligt var i anmarch. Indviede militære kredse havde også kendskab til en større tysk opmarch umiddelbart syd for den danske grænse.

Men civilbefolkningen i Viborg mærkede ikke noget til denne uro. Der var tilsyneladende ikke nogen ekstraordinær aktivitet den 8. april, selv om senere redegørelser viser, at der var et stærkt beredskab på kasernen, og at soldaterne dér, natten mellem den 8. og 9. april, ikke måtte sove, men kun hvile sig i uniform og støvler. De samme redegørelser viser dog også, at Viborgs daværende generalmajor og chef for Jydske Division næsten ikke var til at få vækket af sin søvn, da alarmen om grænseoverskridelserne indløb tidligt om morgenen. Det sidste tyder på, at overfaldet også var ret uventet for selv højtstående officerer.

2. Den 9. april

Hvordan den 9. april forløb her i Viborg, vil jeg gerne beskrive på grundlag af mine egne oplevelser. Jeg blev som tusinder andre vækket ved 6-tiden om morgenen af en kraftig motorstøj fra de overflyvende tyske flyvemaskiner. Solen skinnede fra en omtrent skyfri himmel, så man tydeligt kunne se nationalitetsmærkerne på vingerne og hagekorset på halen af flyene, så der var ingen tvivl om, at det var tyske maskiner. Jeg kom hurtigt i tøj og ud af huset for at blive orienteret om, hvad der var sket. Vi havde ikke selv nogen radio, derfor måtte jeg udenfor for at få de nødvendige oplysninger, som jeg også hurtigt fik hos nogle naboer. Jeg boede på Middagshøjvej og skulle derfor over jernbanebroen for at komme op i byen. På banegården var der rangeret nogle togstammer frem, som sandsynligvis skulle bruges til soldatertransport, men derudover var der ikke noget ekstraordinært at se på jernbanen. Jeg kørte så op i byen og videre ud til kasernen for at tilfredsstille min nysgerrighed. Fra eksercerpladsen kunne jeg gennem hegnet se soldaterne stå opmarcheret på geled og konstatere, at de enten fik udleveret ammunition eller også var ved at af-

Tyske bombemaskiner flyver lavt ned over kasernens område tidlig om morgenen den 9. april 1940. Her passerer én af disse maskiner lavt hen over krydset Rødevej-Skivevej. (Fot. ukendt, tilhører Garnisonsmuseet i Viborg).

levere igen. Klokken var da ca. 7. Flere gange, mens jeg stod og kikkede ind gennem hegnet, kom tyske bombe- eller transportmaskiner flyvende meget lavt hen over kasernens område. Det er egentligt mærkeligt at tænke på i dag, at ingen, heller ikke jeg, vidste, om de ville angribe, og alligevel stod man roligt lige uden for kasernen og betragtede sceneriet. Efter at have slået et par sving igennem byen, uden at bemærke andet end de diskuterende klynger af folk og opslagene på Folkebladets tavler, kørte jeg så i skole på Østre skole.

I skolen stod såvel lærere som børn og diskuterede i grupper, mens de ind imellem blev optaget af, at en lavtgående maskine fløj hen over hustagene. Pludselig kom én af de lavtflyvende maskiner lige hen over skolen, og ud af maskinen kom der noget, der tilsyneladende lignede nogle pakker, men som i næsten samme øjeblik gik i stykker. Det var flyveblade med den senere så kendte tekst. Kort efter be-

gyndte flyvebladene at nå jorden, kun få faldt på skolens område, de fleste drev med vinden nedefter Sct. Nicolaigade og Sct. Ibsgade, og børnene løb ud af skolegården og ned ad Rosenstræde for at få fat i sedlerne, trods lærernes protester. Mens opsamlingen fandt sted, ringede det ind, men lærerne havde for en gangs skyld svært ved at få børnene ind, så optaget var man af flyvemaskiner og flyveblade. En af lærerne, Johs. Hansen, husker jeg, beslaglagde samtlige flyveblade i sin klasse, rev dem i stykker og smed dem i papirkurven.

I klassen fik vi af vores klasselærer, *Sv. Carlo Eriksen*, en orientering om, hvad der var sket, og samtidig blev det pålagt os at passe undervisningen, som om intet var hændt. Men det var af flere grunde meget vanskeligt at være upåvirket af begivenhederne. For det første havde lærerne selv besvær med at koncentrere sig om undervisningen – hvert andet øjeblik »stak de hovederne sammen«, og efter frikvartererne tog det en evig tid, inden de igen indfandt sig i klasserne. Børn var dengang ikke vant til at se flyvemaskiner til daglig, så hver gang én eller flere kom inden for synsvidde, stormede man hen til vinduet for at se efter dem.

Lidt før middag gik rygtet, at tyske tropper ville rykke ind i Viborg omkring kl. 14,00. Men der var vist ikke mange, der troede på det, for ingen kunne rigtig fatte, hvordan det skulle kunne lade sig gøre. Man tænkte nemlig i traditionelle baner, og så vidste enhver, at soldater enten marcherede eller blev transporteret pr. jernbane. Min klasse havde middagsfri kl. 12–13, og jeg kørte derfor hjem for at spise til middag. Der var da meget stille i byen og intet særligt at bemærke. Overflyvningerne var næsten ophørt; kun en gang imellem så eller hørte man en enkelt maskine.

Men da jeg kom tilbage fra middag kl. ca. 12,45, var den tyske invasion allerede i fuld gang. Krydset Dumpen-Sct. Mathiasgade var pakket med tilskuere, som ikke kunne komme over gaden, eller som havde taget opstilling på gadehjørnet for at se på indmarchen. Tysk militærpoliti dirigerede trafikken af militærkøretøjer, kampvogne, lastvogne, motorcykler osv., der kørte mod nord, mens dansk politi

Tyske motoriserede enheder passerer krydset Dumpen-Sct. Mathiasgade den 9. april 1940. Billedet er taget fra fotograf Munksgaards vinduer i Privatbankens bygning ca. kl. 12,45, kort tid efter at de første tyske styrker invaderede Viborg. (Fot. Munksgaard).

havde fået den sekundære opgave at holde tilskuerne væk fra kørebanelen. Militærkøretøjer fyldte allerede Sct. Mathiasgade, og en tysk vagtpost var placeret foran posthuset. Samtidig kørte den ene kolonne militærvogne efter den anden mod nord. Jeg betragtede synet af disse fremmede soldater som noget interessant og spændende – jeg var jo kun 13 år dengang, men jeg tror heller ikke, at alvoren i disse begivenheder rigtig var gået op for store dele af den voksne befolkning. Jeg var i hvert fald vidne til mange menneskers tankeløse vinken og smilen til de tyske soldater, og jeg så også i et par tilfælde en tilskuer løfte armen til »Hitlerhilsen«.

Jeg var godt ærgerlig over, at jeg skulle i skole igen, for her var der noget at se på. Men pligten kaldte. Kl. 15,00 fik jeg atter fri, men skulle fra skolen møde direkte i min byplads hos manufakturhandler *Wille-Christiansen*. I de mellemliggende to timer var byens gader og torve blevet

Ordren om mørklægningen fra og med den 9. april om aftenen blev bekendtgjort både pr. højtalerovgn og ved opslag af plakater. Her betragter en viborgenser et af politiets opslag. (Fot. Georg Pe, Viborg Stifts Folkeblad).

pakket med tyske biler, samtidig med at trafikken mod nord fortsatte. Det hvide flag, tegnet på overgivelse, var hejst på Generalkommandoen i Sct. Mathiasgade, og en enkelt tysk stabsvogn holdt udenfor. Der blev sikkert forhandlet inde i bygningen.

På gaderne myldrede det med mennesker, nysgerrige og alvorlige mellem hinanden. Radioforhandler Vissings radiovogn med en stor højtaler på taget kørte rundt i samtlige kvarterer og bekendtgjorde på politiets vegne, at der var »beordret mørkelægning« fra samme dags aften.

Hele eftermiddagen fortsatte indmarchen af syngende tyske soldater i de gråmalede køretøjer. Viborgenserne var ikke vant til at se soldater, der sang; når danske soldater kom marcherende eller hørende gennem byen, var det altid under iagttagelsen af kommandoen »Giv agt«, hvilket betød »se lige ud og ti stille«. Mange mennesker troede derfor, at det måtte være glade soldater, der tog Danmark i deres besiddelse. Efterhånden fyldtes hele byen med tyske køretøjer, sidegader og torve blev helt pakket. I løbet af eftermiddagen blev der rekvireret overnatningskvarterer til mandskabet, henvend 5000 mand, har daværende borgmester *Viggo Aggerholm* senere oplyst. Næsten alle byens skoler, Østre, Vestre, Katedralskolen, Teknisk skole osv., samt Asanigården, der dengang hed Kroghs fabrikker, blev taget i anvendelse.

delse til dette formål. Viborg-Hallen blev taget i brug som hovedkvarter. Alle hotelværelser, der var ledige, blev tildelt officererne. Desuden var der flere steder i byen privat indkvartering; den blev dog kun af få dages varighed. Kaserne var stadig belagt med danske soldater, som i de første dage af besættelsen ikke havde adgang til at forlade den. De var nærmest internerede, selv om der ikke var nogen tysk vagt.

Om aftenen den 9. april havde mørkelægningen »premiere«. De, der ikke havde været så heldige at få fat i mørkelægningspapir, dvs. lystæt papir, til at sætte for vinduerne, måtte klare sig med tæpper eller helt lade være med at tænde lyset. Gadelygterne var slukkede, og der brændte selvfølgelig ikke lys i butiksvinduerne. Fraternisering mellem danske piger og tyske soldater blev også en kendsgerning den aften, ligesom det var tydeligt at se, at visse konditorier og restauranter bød tyskerne velkommen.

3. Besættelsens første år

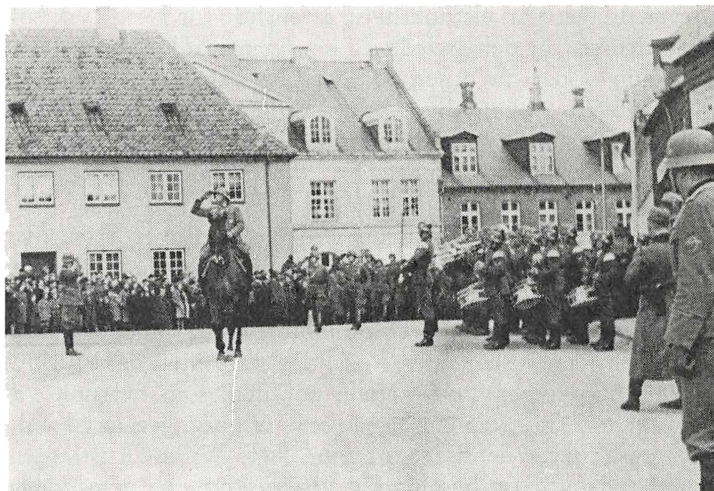
Da tyskerne havde overtaget skolerne, fik børnene endelig den »frihed«, de var blevet »snydt« for dagen i forvejen. Der var nu rig lejlighed for mig til at tage byen i øjesyn den 10. april om formiddagen. Overalt i byens gader vrimlede det med tyskere, samtidig med at store styrker stadig fortsatte mod nord, hvor de skulle indskibes i Frederikshavn for senere at blive indsat i kampene i Norge. På torvene havde tyskerne stillet feltkøkkener op, således at mandskabet blev forplejet der. Feltkøkkener var naturligvis også placeret alle de andre steder, hvor der var indkvartering. Tyske soldater trak telefonledninger gennem gaderne, og foran Preislers Hotel var der placeret to vagtposter, som tilsyneladende kun var æresvagter for den derboende tyske general; alle fik i hvert fald lov til at passere ind og ud ad porten uden at blive antastet af vagten.

På eksercerpladsen havde tyskerne etableret et større mobilt autoværksted, og rundt omkring var der opstillet ambulante radiostationer. På det grå vandtårn var der endelig

Tyske tropper på Hjulstovet i dagene efter den 9. april 1940. En tysk vagtpost foran en militærbus, der fungerer som stabskvarter for en højtstående tysk officer, hvilket tilkendegives af standeren bag på bussen. (Fot. Carl Johan Zachø).

Hitlers fødselsdag den 20. april 1940 fejres med en stor sejrparade ved Gammel Vagt, hvor den tyske generaløjntant Wittke sammen med sin stab har taget opstilling. (Fot. Munksgaard).

indrettet en observationspost, som var bemanded med folk fra »Luftwaffe«.

Tysk militærpoliti – Feltgendarmerie – med skilt hængende om halsen dirigerede flere steder i byen den voldsomme trafik og patruljerede døgnet rundt i gaderne, mens danske politibetjente, nu bistået af CB-politi, løste tilsvarende opgaver. Disse CB-betjente fik hurtigt øgenavnet »Føl«, fordi de fulgtes med de erfarne betjente. Ved de tyske indkvarteringssteder var der fri adgang til »sprogkursus efter naturmetoden« for såvel børn som voksne, hvad desværre mange benyttede sig af. Entreprenante folk havde allerede travlt med at sælge alt til tyskerne, lige fra snørebånd, chokolade, is, brød og smør til aviser og bøger.

Men det var dog kun en meget lille del af Viborgs voksne befolkning, der var ivrige efter at takkes tyskerne. Langt de fleste forholdt sig afvisende eller passive.

Det, der vakte mest opmærksomhed, var nok Hagekorsflaget, der var hejst på Hedeselskabets bygning på Hjul-

torvet. Flaget var vistnok hejst af en lidt for ivrig tysk soldat i den tro, at det drejede sig om byens rådhus. Flaget var også kun oppe i få timer, før det blev taget ned igen.

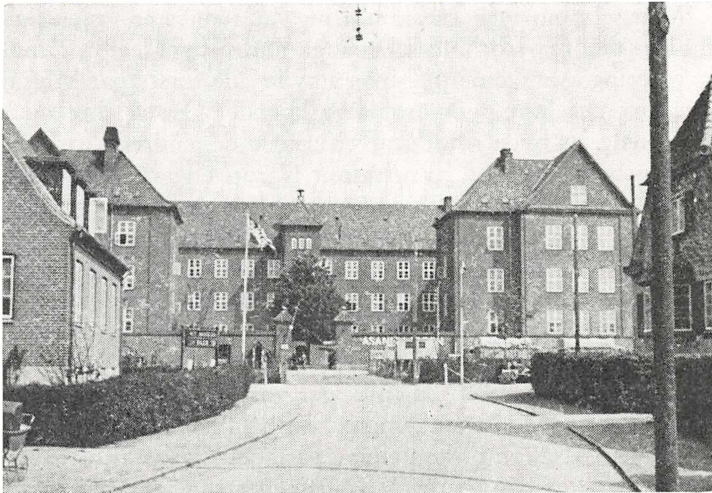
Hos byens boghandlere var udstillet den digre »Viborg købstads historie«, der udkom den 11. april, da det var 500-års dagen for bekræftelsen af købstadsprivilegierne i 1440.

I de følgende dage faldt der lidt mere ro over byen, men på Hitlers fødselsdag, den 20. april, blev der holdt en stor »sejrsparade« på trekanten ved Gammel Vagt, hvor tusindvis af soldater i strækmarch og motoriserede enheder defilerede forbi den tyske general og hans stab. Men også tusindvis af viborgensere overværede paraden, som vel nok var det største i sin art, man havde set i Viborg. Jeg havde sikkert også været der, såfremt min chef, Wille-Christiansen, ikke havde advaret mig mod at vise tyskerne og deres våben nogen interesse. Wille-Christiansen undslog sig i øvrigt fra besættelsens første dag for at sælge til tyskerne, når det kunne lade sig gøre, mens mange andre forretninger først indførte dette princip på et langt senere tidspunkt.

Det må også nævnes, at i begyndelsen af besættelsen var tyske penge overalt gyldigt betalingsmiddel for tyske soldater. 1 rigsmark var lig 2 kroner, og 1 pfennig var lig 2 øre, så det var forholdsvis let at regne med disse penge.

Det fortælles dog, at en af de småhandlende, som kørte rundt på en budcykel og solgte chokolade m. v. til tyskerne, regnede mark og kroner til samme kurs. De tyske soldater, der vel ikke kendte det danske prisniveau, anede ikke, at de betalte dobbelt pris for varerne, men en officer, der havde kendskab til forholdet, opdagede den handlendes prissystem, truede manden til at forsvinde og sagde noget om, at gentog snyderiet sig, var han »kaput«. Efter den tid har manden haft hæftet »Kaput« foran sit eget navn.

Nogle uger efter besættelsen blev de fleste danske soldater hjemsendt, og tyskerne fik overladt kasernen med undtagelse af administrationsbygningen ud mod Rødevej, der næsten lige var taget i brug, samt officiantbygningen. I Viborg blev der af menigt dansk mandskab kun et vagtkom-

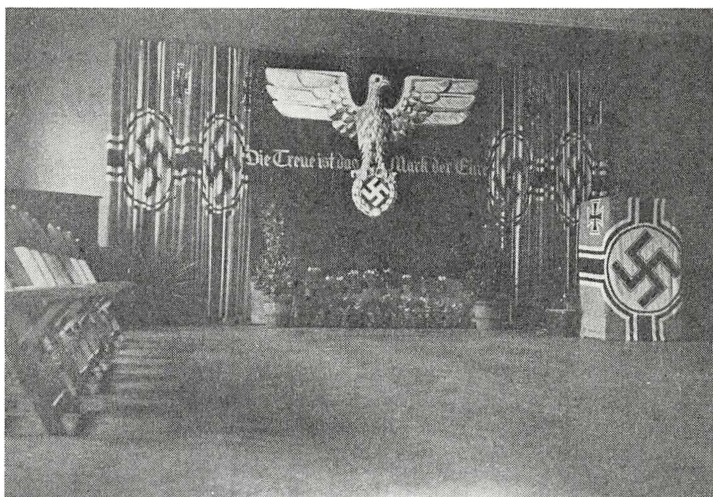
Asanigården på Ørstedesvej set fra Ramsvej. Asanigården var fra besættelsens første dag tysk indkvarteringssted. Her ses bygningen (nedbrændt 1951) med Hagekorsflaget hejst ved siden af skilderhuset. Bemærk også de tyske biler foran indgangen. (Fot. ukendt tysk soldat).

pagni tilbage, som blev indkvartere i Grønnegården i Grønnegade, mens 3. Regiments rekrutter fremtidig skulle uddannes i Randers. Men såvel divisionsstaben i Generalkommandobygningen som 3. regiments stab, bygningstjenerne og garnisonssygehuset forblev i deres bygninger. Som følge af, at tyskerne fik rådighed over kasernen, og at antallet af tyskere i byen var blevet reduceret noget, blev det muligt at rømme skolerne, således at de igen kunne genoptage undervisningen.

Tyskerne rådede derefter, så vidt jeg husker, i sommeren 1940 over kasernen, Kroghs fabrikker, Håndværkerforeningen i Sct. Mogensgade, Viborg-Hallen og Teknisk skole. Ortskommandanturen blev indrettet i Gravene nr. 1. Jeg vil antage, at der på dette tidspunkt har været godt er par tusinde tyskere i byen; de tilhørte alle hæren og var derfor iklædt grønne uniformer. Dog var mandskabet, der hørte til observationsposten på vandtårnet, underlagt luftvåbnet og derfor i grå uniformer.

Men selv om tyskernes antal nu var reduceret væsentligt, havde Viborg i forhold til mange andre byer en stor indkvartering. Mange danske byer havde i de første par krigsår overhovedet ikke tyske soldater boende. Og en ting mere bevirkede, at byen i høj grad mærkede de ændrede forhold, nemlig bygningen af flyvestation Karup eller »Fliegerhorst Grove«, som tyskerne kaldte den. Ganske kort tid efter besættelsen blev arbejdet med anlæggelsen påbegyndt med støbning af startbaner og opførelse af bygninger og hangarer. Til dette arbejde blev der af de danske entreprenører, som havde påtaget sig opgaven, ansat i tusindvis af arbejdere og håndværkere. Her i byen blev så godt som hver eneste arbejdsløs beskæftiget, og folk, der var i tilsvarende situation andre steder i landet, søgte hertil. Hver dag kørte lastbiler med et såkaldt »hønsehus« på ladet i læssevis af mænd ud til det, der i aviserne blev betegnet som »en større arbejdsplads syd for byen«. Censuren forbød omtale af tyske militæranlæg. Hver dag kørte der også et særtog, der hurtigt fik øgenavnet »Piraten«, »Pirattoget« eller »Træskotoget«, med arbejdere til Karup. Materialer som sten, grus, cement, tømmer osv. blev også transporteret i særtog, og allerede efter få måneders forløb kunne de første tyske krigsfly lande på Karup. Men under hele besættelsen, lige til i april 1945, blev der arbejdet på at gøre flyvepladsen større og mere effektiv. Begrebene »Flyvepladsbaron« og »Værnemager« var i særlig grad knyttet til de flyvepladser, som tyskerne byggede flere steder i landet, af hvilke Karup både var én af de første og vel også den største.

Kort efter, at de tyske internerede havde forladt Hald, tog besættelsesmagten selv pavillonerne på afdeling B i anvendelse, idet man her samlede et ret stort antal englændere, som var blevet overrasket i København af besættelsen. Bl. a. var der flere ambassadefolk samt nogle journalister, der virkede som korrespondenter i København til engelske blade. Flere af dem fik – bl. a. fordi kuranstaltens ledelse godt ville medvirke til at mildne de ret strenge interneringsforhold, de levede under – adgang til at blive behandlet som patienter på afdeling A, en behagelig afveksling i fangetilværelsen og

Parolesalen i tyskerne hovedkvarter i Håndværkerforeningen i Sct. Mogensgade. Teksten betyder: Troskab er ærens marv. (Fot. ukendt tysk soldat).

tillige en anledning for dem til at få viderebragt meddelelser, som den tyske censur ikke skulle have kendskab til. Bevogtningen blev i begyndelsen varetaget af rigspolitiet, men overgik senere til fængselsvæsenet. Senere blev de internerede englændere flyttet til en større forlægning på St. Grundet ved Vejle. Tyskerne tog derefter afd. B i anvendelse som »Reserve Kriegslazerett Jütland«.

Sommeren forløb i ro. Viborgenserne vænnede sig hurtigt til de nye forhold, og tyskerne indgik snart som en »naturlig« ting i gadebilledet. Vagtposterne ved de tyske indkvarteringssteder fik stillet skilderhuse op, malet i de tyske farver med røde, hvide, sorte striber, og det tyske rigskrigsflag vajede flere steder i byen. De tyske soldater vænnede sig tilsvarende hurtigt til de viborgske forhold. De gik i kirke om søndagen, de promenerede på Borgvold med deres piger, de gik ture rundt om Søndersø, de spadserede op til »Spytstenen« i Overlund, de gik i Kino og Fotorama og stillede sig pænt op i køen ved billetsalget, de kom på restauranter

og deltog i dansen som alle andre. De lånte eller lejede cykler og cyklede til Hald sø og Dollerup bakker. De lejede robåde og fiskede i Viborg-søerne, og de badede i Kærvangenget. De lærte Klostermarken at kende og brugte skydebanerne på Søndermarken, akkurat som de danske soldater hidtil havde gjort. Der var hilsepligt mellem danske og tyske soldater og befalingsmænd, og der var udnævnt forbindelsesofficerer til at håndhæve det »gode« forhold mellem de to garnisoner. Et par af de tyske officerer ved stabene var dansk-talende og havde kontakt med de civile danske myndigheder. Kort sagt, idyllen var tilsyneladende fuldkommen.

Men alligevel gærede det under overfladen. Danskerne var ved at komme sig efter choket den 9. april, og de nationale følelser var ved at vågne igen. Noget af det første, der blev bemærket, var en større interesse for at flage, hver gang der var lejlighed dertil, og kommunen bekostede tilsvarende op-sætning af flagalleer i mange gader. Den helt store flaghejsning og nationale tilkendegivelse kom i forbindelse med kong *Christian X's* 70 års fødselsdag den 26. september 1940. Hvert eneste butiksvindue blev udsmykket i dagens anledning, og samtlige forretninger og virksomheder lukkede kl. 12. Overalt blev der flaget, hvor der var mulighed derfor, og tyskerne viste os den »ære« også at flage med Dannebrog på deres bygninger, side om side med det tyske rigskrigsflag. Et alsangsstævne, der også var en ny national tilkendegivelse, blev holdt på Nytorv med mange tusinde deltagere. Den lokale tyske kommandant bekendtgjorde i byens aviser, at af hensyn til de danske nationale følelser og den tyske respekt for disse havde de tyske soldater udgangsforbud på kongens fødselsdag.

I løbet af sommeren og efteråret blev der indført flere restriktioner, bl. a. med henblik på en bedre luftværnssikring. Alle ejendomme skulle have beskyttelsesrum, og der indrettedes en hel del offentlige tilflugtsrum, ligesom der blev opstillet flere luftværnssirener. Sygehuset blev forsynet med store røde kors på taget, og som en kuriositet: Fodgængere skulle efter mørkets frembrud gå med hvide armbind, og cyklerne skulle have bagskærmen malet hvid, en

såkaldt »kathale«. Ordningen med de hvide armbind blev dog nærmest lidt til grin, og efter et års tids forløb blev påbudet ophævet. Der kunne bruges hvide armbind af flere forskellige modeller. Det almindeligste var lavet af et hvidt lommetørklæde, men i forretningerne kunne man købe nogle lavet af voksdug og påmalet selvløsende striber. Og så må jeg hellere tilføje, at det hvide armbind ikke var et tegn på overgivelse eller på, at man var neutral, men en foranstaltning, der skulle sikre større færdselssikkerhed i de mørke-lagte gader. Men også kantstenene i gadekryds og i sving blev forsynet med hvid maling, ligesom el-master, brandopstandere og andre faste genstande på fortovene blev malet hvide, således at de var lettere at få øje på, når det var mørkt. Statsbanernes sorte lokomotiver fik påmalet en hvid ring omkring bufferne, og politiets og redningskorpsernes udrykningskøretøjer blev forsynet med hvide striber på skærmene. I øvrigt blev mørkelægningen lempet senere under krigen, idet det blev tilladt at have visse afskærmede gadelamper tændt i byen, som dog blev slukket ved forvarsel, alarmtilstand eller flyvervarsel.

I løbet af efteråret indtraf den første luftalarm. Der skete ikke det mindste, og man hørte heller ikke så meget som en brummen fra en flyvemaskine. Det var muligvis blot en prøvealarm, men det gav selvfølgelig anledning til mange rygter. Der var folk, der selv havde set lanterneerne på overflyvende maskiner, selv om en engelsk maskine aldrig ville tænde disse over tysk besat område, og der var folk, der selv både havde set og hørt de tyske soldater skrigе af angst og flygte ud af byen i et vildt kaos.

A propos rygter, så var der under hele krigen på grund af censuren en frodig grobund for de mest fantastiske rygter. Ja, der kunne såmænd skrives tykke bøger om de rygter, der cirkulerede mand og mand imellem, nogle sande, andre med et gran af sandhed i, og nogle fuldstændigt uden hold i virkeligheden. Der blev derfor i et af de første krigsår opsat en plakat til advarsel mod rygter. Plakaten viste et billede af en hønsehus og H. C. Andersens tekst: »Det er ganske vist – men en lille fjer kan blive til fem høns.« Og tek-

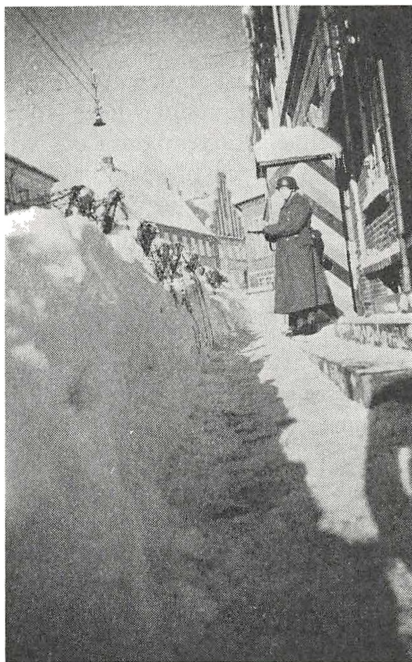
sten på en anden plakat lød: »Fortæl ikke videre, hvad *Deres nabo* har hørt.« Et enkelt lille eksempel: Min bror og en kammerat lå i telt i Hjarbæk sommeren 1942. En nat havde der været luftalarm i Viborg, uden at de selvfølgelig havde hørt noget til det. Da de om morgenen kom hen til bageren efter brød og mælk, fik de to 13–14 års drenge at vide, at det meste af Viborgs centrum var bombet væk, ja, selv den ny Privatbank, Viborgs daværende stolthed, var totalt jævnet med jorden. Er der noget at sige til, at drengene omgående pakkede sammen og med bange anelser cyklede til Viborg for at se, om familien endnu var i live? Så hurtigt kunne et rygte vokse og nå frem på kun 5 timer og 10 kilometer.

Et andet rygte, som jeg tror, alle viborgensere fra 1940 kan huske, var det om ligene til sæbefabrikkerne. Mange havde både set og hørt togene om natten, der kom med lig af tyske soldater i tusindvis, som var drevet i land ved Frederikshavn, og som nu blev videresendt til sæbefabrikkerne i Tyskland. Havde man ikke set ligene personligt, var det helt sikkert, at man havde lugtet dem, og selv om Viborg ikke ligger ved hovedbanen mellem Frederikshavn og Padborg, så var folk sikre på, at der var kommet mange af den slags tog herigennem, for man kendte altid én eller anden, som kendte én, der havde talt med én, som var bekendt til én, der selv havde set eller lugtet toget.

Vinteren, der fulgte, blev næsten lige så kold som den foregående. Storebælt frøs igen til, og trafikken over bæltet var standset gennem længere tid. De tilfrosne vandrør oplevede man igen, men nu havde vandværket givet tilladelse til, at man måtte lade vandet løbe for at undgå tilfrysning, og at man uanset forbrug kun skulle betale et normalt kvartals vandafgift. Jeg tror også, at det var den vinter, hvor de første el-anlæg til optøning af vandør dukkede op.

Brændselssituationen blev stærkt forværret; mange frøs i deres lejligheder, og der indførtes rationering af udenlandsk brændsel. Viborgenserne vænnede sig til at stå i kø på rådhuset, når udlevering af rationeringsmærker fandt sted. Det var efterhånden de allerfleste fødevarer, der nu var ratio-

Håndværkerforeningen i Sct. Mogensgade med tysk skilderhus og vagtpost bagved pigtrådsspærringer, der næsten er dækket af sne. Bygningen blev nedrevet i 1947 uden at være istandsat efter besættelsen. (Fot. ukendt tysk soldat).

neret, og importerede varer var helt forsvundet fra butikkerne. Vare manglen begyndte at gøre sig gældende, selv om ingen direkte led nød.

Benzinen var også næsten forsvundet; kun redningskorps, ambulancer, brandvæsen og anden livsnødvendig kørsel fik en tildeling. Andre, der havde et erhvervsmæssigt behov, fik installeret gasgeneratorer på deres biler. Privatkørsel var ophørt kort tid efter besættelsen. I gasgeneratorerne forgassede man træ, tørv, grankogler eller lignende, så at gassen kunne bruges som drivkraft i bilmotorerne. Men det var et ubehageligt arbejde for chauffører og vognmænd at fyre i sådan en »kakkelovn« og at holde det snavsede anlæg i drift. Senere kom problemerne med nedslidte dæk og mange andre materialevanskeligheder for de kørende erhverv og autoværkstederne. Derfor gik flere af byvognmændene også hur-

tigt over til hestevogne, men det var jo ikke muligt for bl. a. rutebilerne.

På fronterne var der atter ro, efter at tyskerne i sommeren 1940 havde vundet deres store sejr over Frankrig, Holland, Belgien, Luxembourg og Norge. London og andre store engelske byer blev udsat for voldsomme bombeangreb, og mange danske begyndte at nære betænkeligheder med hensyn til krigens udfald.

4. Året 1941

Da foråret nærmede sig efter den strenge vinter, begyndte tyskerne atter at røre på sig. Her i Viborg oplevede man for første gang, at tyskerne udskiftede tropper pr. jernbane. Og mens det hidtil havde været motoriseret infanteri, der udgjorde hovedstyrken her i byen, blev det nu almindeligt fodfolk, som kom til at dominere gadebilledet. De motoriserede styrker med deres mange køretøjer blev læsset på jernbanevogne og kørt mod Tyskland. Målet var sikkert Balkanlandene, som blev overfaldet af Tyskland i april, eller også var tyskerne i fuld gang med at forberede angrebet på Rusland, som fandt sted i juni samme år.

Tyskerne havde for længst rømmet Viborg-Hallen og Teknisk skole, og deres hovedkvarter var nu i Håndværkerforeningen i Sct. Mogensgade lige ved domkirken. Jeg tror også, at antallet af tyske soldater i byen var blevet reduceret noget i forhold til sommeren før; der blev i hvert fald ikke afholdt nogen parade på Hitlers fødselsdag, så der har nok ikke været så store styrker at vise frem for viborgenserne på dette tidspunkt.

Jeg blev i øvrigt konfirmeret i domkirken af pastor *Grøn-bæk* den 20. april 1941, altså på Hitlers fødselsdag. Jeg måtte sammen med mine forældre spadsere til kirken; de få taxaer, der var, var »lovet« væk, hovedsageligt til pigerne af hensyn til deres lange kjoler, og lang tid i forvejen måtte de respektive forældre ud for at sikre sig kørsel den pågældende dag ved at »blive skrevet op« hos en vognmand.

Samtidig med min konfirmation kom jeg ud af skolen og skiftede tillige job. Jeg blev nu heldagsbydreng i Dansk-

Svensk Stål, og min nye principal hed *Rudolf Keis*. Hos Wille-Christiansen var hylderne allerede meget tomme, da jeg rejste derfra; tøj var nu ved at være en mangelvare. I Dansk-Svensk Stål, der bl. a. handlede med cykler, var manglen på cykeldæk det mest alvorlige på dette tidspunkt, og var man heldig, efter at have været »skrevet op« i lang tid, at få et dæk, var det lavet af cellulid og gammel omsmeltet gummi. Mange andre ting savnedes dog stærkt så som søm, værktøj, thermoflasker og meget mere, selv om varemanglen inden for isenkrambranchen endnu ikke var så iøjnefaldende.

Men det værste ved varemanglen var, at man i mange småkårs hjem allerede før krigen havde levet »fra hånden i munden«, dvs. at mange kun havde det allermest nødvendige til rådighed og kun fornyede tingene, når de var opslidte. Derfor var der i hjemmet ingen reserver at tære på, og da en hel del arbejdsløse fik arbejde og lidt penge mellem hænderne i 1940, forsøgte de at købe noget af det, de manglede. Men følgen var, at mange forretninger gemte varerne væk til de såkaldte »gode kunder«, og dem var der sikkert ikke mange af blandt arbejdere, landmænd og andre småkårsfolk med de økonomiske vilkår, de havde levet under i 30'erne. Derfor ramte varemanglen under krigen lige fra begyndelsen særlig disse grupper, som i mange tilfælde havde et langt større behov at få dækket end de, der blev betragtet som »gode kunder«.

Da de første storme fra vest indfandt sig, oplevede man, at nogle af de store engelske spærreballoner, der havde revet sig løs fra deres fortøjninger omkring London og andre store engelske byer, drev ind over Danmark og blandt andet forårsagede en del skader både i Viborg og i oplandet. Skaderne opstod ved, at ballonerne slæbte deres fortøjningswire efter sig, og disse wirer rev på deres vej forskellige genstande med sig, samtidig med at de kortsluttede eller beskadigede elektriske ledninger og telefonledninger i hundredvis.

En af disse balloner kom fra sydvest ind over byen, kortsluttede ledningerne i Middagshøjvej kvarteret, slog bl. a. hul i taget på mit hjem og fortsatte op over byen, hvor den

rev ledningerne ned i Jernbanegade. Den blev beskudt af tyskerne og tabte så meget af sit brintindhold, at den faldt ned et sted nord for byen. Tyskerne slæbte resterne af ballonen ind på P-pladsen ved siden af Håndværkerforeningen ved domkirken, hvor skolebørn rev souvenirstumper af den, uden at de tyske vagtposter sagde noget til det.

En anden ballon satte sig fast i en højspændingsmast ved Overlund. Jeg kan huske, hvordan vi fra vinduerne på Østre skole pludselig opdagede det store grå spøgelse i en af morgentimerne. For os at se kom ballonen nærmere mod skolen, men det var kun øjenforblændelse på grund af de drivende skyer omkring den, og engang imellem var den skjult af disse skyer. Da vi havde iagttaget den i nogle timer, dukkede to tyske jagermaskiner op og begyndte at beskyde den med eksplosive projektiler. Nogle af projektilerne eksploderede i luften, hvor de efterlod nogle store røgpletter, mens andre tilsyneladende ramte målet med det resultat, at ballonen pludselig var et ildhav og brændende styrtede mod jorden.

Efter at tyskerne havde nedtromlet Balkanlandene, Jugoslavien og Grækenland, var der en lille pause i det store opgør. Den ventede invasion af England blev tilsyneladende ikke til noget, og tyskerne selv holdt også op med at omtale den i deres propaganda. Luftangrebene på de engelske byer fortsatte dog, men tilsyneladende med formindsket styrke. Englænderne var nu også kommet sig så meget efter nederlaget ved Dunkerque, at de var i stand til at rette gengældelsesangreb mod tyske byer. Men den helt store overraskelse lå forude, nemlig det store angreb på Rusland, trods ikke-angrebspakt, den 22. juni 1941. Herved fik Tyskland en række allierede, bl. a. Finland, og fronten kom til at strække sig fra Ishavet i nord til Sortehavet i syd. Ved dette angreb kom mange danskere i politisk vildrede. På den ene side var Tyskland vor fjende – det var der slet ingen tvivl om – men på den anden side var Finland et af vore nordiske broderfolk, og kommunismen blev af de fleste danskere vurderet efter samme målestok som nazismen.

Resultatet var også, at tyskerne kunne starte en hverve-kampagne med dansk hjælp for at få frivillige til »kampen mod bolshevismen og for Europas frihed«. Flere yngre og enkelte ældre officerer meldte sig til tjeneste i det nyoprettede »Frikorps Danmark«, ligesom en hel del civile, der havde aftjent deres værnepligt, meldte sig dertil. Blandt de frivillige var der såvel befalingsmænd som civile her fra Viborg. Folk, der ikke tidligere havde været soldat, kunne melde sig til SS-regiment Nordland. Hvervemøder til såvel Frikorps Danmark som til SS-regimentet blev holdt flere gange på Afholdshotellet, men om de nogen sinde gav resultat, véd jeg ikke.

I sommeren 1941 indtraf en blodig begivenhed her i Viborg. Et sammenstød mellem tyske soldater og nogle store børn i Kærvænget resulterede i et drab på en ung mand, *Harry Hvidberg*, der forsøgte at hindre de tyske soldater i at slå børnene. Harry Hvidberg blev brutalt stukket ned med en bajonet og døde kort efter. Begivenheden gav anledning til voldsomme uroligheder og demonstrationer i byen, og Kærvænget blev lukket. Politi fra andre byer blev tilkaldt og var i en længere periode indkvarteret på Teknisk skole. Demonstrationerne rettede sig særlig mod en ung pige, der havde været i selskab med de tyske soldater i Kærvænget, og som man mente havde ophidset tyskerne til at slå efter børnene og til at begå drabet, da der blev råbt »tysker-tøs« og »feltmadras« efter hende.

Pigen blev taget under tyskernes beskyttelse og opholdt sig gennem nogen tid i deres hovedkvarter i Håndværkerforeningen, indtil hun vistnok forsvandt fra byen, ligesom det blev påstået, at drabsmanden blev sendt til fronten i Rusland, uden at der i øvrigt blev rejst tiltale mod ham.

I disse uroligheder og demonstrationer deltog ofte menige danske soldater, der således åbenlyst viste deres nationale tilhørsforhold. Resultatet var også, at tyskerne ikke længere betragtede dem som »pålidelige«. Kort tid efter disse begivenheder blev der derfor på restauranter opsat skilte med dansk og tysk tekst, hvorpå stod: »Militære bedes aflevere sidevåben i garderoben.« Såvel danske som tyske soldater

Tyske tropper uden for domkirken efter at have deltaget i en feltgudstjeneste forinden deres afrejse til fronten. (Fot. Georg Pe, Viborg Stifts Folkeblad).

bar altid bajonet til deres udgangsuniform, og der skulle, når situationen var spændt, ikke meget til, før der blev »trukket blank«. Bestemmelsen var dog rettet mod både tyske og danske soldater.

Jeg nævnede før, at anledningen til drabet i Kærvænget tilsyneladende var, at der blev råbt øgenavne efter en pige, der plejede omgang med de tyske soldater.

Disse piger udgjorde et stort problem, og der var mange af dem. Det kan i dag selvfølgelig ikke underkendes, at der kunne være regulære forhold, som endte med ægteskab. Men mange piger foretrak de »løse forbindelser«, og det vil sige, at de skiftede kæreste lige så ofte som eller oftere, end styrkerne her i byen blev udskiftet. Det varede derfor ikke længe, før de fik deres faste øgenavn. Tyskerne havde fra starten her i byen feltpostkontor, feltgendarmeri, feltkøkken osv. Det var vel derfor ganske naturligt, at folkeviddet gav pigerne betegnelsen »feltmadras«. Der var visse steder, restauranter o. l., hvor tyskerne havde særlig forkærlighed for

at komme med deres piger. Men der var også områder, hvor tyskerne og deres piger opholdt sig i stort tal såvel ved dagslys som i mørke, og hvor danskerne tilsvarende så vidt muligt undgik at komme. Det var mest i Klosterskoven, at denne form for »erotikkens sorte børs« blev dyrket under hele besættelsen, men også Borgvold var efter mørkets frembrud et meget søgt område.

Sidst på sommeren blev der indført en bestemmelse om, at det meste af Jylland var spærre- eller sikkerhedszone. Al fotografering udendørs blev forbudt, og samtlige danske statsborgere i området over 15 år skulle have et legitimationskort, som man altid skulle bære på sig, og som på forlangende skulle forevises for politi eller (tysk) militær.

Legitimationskortene skulle forsynes med et »vellignende« fotografi af indehaveren, et fotografi, man selv skulle betale. Der blev ikke stillet noget krav om billedets kvalitet, så derfor fik alle fotografer travlt. Jeg husker køen hos kanonfotograferne på Borgvold og andre steder, og det var som følge af travlheden ikke altid de smukkeste eller mest vellignende portrætter, der blev sat på legitimationskortene.

Først på efteråret gik den tyske offensiv på østfronten i stå, og det medførte, at det nu blev nødvendigt for tyskerne at trække friske tropper til Rusland, samtidig med at frontstyrkerne havde brug for hvile. Derfor skete der en vældig udskiftning af de tyske styrker. Som nævnt var det først motoriseret infanteri og derefter almindeligt infanteri, der udgjorde hovedstyrken her i Viborg. Nu blev infanteriet med al dets materiel læsset på jernbanevogne. I flere døgn foregik indladningen, og for at sikre den mod flyverangreb var der stillet luftværnsskyts op flere steder i banegårdens nærhed. Således var der placeret flere luftværnsmaskingeværer i Middagshøjvej kvarteret, bl. a. hvor nu Klostersvænget ligger, og på Vandhøjen.

Da togene var fuldt lastede, ankom et par store tyske lokomotiver, så store, at vi aldrig tidligere havde set tilsvarende i Viborg. Lokomotiverne var bemandede med tysk personale, men en dansk lokomotivfører fulgte med som lods. Lokomotiverne blev spændt foran hver sin togstamme,

som havde en anelig længde, jeg tror omkring 60 godsvogne i hver stamme. Mange nysgerrige overværede afgangene – det var jo en krigsoperation, man var vidne til – og alle vidste, at togene sandsynligvis havde østfronten som mål.

Efter nogle dages forløb begyndte der at komme en ny hovedstyrke til afløsning af den bortrejste. Men denne gang blev det ikke fodfolk, men svært hestetrukket artilleri, der blev garnisoneret her. Styrken var udrustet med såvel haubitserne som med feltkanoner, og jeg tror, at kaliberstørrelsen har været på 105 mm eller derover.

Til de mange heste blev der bygget hestestalde af træ bag ved kasernen, ligesom rideklubbens ridehal, der også lå bag ved kasernen, blev taget i anvendelse som stald. Men derudover blev samtlige hestestalde i byen taget i brug til disse svære artilleriheste. På Asmild kloster, Landmandshotellet, Afholdshotellet og mange andre steder var der opstaldet heste. Og den følgende sommer, da disse heste stadig var her, talte man om den store flueplage, der var i byen, og som sandsynligvis skyldtes de mange heste.

Øvelsesskydningerne holdt artilleriet ude ved Kompedal plantage, hvor store områder, iflg. politibekendtgørelser i aviserne, var afspærrede, når skydningerne fandt sted.

Lazarettet på Hald blev også flyttet. Det blev vistnok flyttet til Hornsyld mellem Vejle og Horsens, hvor et mindre sygehus blev overtaget til formålet. Kurens afd. B blev efter lazarettets flytning taget i brug som almindelig militærlejr til infanteri.

Jeg tror også, at det var i dette efterår, at myndighederne begyndte at frygte for epidemier af forskellige sygdomme, og man begyndte derfor at give gratis vaccinationer mod den frygtede difteritis. Viborgenserne oplevede ved den lejlighed igen en af krigens store kødannelser; denne gang fandt den dog sted hos lægerne.

5. Den tredie krigsvinter

Den tredie krigsvinter nærmede sig, og befolkningen begyndte at føle kulden trænge sig på. Erfaringer fra de foregående kolde vintre medførte, at de, der havde plads og

Tyske soldater, hestepassere, foran Viborg Rideklubs ridehal ved Vesterisvej bag kasernen. (Fot. ukendt tysk soldat).

mulighed, for længst havde sikret sig tørv for at supplere de sparsomme koksrationer. Og kommunen havde hjemkøbt mange tusinde tons tørv for at kunne hjælpe dem, der ikke selv havde plads eller råd til tørvestakke. Kommunen havde bl. a. nogle kæmpestore tørvestakke i Toldbodgade, hvor nu Midtjysk Reserveredslager ligger. Tørvene var i øvrigt en udmærket form for brændsel – på landet kendte man næsten ikke andet før i tiden – men de var besværlige at have med at gøre. De lugtede, så man altid kunne konstatere i en stue, at man fyrede med tørv i kakkellovnen. De fyldte også meget, så folk i lejligheder havde besvær med at opbevare dem. De gav en masse aske og ofte løbesod, såfremt de ikke var rigtig tørre. De kunne kun produceres i sommertiden, derfor var der problemer med opbevaringen. Og til sidst en sjov ting: tørv blev ikke solgt efter vægt eller i rummål, men stykvis. Man købte et, to, fem tusinde osv. ad gangen, alt efter pengepung, plads og behov. Og leverancen foregik gerne på den måde, at der kom en hestevogn direkte fra tørve-mosen med det bestilte antal tørv, som så blev læsset af på fortovet ud for køberens bopæl. Derefter blev hele familien

sat i gang med at bære ind i baljer, løb el. lign. og stakke op, enten i brændselsrummet eller i stakke under åben himmel, alt efter pladsforholdene.

Men tørv var ikke den eneste form for brændsel, der blev anvendt under krigen. Brunkul, formbrændsel, brikker af pressede tørv, træ osv. var forskellige former for »indenslandsk brændsel«; det var den officielle betegnelse for disse produkter. Men også »stød« og »snus« var noget, der var almindeligt.

Stød var opgravning af træstubbe og trærødder i skovene. Min far brugte i disse år næsten alle sine fridage i sommertiden til at grave rødder op i statsskoven for derefter at få dem hjem med en vognmand og så til sidst at bruge sine fritimer til at save dem i stykker med min mors hjælp, så de kunne puttes i kakkelovnen. Det blev påstået om disse rødder, at de var i stand til at give varme flere gange, og når jeg for mig ser min fars sveddryppende pande under arbejdet, må jeg give den, der har fremsat denne påstand, ret.

Snus var en anden form for brændsel, hvor man selv skulle gøre en indsats. Man købte på gasværket et læs snus, som man så harpede på en si hjemme hos sig selv. Ved dette arbejde fremkom små kul- og koksstykker, som var brændsel af normal god kvalitet. Harpning af snus var i øvrigt noget, der også fandt sted før krigen, hvor mange arbejdsløse harpede snus for på den måde at spare på udgifterne.

Vinteren 1941–42 blev den koldeste og længste af de tre fimbulvintre, og temperaturen nåede her i landet det hidtil laveste tal, nemlig $\div 31^{\circ}$. Tyskerne måtte for første gang under krigen foretage et tilbageskridt, det blev kaldt for en »frontforkortning«. I titusindvis af soldater omkom i den barske russiske vinter, og Hitler udnævnte sig selv til øverste feltherre.

Storebælt frøs igen til, og kulden trængte ind alle steder. Vintersæden på markerne tog skade, træer revnede flere steder af frostsprængninger, jorden frøs til i mellem én og to meters dybde, isen på søerne målttes til at være næsten én meter tyk, og der var til sidst kun en ganske lille våge ved Nybro, hvor svømmefuglene i stort tal forsøgte at redde

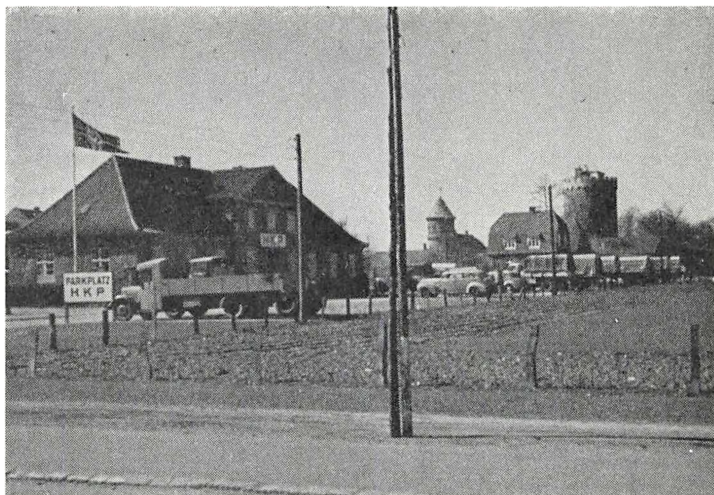

Fra én af de hårde isvintre. Vandrørerne er frosne, og kommunen leverer vand ved hjælp af vandvogne. Her er det vognmand Østergaard, der leverer vand til beboerne i kvarteret omkring Vestre skole. (Fot. Vilh. Kaj).

livet. Selv gas- og kloakledninger frøs til, og senere på vinteren brækkede telefonpæle sammen under tryk af isslag på ledningerne. Såvel de danske som tyske skildvagter frøs. De tyske dobbeltposter foran Hotel Preisler og Håndværkerforeningen var udstyret med kapper, der nåede jorden, og nogle kæmpestore filtstøvler, hvori der var plads til almindelige støvler, da de hele tiden skulle stå stille og ikke måtte bevæge sig på deres post.

Danskerne selv frøs også, selv om man efterhånden vænede sig til de store kuldegrader. Mange søgte at skaffe sig varme i rutebilstationens og banegårdens ventesale. Odd-Fellov-logen stillede lokaler til rådighed som varmestue for frysende mennesker fra kolde, utætte og usunde lejligheder – og dem var der mange af i Viborg dengang.

Jeg tror også, at det var den vinter, at tyskerne fik malet en hel del af deres køretøjer hvide. På flere af byens autoværksteder sprøjtedes de gråmalede køretøjer over med hvid

Soldaterhjemmet Dannevirke med HKP-skilte og Hagekorsflaget hejst. Også observationsposten på vandtårnet ses på dette billede. (Fot. Vilh. Kaj).

maling, sandsynligvis fordi de skulle til Rusland, hvor de helst skulle falde sammen med den hvide sne.

6. *Spredte træk*

Tyskerne havde i øvrigt et autokontor og -lager her i byen, der bar betegnelsen H. K. P., dvs. Heeres Kraftwagen Park. Skilte ved indfaldsvejene til byen angav placeringen, og i besættelsens første par år var dette kontor hos fa. Peter Henriksen i Dumpen. Senere flyttede H. K. P. op i soldaterhjemmet »Dannevirke«, hvor det forblev til krigens afslutning. Men alle byens autoværksteder reparerede tyske militærkøretøjer. Mange gange kom der lange jernbanetog med krigsbeskadede biler fra fronten. Disse biler blev af H. K. P. fordelt til de forskellige værksteder, hvor de blev istandsat, inden de igen blev overtaget af H. K. P. Som følge af at værkstederne havde tyske køretøjer stående, var der altid efter arbejdstids ophør tyske soldater på vagt ved de pågældende firmaer. På et senere tidspunkt af krigen blev en

Fra en tysk militærbegravelse på kirkegården. Et stort orkester var altid forrest ved soldaterbegravelser i de første krigsåre. Billedet er taget ved den gamle hovedindgang mod Reberbanen. (Fot. Vilh. Kaj).

ynge mand skudt af en af disse vagtposter i porten til Gravene nr. 33, da han enten ikke hørte eller ikke reagerede på vagtpostens anråb. Vagtposten stod overfor ved fa. Johs. Olesen og skulle samtidig med bevogte gården i nr. 33, hvor fa. Auto-Larsen havde værksted.

Tilsvarende gik det med en dansk befalingsmand. Det var lidt af et paradoks, at der stod tyske vagtposter ved Eksercerhuset og i Depotgården, samtidig med at der var dansk våben- og bøsseværksted i en af bygningerne. Den pågældende befalingsmand ville en aften efter mørkets frembrud gå ind på værkstedet, som han til daglig var tilknyttet, men også han overhørte sandsynligvis den tyske vagtposts tilråb og blev skudt ned og ligeledes dræbt på stedet.

Det hændte af og til i de første krigsåre, at der på kirkegården blev begravet tyske soldater, som var omkommet ved ulykker, vådeskud og i et enkelt tilfælde ved selvmord.

I de første krigsåre foregik begravelserne med fuld militær honnør. Der medvirkede et stort orkester, som på turen fra

kapellet til graven spillede sørgemarcher. Kisten, der var svøbt i et hagekorsflag, blev båret på skulderen af otte hjelmlædte soldater. Derefter fulgte et æreskompagni, som, efter at kisten var sænket i jorden, affyrede tre salver. Mange nysgerrige overværede på afstand sådan en begravelse, og så snart ceremonien var forbi, og soldaterne marcherede væk, var der nogle drenge, der sikrede sig de afskudte patronhylstre.

Det omtalte selvmord fandt sted ude på Århusvej, hvor tyskerne havde en mindre radiostation ved Ølbroen. Årsagen til selvmordet kender jeg ikke; det var en underofficer, der skød sig. Begravelsen fandt sted blandt de andre tyskergrave ud mod Rødevej, nær ved hovedgangen på den gamle del af kirkegården, men uden æresbevisninger af nogen som helst art.

I det sidste halve år af krigen fandt der mange tyske begravelser sted, men i et specielt hjørne af kirkegården. Da var der ikke længere tid til ceremonier af nogen art. Efter krigens afslutning blev alle tyske grave på kirkegården, der var spredt rundt omkring, samlede i dette hjørne. Jeg skal senere vende tilbage til dette emne.

Det var yderst sjældent, at der skete noget alvorligt, når der var luftalarm; det var den almindelige betegnelse for det, der officielt hed flyvervarsling. I begyndelsen af krigen fandt alarmerne altid sted i nattetimerne, men senere skete alarmerne også i dagtimerne. Det første tegn til, at der kunne ventes flyvervarsling var, at radioudsendelserne blev afbrudt. Det skete »af militære grunde«, for at de allierede maskiner ikke skulle bruge radiobølgerne til at pejle efter. Havde flyene så retning mod området her, blev der givet ordre til flyvervarsling. Men få øjeblikke før sirenerne lød, blinkede det elektriske lys i hjemmene – af årsager, jeg egentlig aldrig er blevet bekendt med. Ved alarm skulle alt CB-mandskab til brand, sanitet, politi, rydning osv. give møde; husvagter skulle indtage deres pladser; jernbanefolk skulle møde på banegården; sygehusets og statshospitalets personale skulle møde på deres tjenestesteder, dvs. at min far altid skulle af sted, når sirenen lød. Alle øvrige civile

skulle derimod begive sig i beskyttelsesrum. Der var mange regler, der skulle overholdes, og i de første minutter efter, at befolkningen havde hørt den stigende og faldende hyletone fra luftværnssirenerne, var der en voldsom trafik på gaderne af løbende og cyklende mennesker. Alle, der havde pligt til at møde et eller andet sted, overholdt naturligvis reglerne ellers kunne der vanke bøder, men bestemmelserne om, at den øvrige civilbefolkning skulle gå i beskyttelsesrum, blev kun overholdt ved de første alarmer eller af dem, der tilfældigvis opholdt sig på offentlig gade, når alarmen lød. Mange forblev i deres senge, eller også trak man i tøjet og gik uden for huset for at se eller høre efter flyvemaskiner. Der traf man så sammen med naboen, som var ude i samme ærinde, og så blev det til en »hyggesnak« om krigen og alle dens problemer. Måske dukkede flere naboer op, og så blev der rigtigt diskuteret storpolitik, og man glemte efterhånden fuldstændig, at sirenerne havde lydt for at advare folk mod det, der kunne ske. Ofte brummede flyene over hovedet på os, uden at vi tænkte på, at det kunne være livsfarligt at opholde sig udendørs. Kun hvis en patrulje af CB'ere eller tyskere nærmede sig, trak man sig indendørs, men kom frem igen, når de var uden for synsvidde.

I den indre by kunne man selvfølgelig ikke stå og »hygge« sig udendørs; der var kontrollen for stor og hyppig. Men der hyggede man sig så til gengæld i beskyttelsesrummene – i hvert fald under de første alarmer. Man spillede kort og drak »kaffe« dvs. erstatningskaffe, og alle havde det tilsyneladende dejligt, ikke mindst børnene syntes, at det var en oplevelse at lege sammen med andre børn på den tid af døgnet og i uvante omgivelser. Men også inde i selve byen blev man efterhånden træt af at gå i kælderen, da der aldrig skete noget, og langt de fleste mennesker blev i deres senge. De vågnede ved sirenerens hyl, vendte sig om på den anden side og sov videre, og vågnede så igen, når afblæsningen lød – vendte sig endnu engang om på den anden side – og sov roligt videre til om morgenen. Mange kunne dårligt huske, at der havde været alarm om natten, ja, man-

ge kunne efterhånden ikke engang høre sirenerne, sådan gik disse lyde ind i hverdagen i de fem år.

Senere under krigen blev der indført noget, der hed »alarmtilstand«, populært kaldet for »forvarsel«, som enten kunne gå over i rigtig alarm eller også kunne blive afblæst direkte. Rigtig alarm kunne også gå over i alarmtilstand, inden den helt blev afblæst. I de sidste krigsår kunne der også være flere alarmer inden for samme nat, så sirenerne kunne godt lyde op til en halv snes gange i løbet af et enkelt døgn. Der var vel derfor ikke meget at sige til, at befolkningen efterhånden blev lidt ligegyldig over for de mange sirenehyl.

Kun en enkelt gang oplevede man noget, der kunne være farligt. Kort tid efter, at en alarm havde lydt – det var i 1941, så det var stadig spændende, når sirenerne lød – gik vi uden for huset og ud på gaden, hvor vi kort tid efter hørte flyverstøj. Pludselig tændtes en kraftig lysbombe vest for byen, så nat næsten blev til dag. Få øjeblikke efter lød nogle voldsomme detonationer, og jorden rystede under vore fødder. Det fik alle nysgerrige ind fra vejen i en voldsom fart, og jeg tror, at de fleste for en gangs skyld blev inden-dørs, til afblæsningen lød en times tid senere, og først derefter atter gik i seng.

Det viste sig dagen efter, at der var faldet 6 flyverbomber ude ved Romlund, hvor de havde efterladt nogle store kraterer i jorden på åben mark. Det meste af Viborgs befolkning valfartede i de nærmeste dage på cykel derud for at se på hullerne, og opsamlede sprængstykker cirkulerede i den følgende tid blandt såvel børn som voksne som attraktive souvenirer.

Senere under krigen faldt der en enkelt bombe ved Engelsborg; det var dog vistnok også alt, hvad der faldt af flyverbomber ved Viborg under krigen.

Men selv om der ikke skete alvorligere ting under luftalarmerne, så blev de engelske overflyvninger mere og mere hyppige, efterhånden som det tyske luftforsvar svækkedes. Alligevel skete det flere gange under krigen, at allierede maskiner blev skudt ned på Viborgegnen. En stor engelsk bom-

bemaskine blev således i 1942 under luftkamp skudt i brand over Dollerup af tyske natjagere, der var betydeligt farligere for de allierede fly end luftværnsartilleriet. Maskinen fløj brændende flere kilometer og styrtede ned på en mark ved Grønhøj, hvorved hele besætningen, der var på 6–8 mand, omkom. Senere blev der skudt bombemaskiner ned ved Låstrup, ved Ålestrup, i Louens bredning og måske flere andre steder på egnen.

Men også tyske maskiner styrtede ned eller blev skudt ned under luftkamp her på egnen. Således endte en mindre tysk flyvemaskine i Hald sø; denne maskine er i øvrigt aldrig blevet bjærget, så den ligger stadig på bunden af søen ud for Inderøen. Men da aviserne ikke måtte bringe disse oplysninger om nedstyrtede tyske maskiner og kun undtagelsesvis fik lov til at bringe meddelelser om nedstyrtede allierede fly, var det næsten kun ved »rygtemetoden«, at folk fik kendskab til disse hændelser. Men det var ikke alene bomber, de allierede fly nedkastede. Det hændte jævnligt, at der blev nedkastet flyveblade med dansk tekst som en hilsen til den danske befolkning fra »Det danske Råd« i England, som tidligere handelsminister Christmas Møller var formand for. Men også nogle staniolstrimler efterlod de allierede fly på deres vej som et bevis på, at de havde været der. Disse staniolstrimler blev udkastet fra flyene for at vildlede den tyske radartjeneste, og de kunne overalt findes hængende i træer og liggende på jorden.

Jeg tror ikke, at luftkrigen direkte kostede civile tab her ved Viborg – en enkelt begivenhed medførte dog, at en viborgenser mistede livet. Den pågældende mand kom en søndag eftermiddag sammen med sin hustru cyklende på Skivevej over Fiskbæk enge, da en lavtgående tysk flyvemaskine ramte ham i hovedet med det resultat, at han dræbtes på stedet. Begivenheden viser med al tydelighed, hvor lavt de tyske maskiner fløj under deres øvelser. Jeg har fra FDFs lejr i Vranum set *ned* på »ryggen« af de tyske skolemaskiner fra Karup, der øvede sig over Hald sø, og jeg har fra Østre skoles vinduer set *ned* på tyske flyvere, der gik lavt hen over Viborgsøerne.

Under hele krigen blev luftrummet overvåget af en CB'er i et af domkirkens tårne. Udstyret med en kikkert og med telefonforbindelse ned til kommandocentralen i rådhusets kælder sad CB'eren døgn efter døgn, i varme og kulde på sin ensomme post. Kun i den politiløse tids første måneder i efteråret 1944 var der ingen på vagt. I denne periode fungerede civilforsvaret overhovedet ikke. Men det var under hele krigen det tyske luftmellenet, der gav ordren til flyvervarsling. Som tidligere nævnt var der en tysk observationspost på vandtårnet, og denne post var, som talrige tilsvarende overalt i Danmark, underlagt det tyske luftmellenet, som havde sin kommandocentral i Århus, og via et dansk forbindelsesled kom ordren til alarm altså fra denne central.

7. »Krig og fredelig idyl« 1942

Sommeren 1942 blev frygtelig tør. Der faldt bogstaveligt talt ikke regn i en meget lang periode, og da vintersæden havde lidt alvorlig skade på grund af kulden, blev høst-udbyttet det mindste i mands minde. Det blev så dårligt, at rationeringsmærker til hvedemel ikke blev udleveret i en længere periode for at sikre såsæd til næste år, og man måtte klare sig med rugmel eller bygmel. Det siger sig selv, at wienerbrød og kager, lavet af disse råstoffer, fik et mærkeligt udseende. Når dertil kom, at søde sager af enhver art nu næsten var forsvundet, forstår man godt, at det ikke var let at være bager. Flødeskum kunne dog stadig fås. 100 g for 40 øre stod der på skilte i vinduerne. Ja, det var rigtigt læst, flødeskum blev nemlig solgt efter vægt, for piskefløde kunne ikke fås; derimod kunne mælkehandleren ved at komme noget pulver i almindelig fløde og ved hjælp af en speciel piskemaskine, som pustede luft op gennem fløden, lave flødeskum, som så blev solgt efter vægt.

Det var i øvrigt utroligt, hvad der efterhånden var fremme af erstatningsvarer, men det vil føre alt for vidt at komme ind på dette her. Kun et par eksempler: Maksimaltøj, som blev for stort til én, såfremt vejret blev fugtigt, maksimalsokker, der stak og prikkede på fødderne, cykeldæk lavet af træ med et utal af fjedre i for at gøre dem

En tysk soldat spørger om vej hos en CB-betjent, et såkaldt »føl«.
Billedet er taget i Sct. Mathiasport. (Fot. Vilh. Kaj).

bløde, tobak af hjemmeavl var en hel historie for sig, karbidlamper som erstatning for petroleumslamper, kaffe lavet af korn og te lavet af gulerodstop er blot et par eksempler, men der kunne nævnes i hundredvis af andre former for erstatningsvarer, som blev brugt til daglig. Betegnelsen »maksimalvarer« betød, at der var fastsat en maksimalpris på de pågældende varer. I alle butikker hang der skilte, der viste den maksimale pris på en lang række forbrugsartikler og på næsten alle fødevarer.

I sommeren 1942 fik Viborg besøg af den genopstandne regimentsmusik. Regimentsmusikken genopstod i de første år under besættelsen efter en folketingsbeslutning, der vel var en følge af de mange tyske militærorkestre, som var her i landet, og som også Viborg var bæret med. 3. regiment i Viborg var det ene af de fire regimenter, der fik et musikkorps tildelt, men da rekrutstyrkerne ved 3. regiment fik de

res uddannelse i Randers, selv om stab m. v. stadig var i Viborg, blev orkestret i første omgang garnisoneret der. Men de få hundrede mand, der gjorde tjeneste i Viborg, blev nogle enkelte gange ledsaget af regimentsmusikken hjem fra øvelse. Det var virkelig en begivenhed og set med mine øjne i dag noget af det, der gjorde de første besættelsesår til en mærkelig blanding af krig og fredelig idyl:

Her kommer et dansk kompagni soldater, midt under den tyske besættelse, marcherende gennem Sct. Mathiasgade; forrest et dansk militærorkester, der spiller på livet løs, så en strunk dansk officer højt til hest med sabel ved skulder, derefter den taktfast marcherende styrke, med hjælm, udrustning og gevær i hvil. Flere gange under marchen bliver styrken hilst med begejstringsudbrud fra tilskuerne på fortovet, ligesom enkelte kaster blomster ned til soldaterne fra vinduerne. Og så dette paradoks: De tyske vagtposter foran Preislers hotel præsenterer gevær, og den danske officer besvarer hilsmen ved at tage sablen ned og svinge den reglementeret ud til højre side. Af og til kommer styrken forbi tyske soldater, der måbende iagttager de danske soldaters march, eller forbi en tysk officer, som gør honnør, og hvis honnør bliver besvaret af kompagnichefen. Kompagniet slutter sin march i Garnisonssygehusets gård i Rosenstræde, som det sidste års tid har fungeret som dansk kaserne, da Grønnegården i Grønnegade blev for ringe. (Den bruges nu som bolig for en del husvilde familier). Med ind i Garnisonssygehusets gård følger en mængde civile danskere, og den danske skildvagt i det røde skilderhus lader publikum komme indenfor. Inde i gården spiller orkestret nogle numre, som bliver hilst med bragende bifald, inden det slutter sit besøg i Viborg.

Et andet paradoks var, at der var flere forretninger, der på butiksdøren eller synligt i forretningen havde et skilt med påskrift om, at forretningen på grund af varesituationen kun handlede med faste kunder, eller som i brugsforeningen i St. Sct. Hansgade der kun handlede med medlemmer. Skiltene var på tysk, så hensigten var ganske tydelig: intet salg til tyske soldater. Det kunne man altså tillade sig endnu i

1942, hvor tyskerne tilsyneladende ikke helt havde opgivet at få Danmark til at ligne et mønsterprotektorat.

En anden mærkelig ting, ganske vist med modsat fortegn, var Nationalsocialisternes kontor i en nedlagt bagerforretning på hjørnet af Vendersgade og Sjællandsgade. I butiksvinduerne dér kunne man se deres dagblad, »Fædrelandet«, ophængt, så alle og enhver kunne læse denne avis, hvor man efter tysk nazistisk mønster angreb de danske jøder, kommunister og socialdemokrater for at være skyld i alle landets ulykker. Statens civile luftværn havde udsendt en plakat mod dårlig mørklægning, hvorpå der var gengivet et oplyst vindue i en mørklagt bygning og så teksten: »Sløseri der skader os alle«. Nazisterne havde lavet en tilsvarende plakat, hvor den mørklagte bygning var Christiansborg og med Stauning inden for det oplyste vindue, og med teksten ændret til: »At Stauning sidder der endnu, er sløseri, der skader os alle.« Denne plakat hang også i dette vindue i Sjællandsgade.

Nazisterne, hvis officielle betegnelse var DNSAP, Danmarks Nationalsocialistiske Arbejder Parti, blev aldrig i Danmark noget stort parti. Trods de store tyske sejre i de første krigsår, var tilgangen af medløbere kun ringe, og flere af partiets medlemmer fra før krigen forsvandt, da krigslykken vendte sig for tyskerne. Kun få, men overbeviste medlemmer af DNSAP, havde mod til at vedkende sig deres politiske opfattelse, da det stod klart for enhver, hvordan krigens udfald ville blive.

Senere under krigen blev disse lokaler i Sjællandsgade overtaget af det tyske feltgendarmeri, hvor det havde kvarter til efteråret 1944. På dette tidspunkt flyttede feltgendarmeriet sammen med det almindelige tyske politi og HIPO ind i politigårdens lokaler i Ll. Sct. Hansgade. Mens feltgendarmeriet havde kvarter i Sjællandsgade, blev dets vagthunde udsat for et attentat i form af, at der blev kastet noget forgiftet mad ind i deres bure med det resultat, at flere hunde døde.

Men selv om der i 1942 stadig eksisterede dansk militær og dansk politi, gærede det stærkt under overfladen, og

roen var kun tilsyneladende. De første illegale blade havde for længst set dagens lys, og sabotagehandlinger forekom nu og da; dog var der endnu ikke sket organiseret sabotage i Viborg. Tyskerne begyndte at frygte for en engelsk invasion på det europæiske fastland og følte sig derfor ikke trygge ved, at der i Jylland fandtes væbnede danske styrker, som under en eventuel engelsk invasion på vestkysten sikkert ville vende våbnene mod dem. Derfor kom der i efteråret 1942 ordre til, at alle danske militærstyrker skulle forlade Jylland. Her i Viborg medførte det, at både mandskab og materiel skulle overføres til Fyn, hvor 3. regiment fik sin midlertidige garnison i Nyborg, mens divisionsstaben blev indkvarteret i Odense. Men også alle de store mobiliseringsdepoter, der var placeret omkring eksercerpladsen, skulle tømmes og overføres til øerne. I lang tid blev der arbejdet på denne overflytning. Talrige jernbanevogne blev fyldt med materiel fra depoterne, og blandt dette materiel var de demonterede flyvemaskiner fra hangaren på Fælledvej. Ordren til rømning af Jylland lød på den 15. november som sidste frist, og den 13. november om morgenen afrejste hovedstyrken af mandskabet med tog fra Viborg banegård. Repræsentanter for byrådet med borgmester Aggerholm i spidsen og andre repræsentanter for de offentlige myndigheder overværede afrejsen og bragte garnisonen en hilsen i håbet om et snarligt gensyn. I løbet af dagen forlod den sidste danske soldat Viborg, ligesom 3. regiments rekrutstyrker i Randers forlod deres midlertidige garnison.

Fremtidig måtte ingen danske soldater i uniform opholde sig i Jylland, og soldater, der skulle til Jylland på orlov, måtte foretage orlovsrejsen i civil, noget, der var ganske ukendt for soldater dengang.

En enkelt gang mere under besættelsen så man dog danske soldater i Viborg. Det må have været i vinteren 1943, hvor der sandsynligvis blev afhentet noget ammunition fra depoterne her i byen. Jeg vil formode, at det ikke har været til-ladt den danske hær at tage alt med til Fyn, så derfor er der senere blevet afhentet noget mere. En mindre vagtstyrke var i den forbindelse indkvarteret på KFUM, og det vakte

berettiget opsigt, når to våbenbærende og vagtmæssigt påklædte danske soldater gik gennem Jernbanegade til vagtafløsning på banegårdsterrænet, hvor der blev holdt vagt ved de jernbanevogne, som blev fyldt med ammunition. –

Så snart de danske soldater havde forladt deres bygninger og kontorer, blev de overtaget af tyskerne. Det drejede sig i første omgang om kasernens administrationsbygning og officiantbygningen ud mod Rødevej, som hidtil havde været adskilt fra den tyske del af kasernen med et højt pigtrådshegn. Tyskerne havde deres indgang til kasernen gennem lågen ved stadions indgang, og de brugte »Sportshuset« på eksercerpladsen som vagtbygning. Men efter overtagelsen af hele kasernen var indgangen gennem hovedvagten ved Rødevej, hvor der hidtil havde stået et dansk skilderhus og en dansk vagtpost, ligesom Dannebrog hidtil havde vajet fra flagstangen på taget over porten. Nu satte tyskerne et tysk rød-sort-hvid-stribet skilderhus op, ligesom de flyttede flagstangen fra Sportshuset ned til den nye indgang. Fra nu af vajede kun det tyske flag over kasernen, men hensynsfuldt kun på tyskernes egen flagstang. Den danske flagstang på taget blev kun anvendt, når tyskerne på kongens fødselsdag flagede med Dannebrog, hvilket de mærkeligt nok gjorde både i 1943 og 1944.

Generalkommandobygningen og garnisonssygehuset blev ligeledes overtaget af tyskerne. Derimod forblev 5. bygningsdistrikt på danske hænder, idet daværende kaptajn, senere oberst *Schøller*, bistået af en stabsofficiant og en arkitekt resten af krigen fungerede som dansk tilsyn med de af tyskerne besatte danske militære etablissementer. Kaserne var dengang ikke statsejendom, men var udlejet til militæret af de respektive kommuner, men militæret førte selv tilsynet med vedligeholdelsen.

I forbindelse med tyskernes frygt for en allieret invasion på vestkysten begyndte de også at udbygge deres forsvarsanlæg her i landet, og samtidig forøgede de besættelsesstyrkerne i antal. Store bunkersanlæg blev bygget langs vestkysten og flere steder inde i landet. Således blev der omkring flyvestation Karup støbt et utal af bunkere, deriblandt

en kæmpebunker til operationsstaben for et større geografisk område. Samtidig med blev der etableret store spærrebælter af pigtråd og landminefelter. Her i Viborg blev de tyske styrker øget i antal, og ud over de førnævnte danske militære bygninger, som tyskerne overtog i november 1942, blev nu også Østre skole, Arbejdsanstalten, Salonen og vistnok også Vestre skole besat af tyske styrker i vinteren 1942-43.

Så vidt jeg husker, blev Vestre skole dog hurtigt frigivet til sit egentlige formål, mens Arbejdsanstalten i Skottenborg og Østre skole forblev på tyske hænder resten af krigen. Salonens skæbne skal jeg senere vende tilbage til.

8. Begivenhederne tager fart. 1943

Tidligt på foråret 1943 blev der fra tysk side givet tilladelse til, at der i Danmark måtte afholdes folketingsvalg eller rettere rigsdagsvalg, som det hed dengang. Valgdatoen blev fastsat til den 23. marts, og såvel valgdeltagelsen som stemmeafgivningen på de enkelte partier var stor i Viborgkredsen som i den øvrige del af landet, idet stemmeprocenten var 90,93; socialdemokratiet fik i Viborgkredsen 6.275, de radikale 2.282, de konservative 2.765 og venstre 3.254 stemmer. På DNSAP afgaves blot 202 stemmer. Valget i byen holdtes som sædvanlig på rådhuset, og alle, der havde afgivet deres stemme, fik som bevis udleveret et lille dannebrogsskjold i karton med teksten: »Har stemt« til at bære synlig på tøjet.

I forbindelse med den stigende uro, der var i landet, de mange sabotagehandlinger og de mange arrestationer, som nu ikke længere kun var rettet mod kommunisterne, var tyskerne nervøse for årsdagen for Danmarks besættelse. Overalt ved de tyske indkvarteringssteder og bygninger havde de fordoblet vagten i dagene op til den 9. april 1943, og for første gang satte tyskerne vagtposter op ved byens indfaldsveje. Ud for Riegels fabrikker, på jernbanebroen ved Holstebrovej og ved Nybro på Randersvej gik der to vagtposter. Ligeledes var der vagt ved banegården på broen over til Middagshøjvej. Men alle vagtposter lod civilbefolkningen

passere uantastet. Den 10. eller 11. april blev vagterne atter inddraget, og alt blev igen »normalt«.

Der indtræffer dog i foråret 1943 et par mindre sabotage-handlinger i Viborg. En tysk godsvogn med halm til de tyske artilleriheste bliver afbrændt på banegården, og nogle dage senere bliver der sat ild til et tysk depot mellem eksercerpladsen og stadion. Det var nogle ganske unge mænd eller store drenge, der stod bag disse og flere andre mindre attentater mod tyskerne. Viborg havde således fået sin »Churchill-klub«, men den har aldrig fået den samme anerkendelse som den i Ålborg. Drengene bliver arresteret af det danske politi, de bliver dømt af en dansk domstol, og de afsoner straffen i Nyborg statsfængsel.

Men også helt små børn kommer i vanskeligheder. Da tyskerne, med generalfeltmarskal *Paulus* i spidsen, må kapitulere over for russerne i Stalingrad i januar 1943, bliver der i nattens mulm og mørke rundt omkring på fortove og husmure med rød maling malet »Stalingrad«, »1918«, »Kaput«, »Paulus« og lignende. Det smitter af på skolebørnene, som med skrivekridt gør det samme. Min lillesøster på 9–10 år bliver afsløret, og vi får i mit hjem besøg af kriminalpolitiet. Hun tilstår at have skrevet »Ned med Hitler« på nogle fortovsfliser på hjørnet af Vesterbrogade og Villavej. Mine forældre må møde med hende i kriminalretten, hvor der dog ikke bliver afsagt nogen dom, men hun bliver sat under børneværnets tilsyn. Vi får dog aldrig besøg af tilsynet, men da hun i 1951, altså seks år efter krigens ophør, fylder 18 år, får mine forældre brev om, at nu har børneværnet ikke mere tilsyn med hende.

Efter det tyske nederlag ved Stalingrad, som egentlig var krigens vendepunkt, indførte Tyskland begrebet: »Den totale krig«. Det medførte, at Tyskland tog alle reserver i anvendelse såvel m. h. t. materiel som mennesker. Alle krigsduelige tyskere blev indkaldt, og disse blev i deres arbejde i mange tilfælde erstattet af folk fra de besatte lande. Nogle som »slavearbejdere«, det var folk fra Rusland og Polen, nogle som tvangsudskrevne arbejdere, de var hovedsageligt fra de vestlige besatte lande. Og endelig var der

Tysk tromme- og fløjtekorps i Rosenstræde på vej til Østre skole, ledsaget af nysgerrige drenge. (Fot. Georg Pc, Viborg Stifts Folkeblad).

frivillige civile arbejdere, der bl. a. kom fra Danmark. Hvervningen af danske arbejdere, der i øvrigt også fandt sted før indførelsen af »den totale krig«, foregik i Viborg ca. en gang om måneden, idet den tyske arbejdsanvisning opslog sit ambulante kontor på et af byens hoteller. Der var mange, der tog et af disse job af eventyrlyst, men i mange tilfælde blev unge, ugifte arbejdsløse henvist dertil af de danske myndigheder.

Derudover var der i en periode også et arbejdsanvisningskontor, der bar betegnelsen »Dansk Arbejdsfront«. Dette havde til huse et par forskellige steder i byen, bl. a. på Jernbanehotellet. Men det var vist nok mest arbejdere til de tyske befæstningsanlæg her i Danmark, dette kontor hvervede folk til.

I maj 1943 bliver der afholdt kommunevalg over hele Danmark. Ligesom rigsdagsvalget afholdes valget her i Viborg på rådhuset, som under besættelsen også mærker til tyskernes nærværelse. Byrådssalen har siden 1940 fungeret som tysk feltpostkontor, og en del af arresten bliver af ty-

skerne benyttet til deres egne militære fanger. Byrådet benytter amtsrådssalen til sine møder. Men rådhusalen lærer alle viborgensere at kende i disse år, for her foregår hvert kvartal udleveringen af rationeringsmærker ved de samme borde, som nu bruges til byrådsvalg. Resultatet af byrådsvalget bliver, at socialdemokraterne taber et af de to mandater, de vandt i 1937 (kommunevalget i 1941 var blevet udsat), og som medførte, at de fik byrådsflertallet og dermed borgmesterposten. Som borgmester valgte de i 1937 den dygtige og energiske hospitalsinspektør *Viggo Aggerholm*. Nu må socialdemokraterne se sig slået af et borgerligt flertal på 11 stemmer. Venstre og de konservative vælger som borgmester den noble og elskværdige fabrikant *Aage Philipsen*, der er af gammel Viborgfamilie. Aage Philipsen bliver i krigens sidste år udsat for nogle, efter min personlige opfattelse, helt uretfærdige angreb, hvilket medfører, at han nedlægger sit borgmesterhverv og erstattes af grosserer *Egon Lauritzen*.

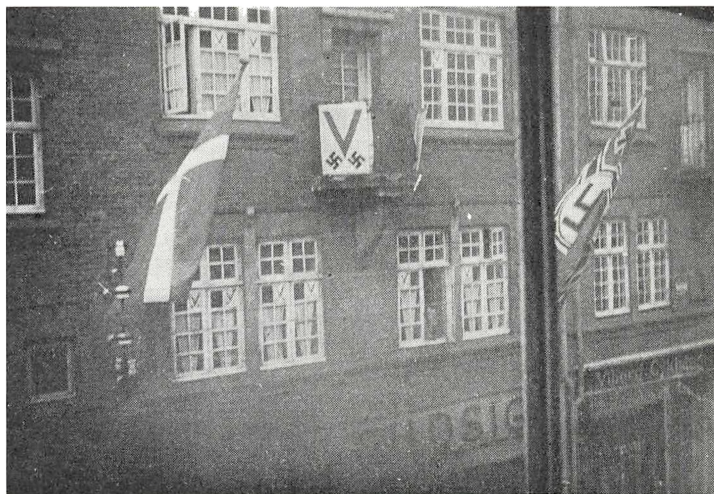
Efterhånden som tyskernes krigslykke var i aftagende, begyndte de at blive mere sårbare over for selv mindre provokationer. F. eks. blev det forbudt at bære de såkaldte Royal Air Force-huer og -emblemer. Huerne var blot en lille top-hue i de engelske farver og formet som nationalitetsmærkerne på de engelske fly, og emblemet var fremstillet af en papirclip, hvorpå man havde malet de tre ringe. Forbudet mod disse huer og emblemer blev bekendtgjort i aviserne, uden at England eller Royal Air Force blev nævnt, idet de blev betegnet som huer »bestående af en rød cirkulær skive omgivet af et hvidt felt og udenom dette et blått felt«.

Politimesteren udstedte forbud mod på restauranter og lignende steder at afsynge eller afspille den under krigen meget kendte tyske soldatersang, »Lilli Marlén«. Årsagen var den, at der på denne melodi kunne afsynges en del tekster, »som havde et over for den tyske værnemagt fornærmeligt indhold«.

Sang og musik var ellers noget, der havde tyskernes store interesse. Syngende soldater gennem gaderne kendte man under hele besættelsen, og det kunne ikke nægtes, at det lød imponerende, når så mange unge soldater sang de taktfaste

tyske melodier under march. Men repertoireet ændrede sig dog. I de første krigsår sang de meget ofte: »Denn wir fahren gegen Engelland«, men denne melodi forsvandt fuldstændigt i løbet af 1942.

Det store tyske militærorkester, som var garnisoneret her i byen lige fra besættelsens begyndelse, og som regelmæssigt spillede på torvene og på Borgvold, ligesom det ofte ledsagede tyske styrker gennem byen, forsvandt i forbindelse med, at hovedstyrken blev ændret fra at være infanteri til at være artilleri, og i en længere periode var den eneste tyske militærmusik i byen forskellige tromme- og fløjtekorps. Senere under krigen forsvandt også disse korps, og jeg tror ikke, der var noget fast militærorkester i Viborg i de sidste par krigsår, hvilket vel var en følge af, at fodfolksstyrkerne i Viborg var ret små. De eneste steder, der var indkvarteret fodfolk i 1943, var vist nok på Østre skole, på garnisons-sygehuset, der fungerede som almindelig kaserne, og på kuranstaltens afd. B i Hald. På Asanigården og på Arbejdsanstalten var der indkvarteret mandskab fra luftvåbnets telegrafstyrker, som opsatte i tusindvis af telefonledninger overalt i Midtjylland. Og på kasernen var, som tidligere nævnt, artillerister indkvarteret. Tyskerne tog i øvrigt depotbygningerne på kasernen i anvendelse som indkvarteringssteder, samtidig med at de opførte nogle mandskabsbarakker af træ, så belægningen på kasernen har sikkert været ret stor. Udover indkvarteringsstederne havde tyskerne, som tidligere omtalt, kontorer og administration flere steder i byen. I generalkommandobygningen havde de indrettet feltpostkontor på 1. sal, og derved blev byrådssalen frigivet, men byrådsmøderne afholdtes dog fortsat i amtsrådssalen, da der fremdeles ikke var noget inventar i byrådssalen. Derimod var der ikke længere nogen tysk general med stab i byen – først hen imod slutningen af krigen kunne man atter se en generalstander placeret foran en beslaglagt bygning. Men i Sct. Mikkelssport havde tyskerne overtaget nogle villaer, hvori der var indrettet telefoncentral, som blev betjent af unge uniformerede tyske piger. Huset gav de navnet »Victoria«, et navn, de med megen snedighed havde taget fra

Christian den tiendes fødselsdag 1942. Tyskerne har hejst både Dannebrog og Hagekorsflaget ved Ortskommandanturen i Gravene 1. Bemærk også V-tegnene. (Illegalt foto, efter at Jylland blev spærrezone, taget gennem et vindue af fotograf H. Lund hos Munksgaard).

de allierede. Englænderne bekendtgjorde nemlig under krigen, at tegnet »V« betød Victory, som igen betød sejr. Alle husker sikkert Churchills V-tegn med de adskilte fingre. Nu vidste tyskerne godt, at det ville være håbløst at bekæmpe benyttelsen af V-tegnet, og derfor skyndte de sig med også at gøre det til *deres* sejrstegn. Overalt, på kasernen, på vandtårnet, på Asanigården, på Ortskommandanturen osv., prangede kæmpestore V-tegn, og resultatet var, at benyttede man tegnet, kunne tyskerne lige så vel som de allierede tage det til indtægt. Dette trick var virkelig en sejr for den tyske propaganda.

I august 1943 opstod der en ret farlig brand i kriminalpolitiets kontorer på rådhuset, som »lugtede« lidt af sabotage. Ved branden ødelagdes en hel del kartoteker og papirer, men det blev aldrig opklaret, hvordan branden var opstået. Mange gisninger fremkom, og efter krigen blev en tidligere kriminalbetjent, som var nazist, og som var tjeneste-

gørende i Viborg, da branden fandt sted, afhørt, dog uden at sagen blev opklaret.

Jeg nævnte før i parentes, at Grønnegården i Grønnegade var taget i anvendelse som husvildebolig for flere familier. Boligsituationen blev hurtigt under krigen ret alvorlig, og en del af de restriktioner, der stadig i 1971 er gældende, stammer fra den tid. Også den lille skole i Sct. Nicolaigade og nogle bygninger på Asmildkloster blev taget i anvendelse som husvildeboliger, hvor mange familier måtte leve under yderst primitive og kummerlige forhold. Fælles interimistisk indrettede køkkener var blot et af problemerne. Kommunen søgte at bøde på dette forhold ved at opføre husvildebarakker i Engelsborg, bl. a. fordi tyskerne som før nævnt overtog Østre skole. Af regulært boligbyggeri i disse år blev der, så vidt jeg husker, kun opført boligselskabernes huse på Sct. Laurentiivej, blokkene på Skivevej, ejendommen i Gothersgade-Sjællandsgade og ejendommen i Reberbanen. Obligationsskuderne var ellers gode i disse år; f. eks. var kursen 104 for $4\frac{1}{2}\%$ obligationer. Men restriktioner og mangel på materialer umuliggjorde privat byggeri, og derfor blev boligsituationen efterhånden mere og mere katastrofal. Megen forargelse vakte det derfor også, at en lokal håndværksmester lod fire lejligheder i Sct. Mogensport stå ufærdige i flere år i protest mod myndighedernes indblanding i spørgsmålet om, hvem der skulle have lejlighederne, når de blev færdige.

Noget, der i krigsårene satte sit tydelige præg på byen, var cyklerne og hestekøretøjerne. Cyklerne var hver eneste mands befordringsmiddel, og kampen om at få et cykeldæk eller andre reservedele til sin cykel var stor. Cykeltyverier hørte til dagens orden, og en særlig tyveriform, cykelskræling, hørte med til hverdagens begivenheder. Selv om man låste sin cykel forsvarligt, når man forlod den, kunne man godt være udsat for, at når man ville hente den igen, var forhjulet med vold vredet fra forgaflen og dæk og slange fjernet. Derfor kunne det godt være en god forretning at have en cykelstald. Ved alle byens indkørsler kunne man se skilte med påskriften: »Cykelstald 50 øre«, og mange landboere, der kom til byen i et ærinde, turde ikke andet end

benytte sig af disse parkeringsmuligheder. En sjov ting mere var, at i forbindelse med dyrskuerne, som i en årrække blev holdt ved Sønæs og Århusvej, kunne så godt som alle grundejere langs Århusvej have en god biindtægt i dyrskuedagene ved at indrette en cykelstald i deres have. På sådanne travle dage kostede det 1 kr. at få sin cykel under behørigt opsyn, og når det tages i betragtning, at en normal dagløn dengang var mellem 10 og 15 kr., ville det være det samme, som man skulle betale 10 kr. i dag.

Det var også hårdt at være cykelbud i disse år. På grund af dækmanglen blev mange af de svære 3-hjulede budcykler forsynet med motorcykelhjul fra opklodsede køretøjer. Jeg tror godt, man kan sammenligne disse cykelbude eller »svajere«, som de også blev kaldt, med østens kulier, når de sled og slæbte deres tunge pedaldrevne køretøjer rundt i Viborgs stejle gader med et læs, der efter politiets godkendelse måtte gå op til 150 kg.

Ellers var det, som tidligere nævnt, hestekøretøjer, der måtte tage sig af den tunge transport. Der skete derfor også af og til en løbskkørsel, hvor et spand heste af én eller anden årsag blev bange og sanseløst styrtede af sted med en slingrende vogn efter sig. Således skete der i 1943 en alvorlig løbskkørsel i Dalbergsgade, som endte mod muren på ejendommen, Jernbanegade nr. 12, hvorved både den unge kusk og begge heste mistede livet.

Hestevogne, de såkaldte charabanc'er blev i øvrigt benyttet meget til passagerkørsel. Sommerture, familieudflugter, studenterkørsel osv. er blot enkelte eksempler, men også i forbindelse med dyrskuerne blev de benyttet til den såkaldte kaperkørsel. Så fungerede disse vogne som en slags taxi, og når der var fuldt læs fra banegården eller et andet afgangssted, så gik turen i trav til dyrskuepladsen ved Sønæs.

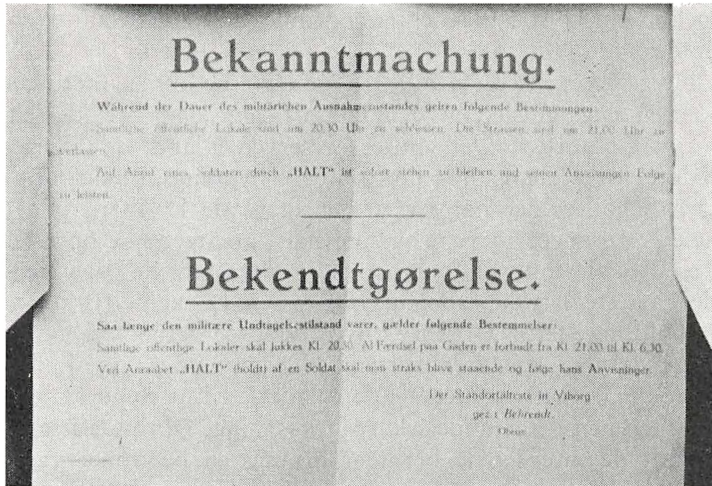
I løbet af foråret og sommeren 1943 opstod der strejker rettet mod tyskerne i flere danske byer. Der var også forskellige attentater og sabotager mod tyskerne og mod en del virksomheder, der arbejdede for værnemagten. Som følge af disse forhold indførte lokale politimestre efter tysk krav spærretid eller andre repressalier i de implicerede byer. I

maj måned blev den første dødsdom over en dansk statsborger afsagt ved en tysk krigsret. I Odense og i Esbjerg opstod de voldsomste uroligheder, og den danske regering modtog flere skarpe henvendelser fra tyskerne og fik til sidst et ultimatum, som man ikke kunne gå ind på. Resultatet blev det længe ventede brud på den samarbejdslinie, som man fra officiel side havde forsøgt at opretholde siden den 9. april 1940. Bruddet resulterede i, at tyskerne den 29. august 1943 indførte militær undtagelsestilstand i hele Danmark. De danske garnisoner på øerne blev angrebet om natten, men de var forberedt, og det kom derfor til kamp flere steder. 3. regiments forlægninger i Nyborg kæmpede og mistede 3 mand, inden man måtte overgive sig for overmagten. De faldne var kaptajn C. L. Wesenberg, Overlund, kornet K. B. Madsen og menig Ivan Jacobsen, Kistrup. Også i København faldt en anden ung viborgenser, kaptajnløjtnant Sigurd Snerding, der var tjenestegørende ved livgarden. Alle danske soldater, såvel menige som befalingsmænd, blev internerede og blev først frigivet efter undtagelsestilstandens ophør i oktober.

Undtagelsestilstanden medførte en mængde bestemmelser og forbud, som også befolkningen i Viborg kom til at mærke. Tyskerne satte den 29. august om morgenen plakater op med de indførte bestemmelser og bekendtgjorde samtidig, at nedrivning af plakaterne kunne medføre alvorlig straf. Blandt de indførte bestemmelser var spærretid fra kl. 21 aften til kl. 6,30 morgen, hvor al færdsel på gader og veje var forbudt. Kun folk, der havde særlige opgaver, kunne hos den tyske kommandantur i Gravene nr. 1 få udleveret et »Ausweis«, der gav adgang til at færdes ude under spærretiden. Det blev ligeledes forbudt at holde møder, idet der ikke måtte samles over 5 mennesker ad gangen. Det blev også forbudt at rejse med tog eller andre offentlige transportmidler, og så vidt jeg husker, var der forbud mod udskænkning af spiritus på restauranter i nogle dage.

Overalt i byen er der om morgenen den 29. august opstillet tyske vagtposter. Banegården er bevogtet, og ventesalen er inddraget til vagtstue. De kommunale værker, el-, vand-

Plakat fra undtagelsestilstanden, der bekendtgør indførelse af spærretid. Plakaten tilhører Lokalhistorisk Arkiv og er skænket af fhv. bogtrykker Georg Hansen.

og gasværket, er ligeledes under tysk bevogtning. Telefoncentralen og posthuset har også tyske vagtposter ved indgangene. Tyske patruljer holder vagt ved alle byens indfaldsveje. På byens gader patruljerer bevæbnede feltgendarmere assisteret af almindelige tyske værnemagtsoldater. Overalt ved tyske bygninger og anlæg er vagten forstærket. Men også det danske politi har travlt. Uden at de på nogen måde bistår tyskerne, deltager de i den almindelige patruljering for opretholdelse af ro og orden. Politiet har siden 1940 båret både pistol og gummiknippel synlig i livremmen, så også de ser krigerske ud. Dog bærer de kun stålhelm under luftalarm eller ved andre særlige lejligheder.

Den 29. august falder på en søndag, hvor vejret er behageligt, og »traditionen tro« myldrer viborgenserne på gaderne for at opleve alt det nye og spændende. Ingen holder sig inden døre, alle må op i byen for at se, om der ikke også snart »sker noget« i Viborg. Men Viborgs befolkning holder sig i ro. Engang imellem bliver for store klynger af mennesker spredt af dansk politi eller af tyske patruljer; bestem-

melsen om højst 5 mennesker forsamlet på ét sted skal overholdes.

Flere viborgensere og folk fra nabobyerne bliver interneret som en slags gidsler, bl. a. nogle officerer, som befinder sig hjemme på orlov, eller som er i reserven. Blandt de internerede er også chefen for det militære bygningsdistrikt, kaptajn Schøller, der har været tjenstgørende i Viborg under hele garnisonens fravær, og som har varetaget sine opgaver i civil påklædning. I første omgang interneres de pågældende i arrestens tyske afdeling, men senere bliver de flyttet til Afholdshotellet i Gravene, hvor viborgenserne fra gaden kan iagttage de indespærrede. De opholder sig i den store sal og har tilsyneladende tilladelse til at se ud af vinduerne, men de er under skarp bevogtning, selv inde i salen blandt de internerede befinder der sig en bevæbnet vagtpost, som ganske vist af og til kikker ud af vinduerne sammen med de internerede. Kaptajn Schøller bliver senere interneret på kasernen, hvor han får et »eneværelse« i kostforplejningsbygningen. Efter sin frigivelse, der finder sted samtidig med undtagelsestilstandens ophævelse, genoptager han sit arbejde som chef for 5. bygningsdistrikt, indtil han »går under jorden« i maj 1944 som følge af Gestapos efterstræbelser.

Om aftenen ved spærretidens begyndelse går tyske patruljer rundt i gaderne, og en energisk underofficer i feltgendarmeriet råber med jævne mellemrum: Dann geht man nach Hause (så går man hjem), akkurat som nattevægterne i gamle dage. Og fem minutter i 21 er gaderne ryddet for mennesker; kun tyskerne og politiet befinder sig i dem.

Efter en uges forløb lempes spærretiden, som følge af »befolkningens rolige og værdige optræden«, til kl. 23. Senere under undtagelsestilstanden sker der en del jernbanesabotage, og spærretiden bliver igen i et kortere tidsrum rykket frem til kl. 21.

Undtagelsestilstanden ophæves i begyndelse af oktober; flere af de indførte forbud og bestemmelser opretholdes dog. De menige danske soldater frigives fra interneringen, og kort tid efter frigives også befalingsmændene. Men forinden

har tyskerne foretaget en aktion mod de danske jøder. Så vidt mig bekendt bliver der dog ikke arresteret viborgensere af jødisk afstamning, idet det lykkes de få, som var bosiddende her, at flygte til Sverige.

Af de indførte forbud, som opretholdes, kan nævnes: Forbud mod udskænkning af spiritus på offentlige steder mellem kl. 17 eftermiddag og kl. 10 formiddag. Forbud mod sejlads i farvande, som står i forbindelse med åbent vand. Koncerter, biografforestillinger, teaterforestillinger osv. skal være afsluttet senest kl. 22,30. Møder og selskabelige sammenkomster skal ligeledes være afsluttet på dette tidspunkt. Strejker, sammenstimlen osv. er også stadig forbudt. Men ellers er undtagelsestilstanden officielt ophævet, selv om den eneste mærkbare forskel er ophævelsen af spærretiden. Dog bliver også de tyske vagtposter ved indfaldsvejene, de kommunale værker, banegården, posthuset og telefoncentralen inddraget. Det sker dog hyppigt, at der i længere perioder under den sidste del af krigen etableres vagt og kontrol af legitimationskort ved byens indfaldsveje, ligesom bevogtningen af banegården efterhånden bliver permanent.

I oktober 1943 har tyskerne igen taget Salonen på Borgvold i anvendelse som indkvarteringssted, efter at den hele sommeren har tjent sit oprindelige formål som restaurant. Men det var sikkert kun til midlertidig indkvartering, at tyskerne havde taget den i brug, for soldaterne sover i halm, som er strøet ud overalt på gulvene. Efter kort tids forløb forlader tyskerne igen Salonen, men den er stadig bevogtet af to vagtposter. Efter nogle dages forløb inddrages vagten, og Salonen ligger tom og øde hen, men er dog stadig fyldt med tyskernes efterladte halm.

Den 16. oktober sidst på eftermiddagen opdager forbipasserende på Randersvej, at der er brand i bygningen, og der bliver omgående slået alarm til brandvæsenet. Men på grund af den udstrøede halm og som følge af, at bygningen er opført i træ, er enhver bekæmpelse af ilden håbløs, og Salonen nedbrænder totalt i et bål, der kan ses viden om. Langt hen på aftenen er himlen farvet rød af ildskæret, og tusindvis af viborgensere overværer, hvorledes det gamle, aristokrati-

ske Viborgs mødested gennem et halvt århundrede bliver forvandlet til aske.

Brandårsagen bliver ikke opklaret, men det må vel være naturligt at tænke, at halmen har været for stor en fristelse for én af de begyndende sabotører. Blot en enkelt tændstik var jo nok til at ødelægge et tysk indkvarteringssted.

En lille kuriositet ved Salonens brand kan jeg godt nævne her. En daværende mekaniker ved DSBs rutebiler, *Karl Jensen* (nu med eget værksted på Århusvej), opkøbte alle de gamle vand-, gas- og elektrikerør, som blev tilbage i ruinerne efter branden. Af disse gamle rør lavede han hjemme hos sig selv trehjulede legecykler til børn. Vand- og gasrørene blev brugt til stel, og de tynde elektrikerør blev brugt til hjul, men der kom ingen gummi på disse. Cyklerne solgte han til Dansk-Svensk Stål, som fordelte dem til sine 28 filialer over hele landet. Således blev Salonens brand til glæde for en mængde børn over hele Danmark i en tid, hvor varemanglen var så alvorlig, at der ellers ikke var jernrør til rådighed for legetøj.

Varemanglen var i det hele taget ved at blive virkelig alvorlig på mange områder, og sortbørshandelen florerede som aldrig før. Sortbørgrossererne holdt meget til på trekanten ved Gammel Vagt, når arbejderne fra Karup kom hjem om aftenen, og det var for det meste tobak, der blev handlet med dér. Men ellers var det i særlig grad på Hjultorvet og på de derværende offentlige toiletter, »den underjordiske«, at sortbørshandelen fandt sted. Alt blev solgt dernede, tobak, cykeldæk, stjalne varer osv. Det dominerende handelsobjekt var dog rationeringsmærker, som man kunne bruge til at skaffe sig alt muligt andet for. Varerne blev selvfølgelig ikke medbragt, det var alt for risikabelt, for politiet foretog jævnligt en razzia dernede, og så var det ikke godt at have »noget« på sig. Men et skilt med teksten: »Her mødes køber og sælger« ville have været passende at anbringe uden for »børslokalet«.

Handelen foregik også ofte mellem danskere og tyskere, og tyske soldater skulle ikke være længe i Viborg, før de

En af de middelsvære tyske tanks fotograferet foran depotbygningen ved eksercerpladsen. Bemærk det lille skilt foran med den danske tekst: »Skolevogn«. Når det var uøvede tyske soldater, der kørte rundt i Viborgs gader i disse kampvogne, fulgte tyskerne pligtskyldig den danske færdselslov og forsynede vognen med dette skilt. (Fot. ukendt tysk soldat).

opdagede, at på »den underjordiske« kunne man få byttet sin tobaksration med smørmærker.

I 1943 kom der også forbud mod at udstille for meget i butiksvinduerne; de måtte iflg. bestemmelserne ikke give udtryk for varerigelighed. En købmand i Sct. Mathiasgade demonstrerede mod dette ved at udstille – en ært som eneste genstand i sit butiksvindue! Butikker, så som mejeriudsalg, bagerforretninger og lignende, hvor man kunne se ind i butiklokalet fra gaden, skulle kalke vinduerne til. En forretning som Dansk-Svensk Stål, der handlede med et utal af småting, måtte ikke have over 20 genstande udstillet i vinduet, og man måtte ikke kunne se direkte ind i butikken fra gaden. Det danske politi overvågede, at disse regler blev overholdt, og Viborgs daværende politikommissær, *Erik Ansgaard*, påtalte engang personligt, at der var 28 genstande

i vinduet og gav ordre til, at de otte overtallige genstande omgående skulle fjernes.

Formålet med disse restriktioner var vistnok at begrænse tyskernes købelyst, for Danmark var vel stadig væk det land i det krigshærgede Europa, der i materiel henseende havde det bedst. Men måske var baggrunden også den, at de tyske soldater ikke skulle føle, at der var et af deres okkuperede lande, som havde det bedre end »das grosse Vaterland«.

I efteråret 1943 blev den tyske hovedstyrke i byen igen udskiftet med en ny våbenart og denne gang med én, der kom til at sætte sit præg på byen og dens gader. Det hestetruckne, tunge feltartilleri blev nemlig erstattet af pansertropper, og de tunge tanks med deres larvefødder, som hørte med til den nye styrke, satte snart deres synlige spor i gadernes asfalt, som de efterhånden flåede helt af. Denne våbenart udgjorde resten af krigen hovedstyrken i Viborg. I øvrigt var disse pansersoldater iklædt sorte uniformer, der var forsynet med dødningehoveder på reverset, og de var derfor let kendelige i gadebilledet. De havde dog ikke noget med SS at gøre, hvad mange på grund af uniformens udseende troede.

Disse pansertropper fik naturligvis deres hovedkvarter på kasernen, men både Asanigården, Østre skole og garnisons-sygehuset blev belagt med de sorte soldater. Rutebilstationen blev også taget i brug af værnemagten, og såvel i garagerne ned mod Trekronervej som på pladsen ud mod Toldbodgade og banegården var der placeret store tyske tanks. En meget stor afspærring af pigtråd på spanske ryttere omkransede rutebilstationen, så både Langdammen og den sydligste del af Trekronervej var spærret for trafik. Kampvognene stod opmarcheret med deres store kanoner truende vendt over mod banegården, så enhver forbipasserende kunne se dem. Pansertropperne brugte Klostermarken som øvelsестerræn, og længe varede det derfor ikke, før gader og veje bar præg af larvefødder. Når kampvognene skulle dreje, blokerede de den ene kæde og vred sig rundt med den anden, hvorfor der efterhånden opstod store huller i de

veje, som køretøjerne hyppigst fulgte, når de skulle over på den anden side af søen. Men både kantsten, lygtepæle og andre ting i vejsiderne blev efterhånden tromlet ned, da det ofte var unge rekrutter, der førte vognene.

En af de tyske rekrutter ved panserskolen her i Viborg under krigen, viser det sig mange år senere, var en ung adelig, som nu er den hollandske tronfølgergemal, *Claus von Amsberg*.

Også fodfolksstyrkerne på kurens afd. B blev udskiftet med pansertropper. Dog var kampvognene derude af en lidt anden art. Der var intet tårn på dem, og mandskabet var iklædt grønne uniformer, men i samme snit som de sorte. Så vidt jeg kan skønne, har det været pansergrenaderer eller selvkørende artilleri, der har været stationeret derude.

Sidst på året får Viborg besøg af generalfeltmarskal *Rommel*, som med sin stab er på inspektionsbesøg i Jylland. Rommel har fået til opgave at inspicere hele den tyske vestvold fra Norge i nord til Frankrig i syd. Tyskerne frygter nu for alvor en allieret invasion på det europæiske fastland. Vel står de allierede langt oppe i Italien, men det er alligevel invasionen fra vest, der forventes at blive afgørende for krigens afslutning. Ingen er længere i tvivl om en allieret sejr, men uden en invasion på denne side af Alperne kan krigens afslutning trække meget længe ud.

Der afholdes på Randersvej en stor militærøvelse og parade for Rommel. Det er i forvejen i aviserne bekendtgjort, at Randers landevej den nævnte dag er spærret for al trafik mellem Overlund og Hobrovej på grund af militære øvelser, og dansk politi passer på, at ingen uvedkommende »turi-ster« kommer inden for det afspærrede område.

Efter paraden spiser Rommel middag i officersmessen på kasernen. Under sin kørsel gennem byen er han under skarp bevogtning. Langs hele ruten står der vagtposter med meget korte mellemrum, og samtlige sidegader til Sct. Mathiasgade, Gravene, Ll. Sct. Hansgade og Rødevej er afspærret i god tid, inden Rommels bilkortege kører ad denne strækning. Det er rygtedes blandt nysgerrige, at denne afspærring er oprettet, fordi Rommel skal køre forbi, og adskillige venter

derfor på at få et glimt af den berømte general. Der er dog ingen, der har lyst til at hylde ham; kun naturlig dansk nysgerrighed får folk til at vente. Men kortegen, der består af mindst en halv snes store biler, kører ret stærkt igennem byen, og det er umuligt at afgøre, i hvilken vogn Rommel befinder sig, da alle bilerne er fyldt med højtstående officerer.

Jeg nævnte før »turister«. Når der var bekendtgørelser i aviserne om, at folk skulle holde sig borte fra et bestemt område som følge af militære øvelser, kunne man være helt sikker på et talstærkt publikum. Under en tysk øvelse, hvorunder Dumpen med sidegader var afspærret, og hvor det var pålagt beboerne på grund af sprængninger at holde vinduerne åbne for at undgå knusning af ruderne, stod publikum i tætte stimer uden for de respektive afspærringer, ikke på trods af advarslerne, men netop *fordi* der var advaret. Viborgenserne har dog nok ikke været ene om at reagere på den måde.

Tyskerne havde på et tidligt tidspunkt af besættelsen afspærret den del af eksercerpladsen, som lå bag kasernen, med en meget bred pigtrådsspærring, der fulgte en linie, omtrent hvor Ringvejen går i dag. Der blev også sat advarselsskilte op med dansk og tysk tekst, hvorpå stod: »Værnemagtsområde – livsfare!«. Ligeledes havde tyskerne indrettet et stort ammunitionsområde i Undallslund plantage, som også blev forsynet med pigtrådsspærringer. I 1943–44 blev der i plantagen bygget nogle store bunkers, og nu blev hele området også sikret ved hjælp af minefelter. Skilte med dødsningehoved og teksten: »Giv agt – livsfare – miner!« på dansk og tysk var placeret rundt om det afspærrede område. Det samme var tilfældet i Hald Egeskov bag afd. B. Også her var området forsynet med både minefelter og pigtrådsspærringer. Men også inde i byen kunne man nu flere steder begynde at se spanske ryttere og pigtråd. Jeg nævnede før, at omkring rutebilstationen var der en stor afspærring. Det samme blev nu tilfældet omkring Østre skole. Hele skråningen fra Landsretten til den lille skole var fyldt med pigtråd i snoede spiraler, og langs Rosenstræde og ved de til-

Advarselsskilte og pigtrådsspærringer i Undallslund. (Fot. ukendt).

grænsende haver var der spanske ryttere eller høje pigtrådshegn. Håndværkerforeningen i Sct. Mogensgade blev også omkranset af spanske ryttere med pigtråd, og det samme var tilfældet med garnisonssygehuset. Asanigården fik en mærkelig delt afspærring, idet der var det særegne deroppe, at i den ene halvdel af bygningen fungerede selve fabriken fra omkring 1941, mens tyskerne residerede i den anden halvdel. På trods af denne blanding var der imidlertid ikke pigtråd mellem den danske og den tyske afdeling, men kun afspærring ud mod ejendommene i Gothersgade og op mod Skottenborg.

Omkring kasernen udvidede tyskerne også deres sikkerhedsforanstaltninger. Soldaterhjemmet »Dannevirke«, der en tid efter de danske soldaters afrejse i 1942 havde fungeret som CB-grundskole, blev beslaglagt. Det samme var tilfældet med de eneste to private villaer på Fælledvej samt DUIs klubhus. I den gamle hangar indrettede tyskerne værksted til deres tanks, og da hele området, inclusive vandtårnet og Arbejdsanstalten, nu var beslaglagt af tyskerne, blev det afspærret, og der blev opsat en spærring ud mod Skot-

tenborg og Rødevej. Afspærringen omfattede derefter hele kaserneområdet fra Skottenborg langs Overdamsvej over eksercerpladsen til Vesterrisvej og tilbage ad Rødevej. Kun ejendommene mod Skottenborg og selve stadion var fri, men adgangen til stadion kunne kun finde sted fra Overdamsvej.

Udover pigtråd var der imidlertid også andre ting, der viste, at byen var besat af tyske tropper. Mange steder var der skilte eller vejvisertavler med tysk tekst. Hovedvej 13 blev af tyskerne »omdøbt« til at hedde E 2 og var overalt forsynet med skilte, der bar denne betegnelse. Ved indfaldsvejene og foran banegården var der, som tidligere nævnt, skilte, der angav, hvor kommandanturen var placeret, og ligeledes, hvor man kunne finde HKP. Men der var også et utal af mindre skilte, der angav, hvor f. eks. Ortslazarett (garnisonslazarett), Unterkunftsverwaltung (indkvarteringsforvaltning), M. A. St. (ammunitionsudlevering), Heeres Tankstelle (benzinudlevering) osv. var at finde. Desuden var der en hel del skilte, der angav Dienststelle (tjenestested) med efterfølgende feltpostnummer, som var anbragt ved de enkelte tyske lokaliteter. Den tyske grundighed skjulte ikke for eventuelle »særlig interesserede«, hvad der befandt sig af tyske styrker i byen, og hvor man kunne finde dem. Ved hjælp af feltpostnumrene var det let at konstatere, hvilke enheder der havde tilknytning til hinanden, og ligeledes var det en let sag at konstatere, hvilke soldater der hørte hjemme i de respektive våbenarter. For hærens vedkommende blev dette angivet med en speciel farve på kanten rundt om skulderstroppen, f. eks. hvid for infanteriet, rød for artilleriet, grøn for pionererne, rosa for pansertropper osv. For luftvåbnets vedkommende blev det angivet ved forskellig farveangivelse på reverset, f. eks. rød for flakartilleriet, brun for observations- og telegrafpersonel, gul for flyvepladspersonel osv. I begyndelsen af 1944 begyndte der også at forekomme marinesoldater i gadebilledet, idet der blev etableret en marine(radio)-station oppe under taget på Asanigården. Den maritime styrke var dog ikke på mere end godt en halv snes mand, men indlandsbyen Viborg kunne ikke undgå at

Randersvej og Salonsøen med tyske skilte på træerne. (Gravene 18 er er Afholdshotellet). Bemærk også at vejtræerne af hensyn til mørklægningen er blevet forsynet med hvid maling. (Fot. Georg Pe, Viborg Stifts Folkeblad).

bemærke disse soldater med deres karakteristiske matros-huer, der var påhæftet en sløjfe i nakken.

Der var også danske skilte, der viste, at landet var i krig. »Tilflugtsrum« eller »Luftmestedest« stod der på skilte rundt omkring, der viste hen til sådanne lokaliteter. CB-tje-nesten havde forskellige hjælpestationer, som ligeledes var markeret med skilte, f. eks. CB-brand, rødt skilt med gul tekst, CB-sanitet, hvidt skilt med rød tekst, CB-politiet, grønt skilt med hvid tekst, CB-rydning, gult skilt med sort tekst, osv. Overalt på gaderne kunne man se, at tiderne ikke var normale.

9. Aktiv modstand

Man havde mærkeligt nok under hele krigen fuldt legalt været i stand til at aflytte den engelske radio, BBCs udsendelser på dansk. Mens dette var forbudt i såvel Tyskland som i alle tysk besatte lande, var det tilladt i Danmark, og

trods tyske støjsendere og andre generende foranstaltninger aflyttede hele befolkningen daglig de engelske nyhedsudsendelser, som ganske naturligt ikke kunne indeholde lokale nyheder fra de enkelte byer. Derfor fremkom der illegale blade, og her i Viborg kendte man lokalt »Frit Danmark«s Viborg-udgave, »Tidens Stemme« og »Viborg Stifts illegale Tidende«.

Men også på anden vis begyndte man i det nye år, 1944, at mærke noget til, at der eksisterede en aktiv modstandsbevægelse. Våbenmodtagning fra engelske fly fandt sted, ligesom sabotagen blev hyppigere. Uheldigvis fik Gestapo visse spor at gå efter, som resulterede i optrævling af nogle af de mest aktive modstandsgrupper, hvorved en del blev arresteret, mens andre af de implicerede var så heldige at undslippe og senere at komme til Sverige. Dog kostede Gestapos aktion skovfoged *Alsbjerg* i Stoholm, som var medlem af én af grupperne, livet. De øvrige arresterede blev næsten alle dømt til døden, men kun dødsdommen over én, nemlig kreditforeningsass. *Helmar Wøldike*, blev fuldbyrdet. De øvrige blev benådet med livsvarigt tugthus i Tyskland, og de kom levende hjem efter krigen, men i så afkræftet tilstand, at mange stadig har mén deraf. En af de benådede, pastor *Tage Severinsen* i FINDERUP, døde få år efter krigen som følge af sit tugthusophold.

Senere kom Gestapo jævnlige på besøg i Viborg, og adskillige viborgensere og folk fra oplandet »blev taget« eller måtte »gå under jorden«. Mange af dem, der blev arresteret, kom til Frøslevlejren, og af disse igen kom en hel del til tyske koncentrationslejre, hvorfra de efter krigen vendte hjem i mere eller mindre ødelagt tilstand, både psykisk og fysisk nedbrudt. En af Viborgs kendte kommunister og modstandsmænd, *Marius Thøgersen*, blev også arresteret og opholdt sig i Gestapohovedkvarteret i Århus, da dette blev omgæbet af engelske bombemaskiner. Han er sandsynligvis omkommet ved angrebet; hans lig er aldrig blevet fundet.

Men selv om mange blev arresteret, var der andre til at fortsætte arbejdet. Våbenmodtagningen fortsatte, og Viborg var faktisk fordelingscentral for våben til andre egne af

Den første organiserede sabotage i Viborg. Fem lastbiler, der kører med arbejdere til Karup flyveplads, bliver natten til den 13. august 1943 sprængt på trekanter ved Gammel Vagt. Her betragter nysgerrige viborgensere de ødelagte biler. Billedet, der tilhører Tage Carstens Enevoldsen, er formentlig det eneste billede af sabotage i Viborg. (Fot. ukendt).

landet. Der var flere modtagepladser i Viborgs opland, hvor nedkastningerne fandt sted, og store mængder våben er sendt videre herfra som fragtgods, men naturligvis skjult i almindelig emballage.

Sabotagen havde sidst i 1943 taget sin begyndelse og fortsatte lige til krigens afslutning. De første sabotagebrag, viborgenserne hørte, var, da Karup-bilerne ved Gammel Vagt blev sprængt. Senere fulgte der en sabotage mod Ford på Vesterbrogade. Også en skotøjsfabrik blev ødelagt ved en brand, men om den skyldtes organiseret sabotage, er dog uvist. Af andre virksomheds sabotager kan nævnes nogle pølsemagerier i Sct. Mathiasgade, i St. Sct. Mikkelsgade, Sct. Ibsgade, St. Sct. Hansgade og i Sjællandsgade. Også svine-slagteriets fedtsmelteri blev udsat for et bombeattentat. Et baghush på Middagshøjvej, hvori der blev fremstillet sæbe til

tyskerne, blev sprængt, og samme skæbne led en bilgarage på Munkevej, som blev benyttet af nogle værnemagere.

Begyndende »amatør-sabotage« ved hjælp af hjemmelavede krudtladninger, nærmest store »kanonslag«, anbragt på ruderne på nogle af de tyskvenlige restauranter ved hjælp af klæbestimler, eller anbragt i trappeopgangen til Ortskommandanturen i Gravene 1, samt på et vindue til feltgendarmeriets kontor i Sjællandsgade, fandt også sted allerede i efteråret 1943, uden dog at forårsage andet end spænding hos gerningsmanden, nogle enkelte knuste ruder og vel sagtens også lidt irritation og forskrækkelse hos dem, det gik ud over.

Et par mere »morsomme« sabotager fandt sted på Sct. Mathiasgade ved højlys dag. I det ene tilfælde var det en rutebil, der kørte for tyskerne, og som en sabotør havde skubbet en »knaldperle« ind under dækket på. Da vognen satte i gang lige uden for isenkræmmer Ramsings forretning, lød et brag, og dæk og hjul blev ødelagt. Det andet tilfælde fandt sted ved hotel Phønix og var rettet mod en civil tysk personbil. Det forløb på samme måde.

Men ellers var det mest bragene fra jernbanesabotagen, som forstyrrede nattetilheden. Både Viborg station og samtlige jernbanestrækninger herfra blev adskillige gange udsat for sabotage. På selve stationen blev drejeskiven ved lokomotivremisen udsat for attentat to gange og skiftespor m. v. også et par gange. Hver gang med et anseligt antal detonationer, der kunne høres viden om, ligesom sprængstykker af skinnerne kunne falde ned langt fra sprængningsstedet. Således er der under en sabotage på banegården faldet et skinnestykke ned i en have på Jegstrupvej. Også alle strækninger herfra er blevet sprængt utallige gange trods en intens tysk bevogtning. Og togafsporinger ved hjælp af sprængninger har fundet sted ved Rindsholm et par gange, ved Bjerringbro, mellem Hald Ege og Søndermarken, mellem Hald Ege og Bækkelund og ved Sparkær, hvert sted en enkelt gang. Også Ålestrupbanens og Mariagerbanens spor har været sprængt, dog uden at der har fundet togafsporinger sted. Ligeledes har Herningbanens bro over Lyngvej på

Søndermarken været sprængt og spærret for trafik i en længere periode.

Det var også modstandsbevægelsens folk, der fjernede folke registret og arbejdsformidlingens kartoteker. Og de har sikkert stået bag fjernelsen af en tysk farvefilm, »Drømmesøen«, fra Fotorama samt en hel del andre aktioner, som jeg ikke erindrer lige i øjeblikket. Farvefilmen blev klippet i småstumper, og stumperne blev påhæftet de lokale illegale blade.

Også uorganiseret sabotage forekom hyppigt: Store kampesten gennem butiksruder til forretninger, der var kendt for at være ivrige for at sælge til tyskerne, eller hvor indehaveren blev påstået at nære sympati for tyskerne, var en almindelig foreteelse. Sten gennem ruderne på parkerede tyske biler, fjernelse af tyske skilte, overklipping af tyske telefonledninger osv. var mere primitive former for sabotage. Men også begrebet »telefonbomber« og trusselsbreve og lignende blev kendt, og disse trusler kunne være rettet mod såvel den ene som den anden part. Mange af modstandsbevægelsens folk sov af frygt for Gestapo ikke hjemme om natten, og folk i mere fremtrædende position sov også andre steder end hjemme som følge af de mange »clearingmord«, der skete rundt omkring i landet. Mordet på Kaj Munk, der fandt sted i januar 1944, var et såkaldt clearingmord.

Den 6. juni 1944 indtraf endelig den længe ventede allierede invasion på det europæiske fastland, idet store engelske og amerikanske styrker tidligt om morgenen gjorde landgang på den franske Atlanterhavskyst. Alle vidste i løbet af ganske kort tid, at invasionen havde fundet sted, idet den blev omtalt i såvel den tyskkontrollerede danske radio som i den engelske radios danske udsendelse.

I de første formiddagstimer foretog tyskerne her i Viborg sig tilsyneladende ingenting; alting var udadtil ved det sædvanlige. Men over middag begyndte de pludseligt at få travlt. De begyndte at pakke deres køretøjer, og der blev opstillet luftværnsskyts flere steder. Mellem kl. 18 og 19 var de færdige med deres forberedelser. Alle tyskernes kampvogne fra rutebilstationen stod i en lang række ned

ad Toldbodgade, parate til at afgå, men tilskuerne vidste endnu ikke, hvor de skulle hen. Det samme var tilfældet med køretøjerne fra kasernen og andre belægningssteder; også de var klar til afgang. Omkring kl. 19 satte kolonnerne sig i bevægelse ud af byen mod syd. Målet var Viborg hedeplantage, og hver sektion havde tilsyneladende fået tildelt et bestemt område i skoven, idet nogle sektioner drejede ud ad Finderupvej, nogle ind ad Skydebanevejen og andre fortsatte ud ad Karupvej, hvor de drejede ind i skoven ad de forskellige brandlinier. Hver kampvognssektion bestod af 6 store tanks med lange kanonløb, 4 lidt mindre tanks med korte kanonløb og til sidst 2–4 små tanks, hvis bevæbning kun bestod af maskingeværer. Dertil kom lastvogne og andre mindre køretøjer.

Alle disse vogne blev placeret i flyverskjul i skoven i fordybninger, som soldaterne gravede til dem, og herude forblev de næsten konstant til kapitulationen 11 måneder senere. Størsteparten af mandskabet forblev også i skoven, hvor de lavede hytter og jordhuler til sig selv. Men da vinteren kom, tror jeg nok, at de fleste, med undtagelse af vagtstyrkerne, atter blev indkvarteret på kasernen og lignende steder. Rundt omkring uden for skoven placerede tyskerne luftværnsskyts; dette kom dog aldrig i anvendelse.

På tilsvarende måde som i Viborg hedeplantage havde tyskerne styrker gravet ned i Neckelmanns plantage ved Engelsborg, i Liseborg plantage, i Hald Egeskov og i skoven bag ved Bækkelund turistpavillon. Turistpavillonen var også taget i brug til tysk indkvartering. Overalt i disse skove og plantager anbragte tyskerne vagtposter og pigtrådsspærringer, og enkelte steder sikrede de sig med minefelter.

En nat hen på efteråret blev én af vagtposterne ved indkørslen til skydebanen i Viborg hedeplantage dræbt ved skud, men om skuddet var et vådeskud fra en anden vagtpost, eller om det var et overfald, vides ikke.

Alle de huller og skyttegrave, som tyskerne lavede i disse skove og plantager, blev først dækket til i 1956–57, da Hald fik indkvartering af et stort antal ungarske flygtninge efter

opstanden mod russerne i Budapest. Således kom verdenshistorien atter til at spille en rolle for anvendelsen af Hald kuranstalt, som i en periode efter krigen også rummede polske flygtninge. For at beskæftige de ungarske flygtninge blev de blandt andet sat til at slette sporene efter tyskernes tilstedeværelse.

Trods krigen og de dermed følgende besværligheder forsøgte man alligevel at leve normalt. Foreningslivet blomstrede i disse år, og selv de kedeligste arrangementer kunne påregne stor tilslutning. Også sommerferie forsøgte man at holde trods vanskelighederne. En kammerat, min bror og jeg forsøgte således at cykle til København i juli 1944. I dag undrer jeg mig over, at mine forældre gav os store drenge lov, for det var netop under folkestrejken i København, at vores tur fandt sted. Da vi på turens første dag nåede Tørring, læste vi i aviserne, at der var sket en stor eksplosionsulykke på Århus havn, hvorved mange var dræbt. Og vi hørte senere samme dag i radioen på en kaffebar i Vejle, at København var totalt afspærret fra omverdenen som følge af urolighederne. Vores største bekymring var, om nu Tivoli ville være åben, når vi engang nåede derover! Vi fortsatte turen trods disse bekymringer og forskellige andre vanskeligheder. Vi havde f. eks. korte bukser på, som var lavet af vævet papirsnor, og de gik i opløsning på grund af sved, så vi måtte fortsætte i lange bukser trods sommervarmen. Vi slog vort telt op ved Odense kanal, hvor en mand kom og advarede os mod at blive, idet tyskernes luftværsartilleri, når det var i funktion, kunne udsætte os for stor fare. I Nyborg blev vi visiteret af politiet, inden vi måtte komme om bord på færgen. Jeg havde en påhængsvogn efter min cykel, hvori telt og andet grej blev transporteret, og den måtte vi tømme ud på kajen, for at indholdet kunne blive undersøgt for våben og sprængstof. Der var kort tid i forvejen sket et attentat mod en af færgerne; derfor var der så skarp en kontrol.

Da vi nåede Sorø, måtte vi imidlertid opgive at køre længere på grund af utallige punkteringer og så en strid modvind. Strejken i København var nu sluttet, og vi rejste der-

for med tog resten af vejen. Men som der dog så ud derinde! Politiet og tyskerne havde vagt overalt. I hver eneste sporvogn stod en bevæbnet dansk politibetjent vagt ved siden af vognstyren. Af nogle bekendte, som vi boede hos, fik vi forevist »slagmarkerne«, og adskillige steder var gaderne brudt op, og materialerne havde været brugt til barrikader, ligesom en mængde butikker var ødelagt. Vi så skudhuller i husene, og en størknet blodpøl flere steder tilkendegav, hvor et menneske havde mistet livet.

Hjemturen foregik heller ikke uden dramatik, men vi nåede dog helskindet hjem alle tre; bl. a. kom vi op at køre med en stor trægasgenerator-lastvogn fra Vejle til Viborg. Vi fik en behagelig siddeplads ved siden af generatoren, hvor der var lavet plads til sække med generatorbrændsel, som i tilfældet her var en blanding af tørv og træ. Lastvognen klarede turen mellem Viborg og Vejle med en enkelt opfyldning undervejs.

I løbet af eftersommeren tilspidsede situationen mellem civilbefolkningen og tyskerne sig yderligere. Sabotagen tog til overalt, og tyskerne foretog flere henrettelser af modstandsfolk, hvilket medførte strejker, demonstrationer og uroligheder i flere byer. I Viborg blev der også flere gange strejket, uden at det dog kom til større uroligheder. Under strejkerne lå alle virksomheder stille, og butikkerne var lukkede. Offentlige kontorer og skoler var også lukkede, mens jernbanerne, de kommunale værker, sygehuse m. v. fungerede normalt. Men der var nogle enkelte arbejdere på flyvestation Karup, der ikke overholdt strejkeparolen, og da »Pirattoget« en af de første gange, der var strejke, ventedes til banegården om aftenen, var en talrig skare parat til at give de formastelige en varm modtagelse. Men da toget rullede ind til perronen, var det tomt. Det rygtedes dog hurtigt, at toget var standset ude ved signalerne, hvor alle strejkebryderne var hoppet af for at undgå »modtagelseskomiteen« på banegården. Nu stormede alle de »ungdommelige elementer« ned ad Toldbodgade og ud mod gasværket, hvor det lykkedes dem at få tag i enkelte ældre Karup-arbejdere, der var på vej mod byen til fods, mens de øvrige

var forsvundet, inden flokken nåede derud. Der faldt nogle enkelte knubs, og nogle tomme flasker blev kastet og knust uden dog at ramme deres mål. Ingen havde tilsyneladende lyst til at slå til for alvor, og kort efter kom politiet til stede og spredte demonstrationen. Efter disse begivenheder var der vist ingen af dem, der arbejdede for tyskerne, som havde mod på at arbejde, når der var strejke.

Danmark var på flere måder et særpræget land i det krigsførende Europa, ikke mindst blandt de tyskbesatte og okkuperede områder. Danmark var vel det eneste land, der fik lov til at beholde sin hær og flåde under en del af besættelsen og endda i de samme områder, som var tyskbesatte – et forhold, der, som tidligere nævnt, dog blev bragt til ophør i to tempi, nemlig den 15. november 1942, hvor de danske styrker måtte forlade Jylland, og den 29. august ved det endelige brud. Danmark var vel også det eneste land i Europa, hvor tyskerne tre gange førte krig mod officielle og legale styrker, nemlig den 9. april 1940, den 29. august 1943 og endelig den 19. september 1944. Men Danmark var vel også det eneste tyskbesatte land, hvor der blev rettet et angreb mod hele landets politi, som om det var en militær afdeling, og hvor man internerede politistyrkerne fra de store byer i tyske koncentrationslejre, som om de var civile, politiske fanger. I de fleste andre tyskbesatte lande fungerede det stedlige politi, lige til de respektive lande blev befriet. Men Danmark var politiløst fra 19. september og til krigens afslutning.

Begivenhederne i Viborg den 19. september lignede vel i store træk det, der skete i de fleste af landets middelstore købstæder. Men da der er en interessant detalje i begivenhederne her i Viborg, idet den daværende politimester af den lokale tyske kommandant fik besked på, at politiet skulle fortsætte sit arbejde uændret, blot ubevæbnet, har jeg bedt nuværende politiassistent *H. G. Justesen*, der dengang var politibetjent i Viborg, om at skrive en kortfattet beretning om dagens hændelser.

Politiassistent *H. G. Justesen* skriver følgende:

»Overfaldet på politistationen i Viborg fandt sted den 19. september kl. ca. 11,00. Kort forinden blev tanks og kanonstillinger etableret ved Gammel Vagt og ved Depotgården.

Overfaldet resulterede i en afvæbning af samtlige politifolk på politistationen; 3 kolleger, der var på patrulje, blev på gaden afvæbnet og i tyske militærlastvogne kørt til politistationen. En lignende afvæbning fandt sted af kriminalpolitiets personale på rådhuset. Ingen blev anholdt, og kl. ca. 13,00 forlod tyskerne politistationen og kriminalpolitiets kontor.

Der blev senere på dagen afholdt møde med samtlige politifolk, idet den tyske kommandant i Viborg havde meddelt politimester *Ewald*, at politiet skulle fortsætte arbejdet, blot ubevæbnet. Dette ville ingen imidlertid gå med til, og politiets arbejde blev først genoptaget den 5. maj 1945.

To af Viborg politikorps' tjenestegørende, nemlig nuværende auditørassistent *Aksel Thøgersen* og politiassistent *Chr. Røjkjær Nielsen*, nu Esbjerg, var på skole i København på Statens politiskole. Begge blev anholdt og ført til Tyskland. De kom tilbage i april 1945, og Røjkjær Nielsen blev overført til Sverige, mens Thøgersen blev indlagt på Landshospitalet i Sønderborg. Begge har taget legemlig skade af det strenge ophold i Buchenwald, men de er begge i stand til at forrette tjeneste i dag.

Straks efter 19. september blev nu afdøde politikommisær *Erik Ansgaard* samlingsmærket for byens politi. Ansgaard havde været anholdt af Gestapo i ca. 2 måneder i maj-juni 1944 sammen med mange andre ledende jyske politifolk, men blev løsladt på betingelse af ikke at tage ophold i Viborg og ikke deltage i politiarbejde af nogen art. Kort efter 19. september etablerede Ansgaard kontakt med de fleste af styrken i Viborg, således at Viborgs politi den 5. maj kunne optræde som en selvstændig organisation i modstandsbevægelsen.« –

Baggrunden for angrebet kan vel bedst gives ved den tyske erklæring, der blev udsendt af den højere SS- og politifører i Danmark *Günther Pancke* (også kaldet for »den højere Pancke«), efter at aktionen havde fundet sted, og som

Tysk feltgendarm stopper trafikken i Sct. Mathiasgade ud for Hjul-torvet for at gøre plads for en militærkolonne. (Fot. Carl Johan Zachø).

indeholdt beskyldninger mod politiet for at yde bistand til sabotørerne, være delagtig i mord og være medvirkende i en hel del af den sidste tids uroligheder, som det havde støttet ved at være passiv i bekæmpelsen af disse.

Efter at politiet således havde ophørt med sin virksomhed, opstod der for myndighederne et utal af problemer. Udover de sædvanlige politimæssige opgaver, så som opretholdelse af lov og orden og efterforskning i kriminelle sager, løste politiet nemlig også andre mere civile opgaver, f. eks. udstedelse af jagttegn, bevillingssager, motorsager, hittegods osv. Forskellige opgaver i forbindelse med det civile luftværn, så som alarmering, observation osv., sorterede ligeledes under politiet. Og da samfundet skulle køre videre trods de alvorlige forhold, blev det nødvendigt for de civile danske myndigheder at løse en del af disse problemer på forskellig måde.

Den første del af politiets opgaver, opretholdelsen af ro og orden samt efterforskning i kriminelle sager, blev overladt til vagtværnet, som blev oprettet af kommunen i samarbejde med Falck. Det var mest sager som værtshusslagsmål, familiestridigheder, sortbørsaffærer samt tyveri m. v., vagtværnet kunne tage sig af. Mandskabet var ubevæbnet, og det havde heller ikke nogen politimæssig uddannelse, men det havde i et vist omfang politimæssige beføjelser, og det var en betryggelse, at befolkningen trods alt havde et sted, hvor den kunne henvende sig, når det »brændte på«.

Den anden del af politiets opgaver, de civile sager, blev overdraget til et såkaldt kredskontor. Dette kontor blev oprettet på rådhuset, og personalet bestod af politigårdens civile kontorpersonale, vistnok bistået af en jurist fra amtet.

Den sidste del af politiets opgaver, som blev fortsat under andre vilkår, var det civile luftværn, der i sin helhed gik i opløsning ved overfaldet på politiet. I flere uger efter den 19. september var der ingen luftalarmer trods talrige og kraftige overflyvninger, og kommandocentralen i rådhusets kælder var ikke bemandet. Nu blev en del af disse opgaver henlagt under kommunen, og CB-mandskabet fik navneforandring til LB-mandskab (LB = luftbeskyttelse), ligesom

kæmner, senere kommunaldirektør *Erik Als* blev luftværnschef, en opgave, der hidtil havde påhvilet politimesteren.

Selve politigården blev overtaget af tyskerne, og kort tid efter blev der placeret almindeligt tysk politi i bygningen. »Deutsche Polizei« stod der på et grønt skilt uden for porten, men det tog sig ikke af sædvanlige danske politiopgaver, og flere borgere, der naivt henvendte sig på politistationen for at anmelde et tyveri eller spørge efter hittegoods, fik heller ikke noget ud af deres henvendelse. Det tyske militærpoliti, feltgendarmeriet, flyttede fra Sjællandsgade op i politigården, og noget senere blev enkelte af de berygtede hipofolk (HIPO = Hilfspolizei, dvs. hjælpepoliti) stationeret i politigården. Hipofolkene var danskere i tysk tjeneste, og de 4–5 stykker, der gjorde tjeneste her i Viborg, blev alle arresteret den 5. maj 1945.

Det må i sandhedens interesse siges, at befolkningen ikke mærkede meget til de tyske politifolk i krigens sidste måneder. Jeg tænker mig til, at de har haft opgaver nok inden for deres egne rækker, ligesom man vel må formode, at de vidste, krigen var tabt. Man må ligeledes huske på, at det almindelige tyske politi og feltgendarmeri ikke var det samme som Gestapo.

Det var egentlig besynderligt, at samtidig med, at tyskerne fik større og større vanskeligheder på fronterne, var de i stand til at forøge besættelsesstyrkerne her i landet; også i Viborg skete der i løbet af de sidste krigsår en stadig forøgelse af de tyske styrker. Således blev Missionshotellet beslaglagt; det kom hovedsageligt til at rumme tysk kvindeligt personel, telefonpiger, de såkaldte »Blitzmädel«. Afholdshotellet blev beslaglagt til administration, idet kommandanturen flyttede fra Gravene 1 og derop, da der sikkert krævedes mere plads på grund af de forøgede styrker. Hotel Phønix blev beslaglagt til brug for divisionsstaben for de panserenheder, som opholdt sig her i Midtjylland. Der var således atter en tysk general i Viborg. Engelsborg skole blev ligeledes beslaglagt, vistnok til en mindre pionérenhed. Senere blev også Hald Ege skole taget i anvendelse af værne magten ligesom Bækkelund turistpavillon, som tidligere

anført. Og mellem Skelhøje og Lysgård blev der bygget en vældig radarstation, der var synlig på lang afstand, da den var bygget op om fem store trætarne.

På banegården overtog tyskerne Shell's benzindepot for at bruge det til »Heeres Tankstelle«. Men også almindeligt tysk jernbanepersonale blev placeret her i byen for at kunne overtage driften i tilfælde af strejke eller allieret invasion. Selv de mindste landsbystationer fik et par tyske jernbanefolk placeret. Banegården mærkede i særdeleshed meget til tyskernes nærværelse. Daglig kom der tog med tysk materiel og forsyninger, og jævnligt kom der troppetransporter. Store tyske lokomotiver var hyppige gæster på stationen, selv om også danske lokomotiver blev brugt foran tyske togstammer. Tyske soldater, der skulle på orlov og fik deres papirer kontrolleret af feltgendarmeriet, og tyske vagtposter overalt på jernbaneterrænet hørte også med til hverdagsbilledet af banegården i krigens sidste år.

Der var dog også tegn på, at tyskerne havde mandskabsproblemer. En hel del af hærens enheder blev suppleret op med marinesoldater, som der tilsyneladende ikke længere var skibe til. De kunne nu ses marcherende iblandt de grønne soldater i deres sorte marineuniformer eller kørende på tanks sammen med pansersoldaterne. Ligeledes kom der nogle store drenge i Hitler-Jugend-uniformer hertil. De fulgte med på kampvognene, når de kørte på øvelse, men drengene forsvandt dog igen fra Viborg inden kapitulationen.

Noget af det, der i den sidste del af besættelsestiden medførte de største skader på civil ejendom og forårsagede de fleste ulykker, var »Schalburgtagen«. Schalburgtage var betegnelsen for de hævnaktioner, som danske i tysk tjeneste og tyske Gestapofolk foretog ved hjælp af sprængbomber, for det meste anbragt i forretningsgader i mange danske byer. Men også attentaterne rettet mod Odinstårnet i Odense, Tivoli i København, forskellige dagblade i provinsen osv., må henregnes til Schalburgtagen. Moralen var sandsynligvis den, at kunne man ikke få fat på de danske sabotører, så måtte man hævne sig på befolkningen på anden vis. Tysker-

ne benyttede sig dog heldigvis ikke af gidselhenrettelser i Danmark, hvad de ellers gjorde i mange andre besatte lande.

Viborg var én af de byer, der jævnligt fik besøg af disse gengældelsesgrupper, selv om de ikke her anvendte sprængladninger af de helt store størrelser.

Det første attentat skete, så vidt jeg husker, i november 1944 og var rettet mod Kolonnaden i Sct. Mathiasgade, hvor en bombe eksploderede en nat. Talrige ruder blev knust, og meget inventar blev ødelagt. Men heldigvis, kan man sige, var skaderne på vinduesudstillingerne begrænsede som følge af forbudet mod at udstille for meget.

Den næste og voldsomste aktion fandt sted i december, hvor to bomber eksploderede. Den ene var anbragt ved kaffebaren i Lille Hjultorvgyde, hvor den ødelagde forretningen totalt samtidig med, at mange nærliggende butiksruder blev knust. Den anden og kraftigste bombe var anbragt i arkaden til manufakturhandler Wille-Christiansens forretning i Sct. Mathiasgade 48. Her skete der store ødelæggelser. Forretningen blev totalt raseret, og næsten alle butiksruder mellem posthuset og Preislers hjørne blev knust. Jeg var dengang i lære hos Dansk-Svensk Stål, som havde butik lige overfor i nr. 27. Også der var ødelæggelserne store, og et stort oprydningsarbejde forestod i de følgende dage. Adskillige mennesker fik chok og måtte under lægebehandling, men ingen kom dog direkte til skade. Samme nat skete der lignende attentater i andre jyske byer, og da man både tidsmæssigt og på anden vis kunne konstatere, at det var de samme attentatfolk, der havde været i aktion alle steder, lykkedes det efter krigen at få fat i gerningsmændene.

Derefter fulgte et attentat mod guldsmed *Israelsens* forretning i Gravene. Her blev skaderne dog begrænsede, og det må antages, at sprængladningen har været af beskeden størrelse. Men alligevel knustes en del butiksruder på begge sider af gaden.

Det næste attentat var rettet mod Viborg-Hallen og fandt sted mellem jul og nytår på et tidspunkt, hvor der blev afholdt flere foreningsjuletræer. Her blev man ringet op af en

anonym stemme, der i telefonen meddelte, at der var anbragt en bombe i bygningen. Alle festerne blev skyndsomst stoppet, og folk forlod i hast bygningen. Da der ingenting skete, troede man, at det var en såkaldt »telefonbombe«, men ca. en times tid senere eksploderede alligevel en mindre bombe mellem sandkasserne og havesalen. Sandkasserne var sprængstyksikringer, der var anbragt foran vinduerne, da havesalen også blev benyttet som tilflugtsrum. Der skete kun begrænset skade, så som knuste ruder og skade på inventar.

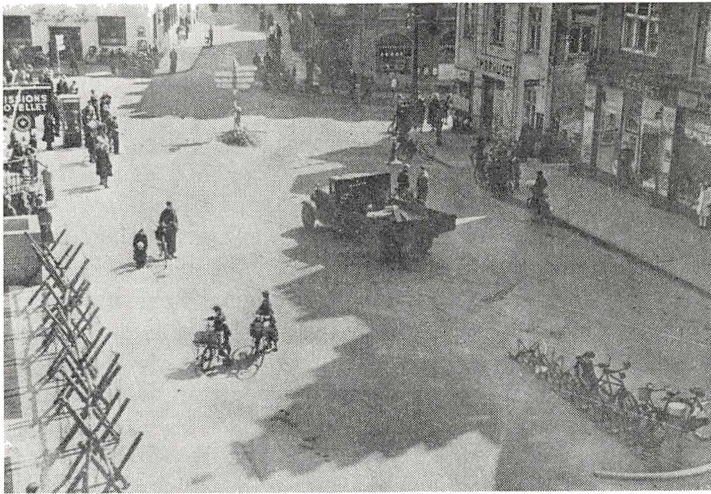
Derefter fulgte en ueksploderet bombe hos Crome & Goldschmidt og vistnok én midt i Vestergade. Den sidste står lidt uklart for mig i hukommelsen, men det forekommer mig, at der også var knuste ruder i dette område.

Senere eksploderede en bombe foran banegården, ligeledes med knuste ruder og mindre materielle skader til følge. Samme nat fandtes en bombe brændende ved indgangen til St. Sct. Mikkelsgade 20. Den brændte uden at eksplodere, noget, der i dag forekommer mig mærkeligt. Det kunne tyde på, at den var »hjemmelavet«.

Den sidste bombe eksploderede i St. Sct. Hansgade få dage før krigenes ophør. Den var også af lille kaliber, og forårsagede kun rudeknusninger i begrænset omfang.

10. Besættelsens sidste måneder

De sidste måneder af besættelsen var svære at komme igennem for civilbefolkningen. Alle vidste, at krigen nu ikke kunne vare længe, og selvfølgelig glædede man sig over, at freden var inden for synsvidde; og Danmarks frihedssang: En vinter lang og mørk og hård, på fem forbandede år – begyndte at blive kendt; men det var, som om hverken tekst eller melodi rigtigt slog an. Ingen vidste endnu, om Danmark ville blive krigsområde og slagmark. Vareanglen var stor inden for isenkram, manufaktur osv., men man havde vænnet sig til den, og man klarede sig med lappet tøj eller erstatningsvarer, hvor opfindsomheden var stor. Rationerne var små, men rimelige for alle fødevarers vedkommende, såsom brød, mel, gryn, sukker osv. Men alt var »på mærker«, ja, selv kaffeerstatning eller Richs var rationeret. Dog

Den 9. april 1945, 5-års dagen for Danmarks besættelse, i Sct. Mathiasport. Fotografiet er taget illegalt fra Kreditforeningen af Georg Pe og viser en tavs demonstration for at mindes de faldne: 2 minutters stilhed lige efter at luftværnssirenerne har tudet 12. Bemærk de spanske ryttere, brystværnet ved Missionshotellet og den enlige generatorlastbil på parkeringspladsen midt i gaden. (Fot. Georg Pe, Viborg Stifts Folkeblad).

var kød ikke »på mærker«. Slagteren skulle ved hjælp af nogle kontrollkort sørge for, at der fandt en rimelig fordeling sted, men man kunne ikke dække »Det store, kolde bord«. I mit hjem var f. eks. byggørød og mælkeørød en daglig ret, som jeg af den grund ikke kunne drømme om at spise i dag. Gas og el var ligeledes rationeret. For længst havde de fleste familier fået opstillet et såkaldt sparekomfur i køkkenet. I sådant et lille komfur, der kunne stå på gasbordet, såfremt der var skorstensforbindelse, fyrede man med grankogler, kvas, hugspåner o. lign., som familiens medlemmer bjærgede i skovene.

Folk, der ejede sølvtøj eller andre værdigenstande, deponerede dem i bankboks eller lignende sikre steder. Folk fjernede deres værdipapirer, og meget blev anbragt hos venner eller familie på landet. Landsarkivet placerede nogle af

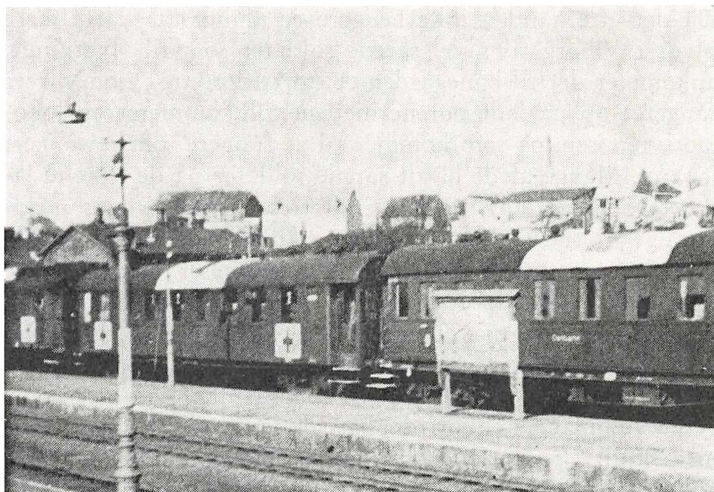
de kostbare arkivalier på Ørslevkloster, og andre offentlige institutioner sikrede sig på lignende vis. Således var altertavlen i Søndre Sogns kirke under hele krigen anbragt i Sparekassens meget sikre boksrums.

Persontrafikken med tog og rutebiler blev mere og mere indskrænket. De få rutebiler, der kørte med gasgenerator, var så overfyldte, at folk blev placeret på både bagagebæren og taget, og mange gange måtte passagererne ud for at skubbe på, når rutebilen skulle op ad en stejl bakke. Togtrafikken blev også indskrænket yderligere. Først kørte persontogene kun hver anden dag, og i april standsedes persontrafikken helt i Jylland og på Fyn. Dog lykkedes det enkelte passagerer at blive befordret med godstog, når skinnerne ikke var sprængte.

Selv om busser og rutebiler havde store vanskeligheder med at klare den daglige trafik, løste de alligevel i krigens sidste fase en opgave af uvurderlig betydning. Næsten alle Viborgs brugbare rutebiler, såvel DSBs som de private, var med i Folke Bernadotte-aktionen for at redde koncentrationslejrfanger ud af det krigshærgede Tyskland. Rutebilerne blev malet hvide og forsynet med store påmalede Dannebrog på tag og sider for derefter at blive bemanded med lokale chauffører og rutebilejere, der havde meldt sig frivilligt til den livsfarlige opgave.

Alle slap heldigt fra turen, selv om de pågældende chauffører oplevede utallige dramatiske situationer i de krigsramte områder i ugerne før Tysklands endelige sammenbrud.

Men var problemerne store for den danske befolkning, så var de tifold større for tyskerne. Allerede i februar eller marts begynder de første tyske flygtningen fra øst at indfinde sig. De kommer med et godstog til banegården. Frysende og elendige er de at se på, og uden at ænse de danske tilskuere forretter både kvinder og børn, som toget for det meste er fyldt med, deres nødtørft i grøfterne over mod Middagshøjvej. Senere kommer der flere flygtningetog, og overalt er elendigheden den samme. Søndre skole, landbrugsskolen, Hans Tausens Hus, oplandets skoler og forsamlingshuse og utallige andre bygninger bliver taget i brug som ind-

Tysk lazarettog på Viborg banegård. På grund af pladsmangel på de forskellige lazaretafdelinger i Viborg fungerede toget som en afdeling under »Kriegslazarett Viborg« og bar betegnelsen »Teillazarett Bahnhof«. (Fot. ukendt tysk soldat).

kvarteringssteder til disse flygtninge. Sundhedstilstanden blandt flygtningene er så dårlig efter flugtens strabadser, sult og kulde, at adskillige små børn og gamle mennesker afgår ved døden. Tyske soldater holder vagt ved flygtningenes indkvarteringssteder og sørger for forplejningen ved hjælp af feltkøkkener, og overnatningen foregår på gulvene uden andet underlag end tynde træuldsmadrasser.

Samtidig med flygningestrømmen bliver der oprettet et krigslazaret i Viborg, hvortil sårede soldater ankommer i store lazarettog direkte fra fronten efter kun at være nødtørftigt forbundet ved et feltlazaret. Også ved disse togs ankomst bliver viborgenserne vidner til en ubeskrivelig nød og elendighed, som bliver værre for hver gang, et nyt tog kommer, og efterhånden som fronten rykker nærmere mod Danmarks grænser. Dette krigslazaret beslaglægger plads på Vestre skole, Viborg-Hallen, den resterende del af kuranstalten i Hald, dvs. afd. A, og til sidst på katedralskolen.

Da det efterhånden ikke længere er muligt at skaffe mere plads i Viborg til såvel sårede soldater som til flygtninge, ankommer der til banegården et stort lazarettog, som bliver rangeret op på ladesporene mellem toldkammeret og lokomotivremisen, og som kommer til at fungere som stationært lazaret. Mange af de hårdt sårede soldater på de enkelte lazaretafdelinger dør, og der indrettes i kirkegårdens nordvestlige hjørne et specielt gravområde for dem. Nu er der ikke længere tid til at foretage begravelser med militære æresbevisninger; de foregår på den simple måde, at tyske soldater selv graver nogle store fællesgrave i sædvanlig dybde. Graven er så stor og bred, at man kan gå ned i den, og bunden dækkes med granris. Senere ankommer der nogle tyske ambulancer, hvori døgnets døde er anbragt på bårer, men skjult i papir- eller lagenposer. Bårerne bliver derefter af to mand båret ned i graven og den døde taget af og anbragt på granrisene. Når alle de døde er blevet anbragt i graven, ankommer en tysk feltpræst, der foretager begravelsen. Når den er overstået, bliver graven delvis kastet til, men kun sådan, at man stadig kan lægge døde deri, indtil den er fyldt til i hele sin længde, hvilket sker i løbet af få dage. På tilsvarende vis begraver man flygtningene, såvel børn som voksne, og det tyske begravelseskommmando på kirkegården har travlt her i krigens sidste uger.

Som følge af tyskerne beslaglæggelser af de sidste af byens skoler opstår der store problemer for skolevæsenet. Den eneste skole, der har undgået beslaglæggelse, er vistnok Fønss' skole, og man må klare sig, som man bedst kan. Katedralskolen underviser bl. a. sine elever på Kreditforeningen og i bispegården, Østre skole sine elever på Statshospitalet, Søndre skole sine i private hjem, Vestre skole sine på KFUM osv. Overalt klarer man sig med nødplaner og indskrænket undervisning. Til sidst er skolegangen næsten helt ophørt for alle undtagen eksamensklasserne.

Livet leves farligt her i de sidste måneder af krigen. En mand, der var mistænkt for at være »stikker«, dvs. angiver til Gestapo, bliver skudt i et sommerhus i Hjarbæk. Senere undersøgelser viser dog, at han var uskyldigt mistænkt.

Vestergade set fra Nytorv i én af de sidste krigsmåneder. Tristheden lyser ud af billedet, der helt taler for sig selv. (Fot. Georg Pe, Viborg Stifts Folkeblad).

Efterhånden som krigen nærmer sig sin afslutning, går også den tyske organisation i opløsning. Desertering hører til dagens orden, og tyskerne foretager flere henrettelser af egne desertører her i Viborg, som før deres henrettelse er udsat for den tortur, at de nede i arresten selv må fremstille deres ligkister. Ved kapitulationen står der flere ufærdige ligkister i arrestgården. Tyske soldater begynder at sælge ud af »dødsboet«. Det er særligt autodele, der har danskernes interesse. Men det er stadig farligt at trænge ind på tysk område for at sikre sig disse ting. To mænd, begge danskere, bliver dræbt på Overdamsvej kort tid før kapitulationen, da den ene af dem forsøger at »organisere« nogle autodele fra kasernen, sandsynligvis endda i forståelse med tyske soldater. Men feltgendarmet havde tilsyneladende endnu ikke opgivet kampen. De skyder den pågældende mand ned inde på stadion og gennemhuller derefter med deres maskinpistoler den taxavogn, som var hyret til formålet, og som ventede på Overdamsvej, hvorved chaufføren bliver dræbt.

Som tidligere omtalt vekslede bragene om natten mellem sabotørernes og schalburgtørernes sprængninger, men også skyderier indtraf. Den 22. februar ved 20-tiden startede tyskerne et skyderi i gaderne, som fortsatte i flere timer. To unge døvstumme mænd blev skudt ned af tyskerne foran Privatbanken, og ligene lå der i flere timer, inden tyskerne fjernede dem for at anbringe dem i en garage på politigården. Nogle unge mænd blev i Jernbanegade forfulgt og beskudt af tyskerne. De flygtede ned i KFUMs have og søgte tilflugt i en lejlighed i Sparregade 3. En af dem blev hårdt såret, men overlevede dog, trods vanskeligheder med at få fat i en ambulance og et stort blodtab.

Overalt i gaderne blev der skudt, og mange vinduer og husmure kom til at bære præg deraf. I Sct. Mathiasgade 48 sprænger tyskerne en port med håndgranater, og samtlige beboere i ejendommen må ud på gaden, hvor de i lang tid må stå med hænderne i vejret, mens soldater ransager gård og bygninger. Adskillige unge mænd på gaderne bliver arresteret og ført til politigården, efter at deres livremme eller seler er blevet fjernet. Det var en besværlig tur op gennem Gravene med hænderne i vejret og bukserne næsten nede om hælene. Tyskerne betjener sig af både maskingeværer og maskinpistoler, så det er næsten et mirakel, at så få mennesker bliver ramt. I løbet af natten falder der igen ro over byen, og de arresterede bliver alle løsladt. Men ingen bliver nogen sinde rigtig klar over, hvad der var årsag til, at skyderiet begyndte; der var i hvert fald ikke tale om skudveksling med modstandsbevægelsen, så det må vel formodes, at tyskeres tyndslidte nerver har deres del af skylden.

Og hvordan er så gadebilledet her i de sidste dage før kapitulationen? Trist og elendigt, men humøret er højt hos alle danskere. Tristheden skyldes, at der efter de mange sprængninger, skyderier og stenkast næsten ikke findes en hel butiksrude i den indre by, og de tilbageblevne skjuler forretningsfolkene bag tykke mure. De sprængte er erstattet med træ eller mursten. Dertil kommer de tyske pigtrådspærringer, som nu findes foran Missionshotellet, Hotel Phoenix, Afholdshotellet, Generalkommandoen, Viborg-Hallen

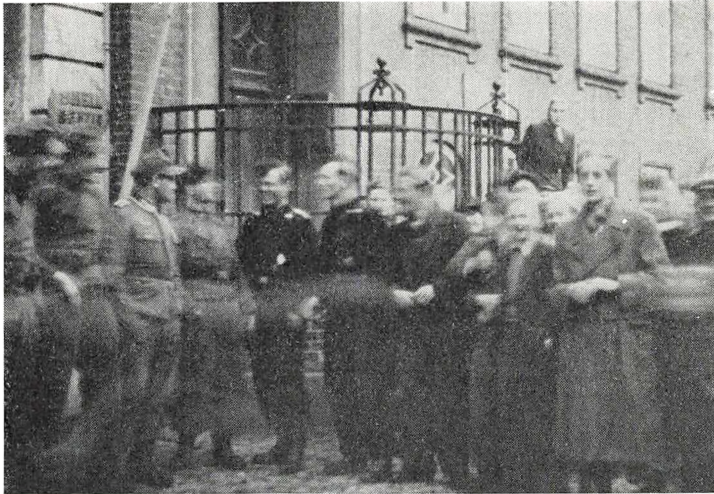

og Håndværkerforeningen samt alle de tidligere nævnte indkvarteringssteder og anlæg uden for bycentrum. Alle steder har tyskerne lavet murede eller gravede skydestillinger til vagtposterne. Tyske soldater i dårlige og forslidte uniformer af enhver våbenart og flygtninge i pjaltet tøj og med håbløsheden præget i ansigtet ses i alle gader. Uden for byen, langs landevejene, graver tyske soldater overalt skyttegrave og maskingeværreder. De forbereder sig tilsyneladende på den sidste kamp. Men det høje humør hos danskerne skyldes, at de allierede allerede står nær Hamburg, og selv om den engelske radio bekræfter dette, tror man alligevel mere på rygterne, som altid løber forud, og som fortæller, at *Montgomery* allerede har passeret Åbenrå og Haderslev og nu befinder sig i Kolding. Der gives flyvervarsling flere gange i dagtimerne den 4. maj, men folk ænser det ikke. Spændingen er fortættet, den engelske radio aflyttes til stadighed, og endelig – kl. 20,35 efter 5 år og 25 dages tysk besættelse – lyder det i BBC, netop mens der sendes til Danmark: Fra generalfeltmarskal Montgomerys hovedkvarter meddeles der i dette øjeblik, at de tyske styrker i Holland, Nordvesttyskland og Danmark har kapituleret – –

Her vil jeg slutte, for det er min hensigt senere at fortsætte med en artikel om Viborg efter befrielsen, og i denne artikel bør begivenhederne omkring den 5. maj, englændernes ankomst, tyskernes afrejse og de danske soldaters tilbagevenden osv. have deres naturlige plads. Men det bør vel nævnes her, at i Viborg var der tyske soldater, sprængnings- og minerydningsoldater, til omkring 1948, så når tiden forud for besættelsen med de internerede tyskere og tiden efter krigen med minerydningsoldaterne tælles med, har vel ingen anden dansk by haft tyske soldater indkvarteret i så langt et tidsrum som Viborg.

11. Efterskrift

Når man tænker tilbage på den periode, jeg her har beskrevet, føler man trang til som Blicher at sige: »Ak, hvor forandret!«, men må samtidig have lov til at fjerne det lille

Få minutter efter, at befrielsesbudskabet har lydt i den engelske radio, er gaderne et myldrende menneskehav. Men ikke alene danskerne er glade. Her har fotograf Vilh. Kaj taget et billede af tyske soldater uden for Missionshotellets port, hvor de sammen med danskerne glæder sig over krigens ophør. Billedet er taget kl. ca. 20,50, derfor den lidt dårlige kvalitet.

»ak«. For hvor er det meste dog forandret til det bedre!

En enkelt lille ting dukker op i min erindring under en spadseretur i Sct. Mathiasgade en sommeraften i 1971. Hos én af byens fotografer ser jeg et meget stort portræt af en tysk officer i uniform udstillet; af hans gradstegn kan jeg se, at han er af meget høj rang, nu en af vore allierede, og sandsynligvis en af de mange tyske NATO-officerer, som bor her i Viborg. I 1939 havde en anden af byens fotografer udstillet et lignende portræt af en tysk officer; det var et billede af en af de internerede tyske flyvere, som jeg har omtalt i begyndelsen af artiklen. Efter den 9. april 1940 blev dette billede fjernet, og jeg tror ikke, at nogen af byens fotografer i de godt 30 år, der er gået siden, har vovet at udstille tyske soldater i uniform før nu. Uden at kommentere problemet nærmere, må vi i dag have lov til at sige: »Hvor forandret!«.

Men selv om meget er forandret, kan det vel også af denne grund være interessant her godt 25 efter krigens afslutning at gøre status over, hvilke besættelsesminder der stadig findes her på Viborg-egnen. Det største minde er vel ganske naturligt flyvestation Karup, der med et utal af bygninger, bunkers, startbaner osv., udført i beton, vil være et minde for tid og evighed. Da jeg selv er ansat på FSN Karup, har jeg det hver dag for øje, og indtil for få år siden arbejdede jeg ved et skrivebord, hvor jeg, hver gang jeg trak skuffen ud, kunne se istemplet et stort hagekors og en rigsørn samt den tyske tekst, der angav forvaltningsmyndigheden under »Luftwaffe«. Nærmere ved Viborg er der ammunitionsområdet i Undallslund, hvor der ligeledes er et stort antal bunkers i beton, som også er uforgængelige. Bag ved kurens afd. B kan man finde betonveje, som er anlagt til brug for tyske tanks, når de skulle i flyverskjul under egeskovens træer, og på Stanghede kan man finde nogle glemte pigtrådsspærringer og tilgroede skyttegrave samt utallige spor i lyngen efter de tyske kampvognes larvefodder. På kasernen er der naturligvis mange minder. De sidste tyske mandskabsbarakker på kasernen er, efter at have været benyttet uafbrudt siden krigen, fjernet i efteråret 1971. Netop i år har både tyske og engelske soldater været indkvarteret i disse barakker i forbindelse med Hærvejsmarchen.

Træballehus, Søndre bydels forsamlingshus, er, selv om det er ændret, en tidligere tysk barak, som kommer fra Karup. Det samme er tilfældet med de to skolebarakker, der var placeret henholdsvis ved Østre og Søndre skole. De anvendes stadig, den ene som terminal for flyveklubben ved Næsgård og den anden som skoleafdeling for specialarbejderskolen på Spurvevej.

Så er der de tyske kirkegårde. De er i de senere år blevet istandsat og forsynet med nye navnekors i sten. Der findes to store begravelsespladser i nærheden af flyvestation Karup, hvor der fra mange spredte begravelser andre steder i Midtjylland er opgravet og genbegravet et meget stort antal døde, således at disse to fungerer som en slags central-

kirkegårde. Den tyske afdeling på Viborg kirkegård rummer mellem 150 og 200 døde, og en del af disse har været begravet andre steder på kirkegården, men blev kort tid efter befrielsen gravet op og flyttet hertil. Også denne kirkegård er blevet forsynet med stenkors til erstatning for de trækors, som blev sat på gravene, da de var nye.

Af danske minder, som er en følge af besættelsen, finder vi også en del. Der er først og fremmest de mange bunkers, som blev opført i de sidste krigsår til brug for civilbefolkningen. Af disse er en hel del synlige, men under Hjultorvet, Nytorv og på trekanten ved Gammel Vagt er der placeret nogle af disse kuppelformede bunkers dybt under jorden. Efter krigen blev nedgangene støbt efter og nødudgangene (tårnene) fjernet, men selve bunkerne er stadig bevarede under overfladen.

Af andre synlige erindringer findes der mindsten for krigens faldne på allieret side. Flere steder er der grave for allierede flyvere, som har mistet livet her, bl. a. på Låstrup og Ålestrup kirkegårde. På Asmild kirkegård findes Helmer Wøldikes grav og på Løvel kirkegård Ivan Jacobsens. Ivan Jacobsen var én af de danske soldater, der, som tidligere nævnt, faldt ved Nyborg den 29. august 1943. På kasernen findes en mindsten for 3. regiments faldne, og på katedralskolen er der en mindemur over tidligere elever, som faldt under krigen. Rundt omkring i mange af omegnens landsbyer findes der mindsten for befrielsen efter de fem lange år. Og på domkirkepladsen blev der på 25-års dagen afsløret et beskedent, men meget talende minde for befrielsen. Igennem de første 25 år efter befrielsen blev der hver 4. maj aften rejst et mindekors og holdt en højtidelighed på Hjultorvet. Til afløsning for denne tradition besluttede man i 1970 at lave et permanent minde på domkirkepladsen, hvor man så i forbindelse med mindedagen stadig kunne nedlægge blomster, men uden den sædvanlige højtidelighed. Mindet blev hugget ind i den kampestensmur, som omgiver Morvilles gård og kongehyldningsmonumentet og blev afsløret ved en højtidelighed den 4. maj 1970. Teksten er af

Peter Seeberg og lyder i al sin enkelhed: »5. maj 1945. Sorgen – Freden – Glæden.«

*

Som jeg skrev til indledning, bunder artiklen kun i min egen hukommelse, og den kan derfor være behæftet med fejl. Men da jeg efterhånden, som artiklen skred frem, fik en fornemmelse af at have vovet mig ind på egentligt historisk område, mente jeg, at det måtte være bedst at få en bekræftelse på, at artiklen ikke indeholdt oplagte fejl, og at jeg så nogen lunde havde holdt mig til sandheden. Jeg har derfor ladet fem viborgensere, der på hver sin plads har oplevet Viborg under besættelsen, læse artiklen igennem for at påpege eventuelle fejl.

De fem viborgensere er redaktionschef *Arne Lilholt*, der under hele krigen var journalist ved Viborg Stifts Folkeblad; proprietær *K. Winsløw-Nielsen*, Øster Teglgård, der var delingsfører i modstandsbevægelsen; konsulent *Alfred Zib*, der var tysk forbindelsesofficer her i Viborg i besættelsens første år, og som nu er dansk gift og bor i Viborg; politiass. *H. G. Justesen*, der under næsten hele besættelsen var tjenstgørende ved politiet i Viborg; og endelig kaptajn *A. Vejen-Andersen*, der er historisk konsulent ved Prinsens Livregiment, og som yderlig har fået bistand af to ældre kolleger, nemlig fhv. overofficiant, pens. materielmester *N. P. Nielsen* og kaptajn *K. Lund*.

Jeg siger disse viborgensere tak for velvillig bistand og glæder mig over, at de ikke har påvist fejl i manuskriptet, men til gengæld har givet mig enkelte supplerende oplysninger, som derefter er blevet indarbejdet i stoffet. Jeg siger også tak til de fotografer, der har leveret billedmaterialet (navnene nævnt ved de enkelte billeder), som for kommende generationer vil få en stedse større værdi. Uden deres indsats havde det ikke været muligt at forsyne denne peri-

ode af Viborgs historie med illustrationer. Billederne, som er forsynet med teksten: (fot. ukendt tysk soldat), skyldes fru *Vera Primsø*, der under besættelsen var assistent hos fotograf *Zacho*, og som af og til tog en ekstra kopi, når tyske soldater indleverede deres amatørfilm til fremkaldelse. Jeg siger også fru Primsø tak for hjælpen.

Helmuth Spanggaard Pedersen, f. 1926 i Viborg. Handelsuddannet. Siden 1953 materielforvalter på flyvestation Karup. Medlem af Viborg byråd 1966, viceborgmester og formand for kulturudvalget 1970; herunder formand for Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune, tidligere Viborg byhistoriske Arkiv. Skrev i *Fra Viborg Amt* 1970 den store artikel: *Viborg i 30'erne* – udsendt som særtryk af Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune, 1971 – af hvilken denne er en fortsættelse. Også denne artikel er af det lokalhistoriske arkiv udsendt som særlig publikation.

Mogensgades »biblioteker«

En gennemgang af skifteprotokollernes boglister i tilknytning til Sct. Mogensgade 1697–1864.

AF JENS ØRNBØLL

Viborg Stiftsmuseum har gennem en årrække foretaget undersøgelser i Sct. Mogensgade i Viborg. I første omgang var formålet gennem en bearbejdelse af bl. a. brandtaksationer, bygningsbeskrivelser, skøder, opmålinger og lignende at finde frem til husenes udseende fra de tidligste tider, fastslå eventuelle ombygninger og således tegne gadens bygningskulturelle historie.

Bygningernes indretning med møbler og andet bohavede gennem tiderne er et andet område, som har stor kulturhistorisk interesse, men desværre samtidig et noget vanskeligere emne at trænge ned i. Nogle muligheder er dog til stede. I skiftedokumenterne findes nemlig mere eller mindre nøjagtige registreringer af bohaverne, og herigennem kan man undertiden få et udmærket indblik i husenes indretning og anvendelse.

Dette arbejde står stadig på; et enkelt lille resultat af disse skifteundersøgelser kan dog fremlægges på nuværende tidspunkt.

*

Da der i skifterne er registreret en række større og mindre bogsamlinger, foretoges en systematisk gennemgang af dette materiale.

En sådan undersøgelse kan naturligvis gennemføres på forskellige måder, alt efter hvilke oplysninger man søger i det foreliggende skiftemateriale. De spørgsmål, man i første række må stille, er: 1) Hvem var i besiddelse af bøger? 2) Hvad var indholdet af disse bogsamlinger? og 3) Hvad kan de registrerede bøger fortælle om personernes interesseområder?

Samtlige skifteprotokoller i perioden 1697–1864 blev gennemgået¹⁾, og bortset fra mindre vigtige smånotitser så

som dødsanmeldelser, bevillinger til uskiftet bo eller lignende fremkom ca. 225 skifte- eller registreringsforretninger fra Mogensgade i nævnte tidsrum. En stor del heraf var af forskellige grunde ikke brugbare, for det første fordi det navnemateriale, som var udgangspunkt for undersøgelserne, undertiden var mangelfuldt, dernæst fordi det kunne være vanskeligt helt sikkert at identificere en række personer i skifteprotokollerne, når ingen andre oplysninger forelå om dem. Tilbage blev imidlertid et materiale på ca. 150 skifter, af hvilke 37 indeholdt boglister af stærkt varierende omfang.

F. Elle Jensen har undersøgt bogbestanden i hele Viborg på grundlag af Viborg byfogeds skifteprotokoller for årene 1752–56, 1802–16 samt 1854–58³⁾. Han konstaterede, at kun omkring 25% af skifterne indeholdt bogfortegnelser. For Mogensgades vedkommende er i perioden 1697–1864 forholdet altså nogen lunde det samme; et fænomen, der for så vidt er en smule overraskende, eftersom en sammenligning mellem den procentvise fordeling af de sociale klasser i byen som helhed og den sociale gruppering i Mogensgade viser betydeligt flere medlemmer af de øverste klasser i Mogensgade end i den øvrige del af byen (se f. eks. folketællingen af 1845).

Det er vel almindeligt at gå ud fra, at ikke alle havde råd til eller interesse i at erhverve sig bøger, og at man derfor fortrinsvis skal til de mere velstillede samfundsklasser for at træffe mennesker, hvis interesser gik ud over dagligdagens mere eller mindre traditionsbestemte begivenheder. Det må dog undre, for så vidt som man må gå ud fra, at alt indbo er medtaget i registreringsforretningerne, at kun 37 ud af ca. 150 skifter indeholder bøger. Kan det virkelig passe, at de øvrige ikke engang ejede en bibel eller en salmebog? En forklaring kan måske være, at Biblen eller salmebogen har været en så personlig genstand, at den ikke er blevet registreret af skifteforvalteren. Den har eventuelt, som Elle Jensen skriver det, i forvejen været anset som tilhørende hele familien, så den ikke skulle indgå i nogen op-

gørelse, eller den kan, lagt under hagen, have fulgt den af-døde i graven.

Imidlertid ses i en række tilfælde skifter, hvis bogindhold blot bestod af én eller flere bibler og én eller flere salmebøger, således hos *Cathrine Sivertsdatter Harder* (død 1714, gift med rådmand og byfoged Johan Herman Barlag, Mogensgade 26) – en tysk bibel, udkommet i Strassburg i 1630³). *Maren Hjardemaal* (død 1766, gift med købmand Naaman Lassen, Mogensgade 17) ejede Frederik den Andens danske bibel, der er trykt i København i 1589⁴). *Anne Michelsdatter* (død 1774, gift med slagter Peder Bødker, Mogensgade 54) havde en salmebog⁵). Bageren *Caspar Høyer* (død 1830, Mogensgade 14, gift med præstedatteren *Ide Margrethe Juliane Worsøe* fra Hinge) ejede ikke mindre end to salmebøger⁶).

Således kunne nævnes flere skifter, hvis bogbestand holder sig inden for det, der synes at måtte være det mest nødvendige, en bibel eller en salmebog.

Hvis opmærksomheden henledes på de mennesker, hvis bogsamling ikke er begrænset til religionens praktiske udøvelse, hvilket billede tegner sig da?

Man finder en gruppe, hvis »bibliotek« består af en halv snes til en snes bøger, i hovedsagen stadig værker af mere eller mindre teologisk karakter.

Hos købmand *Peder Olufsen Boller* (død 1715, Mogensgade 25) findes således, foruden en bibel og en salmebog, bl. a. doktor Henrich Gerners postil over epistlerne (antagelig »Gudelige Tanker over en Deel af de Hellige Apostlers Sendebreve, almindelig kaldede Søndags og Helligdags Epistler« I–II, udkommet i København 1693), Jens Bang: »Passionstanker eller Gudelige Betenkninger over vor Frelseris Jesu Christi smertefulde Lidelser« (Kbh. 1691) og fire andre uidentificerede teologiske bøger. Foruden disse havde købmand Boller et eksemplar af Danske lov samt to lægebøger⁷).

Dette er i alt væsentligt standarden – med muligheder for variationer alt efter personlig interesse eller nytteværdi. I nogle tilfælde indtager juridiske fremstillinger en noget me-

re fremtrædende stilling end teologiske, især lidt længere fremme i tiden.

Prokurator *Anders Brun* (død 1718, Mogensgade 37) er således tilsyneladende ikke særlig litterært interesseret i religion, idet hans bogsamling ikke indeholder et eneste teologisk værk. Derimod er han i besiddelse af både den danske og den norske lov, 14 stk. gamle uidentificerede lovbøger samt en forordningsbog. Hvis prokuratoren har læst den berømte tyske statsretslærde Samuel Pufendorfs historiske værk, som også er registreret, må han have været habil latinkyndig. Værkets titel er »*Gundæus Baubator Danicus*« (1659)⁸).

Brygger *Jens Thuesen* (død 1774, Mogensgade 43) havde ligeledes en mindre bogsamling bestående af et par teologiske værker, således bl. a. doktor Martin Luthers brudesang, Luthers levnedbeskrivelse samt »ypperlige Forklaring over den 51. David Salme«.

Men også andet har interesseret Jens Thuesen. Han har været i besiddelse af et eksemplar af Hübners geografi i 2 bind (Jo. Hübner: »*Geographie*« (Kbh. 1743)). Hertil kommer en regnebog, nemlig Søren Matthisens, datidens mest benyttede, der udkom i flere udgaver 1680–1763⁹).

I alt 15 værker har været kobbersmed *Christian Fielckes* bogbestand (død 1712, Mogensgade 32), heraf 10 uidentificerede tyske og danske. Blandt de øvrige findes Christian den Tredies bibel, en tysk postil, en salmebog og »*Christianismus Salviana*«¹⁰).

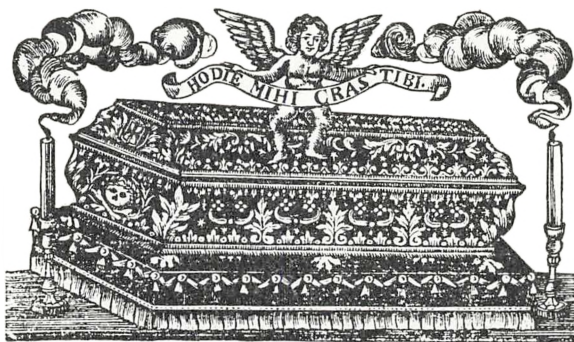
Et værk, som går igen i de fleste boglister af en vis størrelse, er, som der står i skifterne »*Johan Arents sande Christendom*«. Langt de fleste bogtitler er imidlertid opført meget unøjagtigt, således at det undertiden har været særdeles vanskeligt at gennemskue, hvilket værk der er tale om. I den anledning har jeg ved hjælp af »*Bibliotheca Danica*«¹¹) forsøgt at identificere disse værker. Således i ovennævnte tilfælde: Der er her tale om den berømte, i 1621 afdøde tyske opbyggelsesforfatter Johan Arndts »*Sande Christendom*«, »*Lyset i Mørket*, eller fire Bøger om den sande Christendom«, der blev oversat til næsten alle europæiske sprog, til

dansk af Samuel Jensen Ild. Som nævnt havde dette værk en stor udbredelse, hvilket også ses af, at det genoptryktes tre gange, nemlig 1703, 1716 og 1718. Det udkom første gang på dansk i København i 1690.

I 1848 døde landsoverretsprokurator *Jørgen Nyboe*, (Mogensgade 13). Vi står her over for et tilsyneladende alsidigt interesseret menneske. Naturligvis havde han, som man kunne vente, en del juridiske værker, Valdemars jyske lov, Eriks sjællandske lov, danske og norske lov, et juridisk tidsskrift, et lovleksikon, Anders Sandøe Ørsteds formularbog (Kbh. 1817) og samme forfatters »Systematisk Udvikling af Begrebet om Tyveri og denne Forbrydelses Juridiske Følger« (Kbh. 1809), Henrich Ussing »Naadens-Aaret i Danmark, dets Jura og Rettigheder« (Kbh. 1776). Men hertil kommer så bl. a. de oldnordiske sagaer samt Holbergs komedier, en prædikensamling, 7 uidentificerede tyske skolebøger, Frederiksborg slots beskrivelse, et værk om Napoleon i to bind, kongerigets og hertugdømmernes historie, »De Danske Adelsmænd«, »Naturkyndighed for Dyr læger«, en beskrivelse af hovedgårde på Sjælland, Valmont de Bomare: »Den almindelige Naturhistorie, i form af et Dictionnaire, oversat, forøget og forbedret af Hans von Aphelen, bind 1–8 (Kbh. 1767–70) og endelig – en bibel¹²⁾.

Hospitalsforstander *Naaman Harch* (død 1753, Mogensgade 3) efterlod sig ikke mange bøger af så megen værdi, at skifteforvalteren har villet ofre tid på at registrere dem alle nøjagtigt. Et par stykker er der dog, således »Biskop Trelunds Parentation« (= ligtale, Viborg 1738) og »Kong Frederik den Fierdes Salvings Act«¹³⁾. Denne sidste er skrevet af Henrich Bornemann. Den nøjagtige titel angives i »Bibliotheca Danica« som følger: »Den Hellige og meget Høitidelige Kongelige Salvings Act, som den 15. April 1700 paa Frederichsborg Slot og udi Frederichsborgs Slotskirke med Hans Kongelige Majestæt Frederich den Fierde, saavel som Hendes Majestæt Dronning Lovise blev celebreret. Efter Kongelig Ordre forfattet. Med Kongens og Dronningens Portrætter stukne i Kobber af Johannes Friedlein 1700, og Vignetter ligeledes i Kobberstik.« Titlen

PROGRAMMA
ACADEMICUM
IN OBITUM
VIRI
PER-ILLUSTRIS ET SUMME VENERABILIS
DNI. JOHANNIS
TRELLUND,
EPISCOPI
QVONDAM
VIBURGENSIUM.

VIBURGI,
Typis Möllerianis & Paulinis.
Anno 1738.

I den monumentale ligprædiken over biskop Johs. Trellund (jfr. s. 105) indgik et stort tillæg, omfattende i første række et latinsk universitetsprogram over den afdøde biskop, forfattet af Ludvig Holberg. Titelbladet til dette ses her.

er trykt med vekslende sort og rød farve¹⁴) – i sandhed en imponerende bog.

Anne Pedersdatter Reuther (død 1741, gift med borgmester Peder Biørnsen, Mogensgade 31) havde også nogle (omend kun ganske få) bøger. Det eneste værk af nogen interesse, som skal nævnes her, er Arild Huitfeldts: »Danmarks Riges Krønike« I–II (Kbh. 1604), et værk som i øvrigt havde en vis udbredelse¹⁵).

Viborg har gennem mange år været en garnisonsby, hvilket i flere henseender uundgåeligt har sat sit præg på byen. Der var i det her behandlede tidsrum en tendens til, at højere officerer gerne bosatte sig i Mogensgade. I hvert fald er ikke mindre end 6% af skifterne i Mogensgade i den behandlede periode registreringer efter disse højere officerer.

Generalmajor *Christian Waldow*, der boede i Mogensgade 3 og døde ugift i 1796, efterlod sig et ret anseeligt bibliotek, der er præget af udenlandsk litteratur om historiske, topografiske og militære forhold.

Som karakteristiske værker kan nævnes Henrich Otto Scheel: »Almindelig Udkast af Krigens Skueplads, eller Geographisk, Topographisk og Historisk Beskrivelse over Kongerigerne Danmark, Norge og Sverige samt deres Tydske Provindser, som Indledning til Kong Frederik den Fierdes Krigshistorie skrevet og forsynet med et Landkort«. Bogen var oversat til dansk af Th. Thaarup (Kbh. 1785). »Taktische Grundsätze und Anweisung zu Militärischen Evolutionen« af general Fr. Chrph. von Saldern, »Leben des Generals Dumouriez«, »La vie d'Elisabeth Reine d'Éngleterre«, »Praktisk Underviisning for dem, som ere bestemte til at betjene Feld-Artelleri« af Gustav Mechlenburg (1786), 5 andre bøger om krigskunsten og 3 om krigsvidenskab. Desuden findes en del bøger om matematik i samlingen. Politik, dvs. samfundskundskab, har også interesseret generalen; i hvert fald har han ejet Hübners »Politischer Journal« for årene 1791–1796.

Her ses en mand, som har vidst, hvad han har villet læse. Man kan umiddelbart gennemskue hans interesseområde

som værende stærkt knyttet til den militære gerning, han udøvede. Han fulgte med i den politiske udvikling ude i Europa. Blandt bøgerne ses en »Betragtning over den herværende Krig«, hvilket må hentyde til Napoleons fremrykning i Europa.

Man finder dog andet end litteratur om politik eller militærvæsen. Religiøse emner har tilsyneladende også tiltrukket ham; herom vidner Frederik Astrup: »Korte Taler over nogle af de sædvanlige Evangeliske Texter til Høimesse«, der var udkommet i Viborg i 1779 (forfatteren boede i øvrigt i Mogensgade 11), Sherlock: »Den Christelige Religion«, Peter Hansen: »Christliche Reden«, 4 tyske gudelige bøger, «Le nouveau Testament» og naturligvis Luthers bibel¹⁶).

To bogsamlinger skal i det følgende behandles særskilt, dels på grund af størrelsen og dels på grund af samlingernes interessante indhold. Det drejer sig om landsdommer Edward Trellunds og landstingsprokurator, justitsråd Hans Severin Rafns biblioteker.

Hans Severin Rafn

er født omkring 1715 i Volstrup præstegård ved Hjørring som søn af sognepræst Christian Rafn og hustru Bodil Lunge.

Fra sin tidligste ungdom tjente Hans Severin hos forskellige retsbetjente, og efter at have taget den juridiske embedseksamen den 26. august 1740 med skudsmålet »bekvem og velskikket« blev han ansat som prokurator ved alle over- og underretter i Nørrejylland. I 1761 udnævntes han til kammerråd og i 1778 til justitsråd.

Den 22. oktober 1761 blev han viet til Dorothea, datter af sognepræst ved Viborg Sortebrødre kirke Christian Sadolin og hustru Ellen Cathrine Hjersing.

Deres søn Carl Gottlob Rafn (1769–1808) var den senere berømte botaniker og økonom. At han imidlertid ikke havde fået sin botaniske interesse ved at læse i sin fars bøger ses af det følgende.

Hans Severin Rafn døde den 24. marts 1783 i Viborg. Af skiftet efter ham fremgår det, at han i udstrakt grad er

blevet søgt som sagfører af Jyllands jordegodsbesiddere. Hans bo var for den tid meget velhavende og luksuriøst. Han ejede to gårde i Mogensgade, af hvilke han selv beboede den ene, to huse i Mogensgade, et hus i Rosenstræde samt to stk. markjorder¹⁷).

Justitsråd Hans Rafns bogsamling indeholder mange værdifulde værker af meget blandet sammensætning. Historiske fremstillinger har haft hans store interesse. Således ejede han bl. a. Lyschander: »Synopsis Historiarum Danicarum« (Kbh. 1622), Saxo Grammaticus på dansk, alle Holbergs historiske værker, og som en kuriøs ting, Frederik Schönau: »Den over hele Verden berømmelige og navnkundige Holger Danskes sandfærdige og troværdige Levnets Beskrivelse«, der var udkommet i København i 1751.

Det er dog vist naturligt, at landstingsprokuratorens største interesse findes i juraen. Dette bekræftes da også af bogsamlingen. Ikke blot strengt saglige, men også små pudsigte ting som f. eks. »Ældgamle Curieuse Acter og Domme«, Thomas Clitau: »Overensstemmelse og Forskiæl imellem den Romerske og Danske Ret« (Kbh. 1736) eller Andreas Michaelis: »Verdzlig Low og Skicke efter huilke Gud selff haffde befallit Israels Folk at styris, vddragne af den Hællige Bibelske Skrift« (Kbh. 1605).

Interessant er sammensætningen af Rafns juridiske læsning. Den rækker lige fra bøger med karakter af de ovennævnte morsomme ting til strengt saglige forordnings-samlinger, lovbøger og forklaringer til og fortolkninger af loven. Disse er vel af nødvendighed for en jurist, men når man sammen med disse bl. a. finder Hans Paus: »Nogle Betenkninger om Hævd« (Kbh. 1748), Koefoed Ancher: »Danske Lensret«, Holbergs natur- og folkeret, Montesquieus bog om lovens natur og egenskaber (den berømte »L'Esprit des lois« fra 1746), Elkiær: »Huusholdnings Kierne af Danske Low om Landvæsenet med hosføyede Betenkninger og Afhandlinger« I-II (Kbh. 1771-72), Grønlund: »Historiske Efterretninger om de i Ribe Bye for Hexeri forfulgte og brændte Mennesker« (Viborg 1780) samt et eksemplar af

den hollandske lov, så tyder det på en meget dybtgående interesse for faget.

Teologiske bøger fremtræder talrigt i samlingen. Bibler, postiller, salmebøger og ligtaler udgør grundstammen. Herpå er så bygget adskillige forklaringer og uddybende skrifter, f. eks. Luthers forklaring over første Mosebog, Schreiber: »Über das Evangelium« o. lign. Desuden ses en lang række teologiske afhandlinger af yderst blandet karakter. Som eksempler herpå kan nævnes Buddeus: »Collegium Theologica-Morale, eller Gudelig Lærdom om gode Gierninger og Sæder« (Kbh. 1740), biskop Peder Herslebs fremstilling af miraklerne ved Kristi død og opstandelse (1732?), »Gründung der Theologi«, Erik Pontoppidan: »Tractat om Sielens Udødelighed samt dens Tilstand i og efter Døden, stadfæstet ved Guds Ord og den sunde Fornuft« (Kbh. 1762) og sammes: »Sandheds Kraft til at overvinde den Atheistiske Naturalistiske Vantro, forestillet Religionens Spotter« (Kbh. 1758).

En del filosofi har Rafn også beskæftiget sig med. Han ejede i hvert fald en del litteratur herom, f. eks. Friederich Eilschou: »Philosophiske Breve over adskillige nyttige og vigtige Ting, indeholder 1) over Køed-æden, Dyrenes Fornuft, Sprog etc., 2) om Religionens nøye Sammenhæng med Forsynen, 3) over Tiidens Forklaring i Almindelighed samt 4) over den lærde Verden i Almindelighed i form af en Cosmologi«. Andre ligeså interessante emner er tilsyneladende behandlet i Herman Ruge: »Fornuftige Tanker over adskillige Curieuse Materier« (Kbh. 1754) og i Holbergs samlede epistler.

Nu må man imidlertid ikke have den opfattelse, at Hans Severin Rafn udelukkende beskæftigede sig med seriøse emner. I bogsamlingen findes en hel del, hvad man kunne kalde »søndagslitteratur«: Holbergs »Peder Paars«, »Pamela«, Christian Krog: »Samlede Efterretninger om Viborg Bye i ældre og nyere Tid« (Viborg 1779) – en bog som i øvrigt tilsyneladende ikke har været særlig meget udbredt – men også »Fornøvelige Aftentimer«, Peder Syvs ordsprog og Gellerts fabler ses i samlingen¹⁸).

Konklusionen af alt dette må ganske kort være: Rafn var i høj grad en lærd mand. Han orienterede sig i det rette stof, jura, historie og religion – emner som hørte sig til for at kunne begå sig i tidens lærde kredse.

Edward Trellund

er født omkring 1712 i København som søn af professor i teologi ved Københavns Universitet, biskop i Viborg 1725–35 Johannes Trellund og hustru Catharina Treschow.

Den 30. oktober 1739 blev Edward Trellund udnævnt til vicensdommer ved det nørrejske landsting, kun 27 år gammel.

Trellund ejede to store gårde i Mogensgade, nr. 1, nu kommunens administrationsbygning, og nr. 3, hvor nu Skovgaard Museet har til huse. Her boede han selv, og her døde han ugift den 28. januar 1746¹⁹).

Når man står over for Trellunds bogsamling, må man være meget forbeholden med at tage samlingen som et udtryk for landsdommerens interesseområde. Fru Asta Paulsen skriver i sin artikel om Trellund, at efter indholdet at dømme har samlingen antagelig tilhørt faderen, biskop Johannes Trellund²⁰), en opfattelse, som jeg fuldt ud deler. Vi véd med andre ord ikke meget om, hvilke bøger Edward Trellund selv har anskaffet sig og i det hele taget om, hvilke bøger han har læst.

Langt den største del af værkerne omhandler teologiske emner, og af den grund skal blot de vigtigste nævnes kort. Biblen ses på mangfoldige sprog og ligeledes en stor del salmebøger; desuden Calvins forklaringer og de fleste af Luthers skrifter, Langs forklaringer, Johannes Brunsmann: »Sabbatica quææ, sive vindiciæ Sabbatareæ« (Kbh. 1707), Noldius: »Concordantiæ particularum eræo – chaldaicarum« (Kbh. 1679), Bartholins teologiske skrifter samt Christlig bibliotek på fransk.

Trellund var jurist. Lad os da se, hvilke juridiske værker, han benyttede sig af.

En stor overraskelse møder os. Det er nemlig meget få juridiske værker, som står opført i boglisten. Der findes

Christian den Femtes danske lov, kongelige forordninger fra 1643 til 1742, Bulls register over danske og norske lov, en traktat om selvmord og Christian den Femtes lovregister; når hertil føjes Christian den Femtes politiforordninger, så er tilsyneladende alt opregnet, som landsdommeren har fundet nødvendigt at besidde.

Men andre værker da? – Også her skuffes man. Ganske få blandede skrifter findes i samlingen. Wandel: »Kong Christian den Femtes Salvings Act« (Kbh. 1671), en dansk geografibog, én af Søren Matthisens regnebøger, og som en ganske morsom ting Johannes Paulli: »Dansk oeconomisk Urtebog, hvori en Deel vilde Vexter og Urter beskrives, og deres nytte vises« (Kbh. 1761), Ribe byes beskrivelse på latin, Holbergs »Danmarks Riges Historie« I–III (Kbh. 1732–35), Erik Pontoppidan: »Grammatica Danica« (Kbh. 1668) og endelig Holberg: »Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds Bedrifter« I–II (Kbh. 1739). Dette er nogen lunde, hvad bogsamlingen kan byde på²¹).

Som sagt et temmelig skuffende resultat, eftersom Edward Trellunds bogsamling uden nogen sammenligning er den største, som jeg har fundet ved gennemgangen af skifterne for Mogensgade.

Der er ingen tvivl om, at landsdommer Trellunds interesse for litteratur var temmelig begrænset. Dette bygger jeg på, at 98% af bøgerne er teologiske værker, som han antagelig har arvet efter sin far; men også hans meget beskedne juridiske bibliotek tyder i denne retning.

*

I det følgende gengives en fortegnelse over samtlige de mennesker, hos hvem der fandtes bøger incl. de tidligere anførte:

Vinhandler *Oluf Jensen*, død 1697, Mogensgade 43.

Hospitalsforstander *Niels P. Høeg*, død 1700, Mogensgade 26.

Landstingsskriver *Laurits Bering*, død 1701, Mogensgade 11.

Handelsmand *Jens Madsen Kolbech*, død 1705, Mogensgade 51; handlede tilsyneladende med bøger, idet boglisten indeholdt »8te Bøgger og 4^{1/2} dusin Catechismusser«.

Kobbersmed *Christian Fielcke*, død 1712, Mogensgade 32.

Cathrine Sivertsdatter Harder, død 1714, gift med rådmænd og byfoged Johan Herman Barlag, Mogensgade 26.

Maler *Christian Pedersen Lyngbye*, død 1715, Mogensgade 11.

Købmand *Peder Olufsen Boller*, død 1715, Mogensgade 25.

Prokurator *Anders Brun*, død 1718, Mogensgade 37.

Anne Pedersdatter Reuther, død 1741, gift med borgmester Peder Biørnsen, Mogensgade 31.

Hospitalsforstander *Naaman Harch*, død 1753, Mogensgade 3.

Landsdommer *Edward Trellund*, død 1746, Mogensgade 3.

Borgmester *Hans Billeschou*, død 1763, Mogensgade 31.

Købmand *Christen Andersen Nygaard*, død 1753, Mogensgade 8.

Maren Hjardemaal, død 1766, gift med købmand Naaman Lassen, Mogensgade 17.

Avlsbruger *Erik Batum*, død 1768, Mogensgade 42 el. 63.

Anne Michelsdatter, død 1774, gift med slagter Peder Bødker, Mogensgade 54.

Brygger *Jens Thuesen*, død 1774, Mogensgade 43.

Daglejer *Mads Seiersen*, død 1777, Mogensgade 58–60.

Cecilia Jensdatter Lind, død 1776, gift med købmand Peder Andersen Lind, Mogensgade 3.

Sophie Christine Helm, død 1781, gift med købmand Søren Møller, Mogensgade 59.

Postmester *Christian Thonboe*, død 1781, Mogensgade 28.

Landstingsprokurator, justitsråd *Hans Severin Rafn*, død 1782, Mogensgade.

Generalmajor *Christian Waldow*, død 1796, Mogensgade 3.

Herredsfoged *Jens Jensen Bering*, Mogensgade 36.

Johanne Sofie Christensdatter Friis, gift med glarmester Rasmus Gran, Mogensgade 30.

Løjtnant *Rasmus Wecke*, død 1803, Mogensgade 49.

Postmester *M. C. Thonboe*, død 1825, Mogensgade 28 el. Mogensgade 25–27.

Bager *Caspar Høyer*, død 1830, Mogensgade 14.

Avlsmand *Søren Rasmussen Lindum*, død 1831, Mogensgade 58.

Jacobine Petronella Arff, Mogensgade 9.

Købmand *Frantz Holm*, Mogensgade 13.

Landoverretsprokurator *Jørgen Nyboe*, død 1848, Mogensgade 13.

Krigsråd *J. Deigaard*, Mogensgade 10–12.

*

Ovenstående oversigt viser, ganske som ventet, at de mennesker, som ejede bøger, fortrinsvis tilhører de højere sociale klasser, i hvert fald når der er tale om de lidt større bogsamlinger. Imidlertid er det dog forbløffende at se, at gruppen trods alt er temmelig differentieret. Undertiden dukker nemlig mennesker op fra andre stænder og gør sig ret stærkt bogligt bemærket. Der kan som eksempler henvises til kobbersmed *Christian Fielcke*, avlsbruger *Erik Batum*, der efter skiftebrevet ejede 15 forskellige bøger²²⁾ eller til brygger *Jens Thuesen*. På den anden side ser man mangfoldige eksempler på, at mennesker fra de øverste sociale lag efter skifterne at dømme kun ejede yderst få eller slet ingen bøger. Som eksempler herpå kan nævnes herredsfoged *Jens Jensen Bering*, Mogensgade 36, der ejede Hesselbjergs Juridiske Collegium (Kbh. 1753–55), et forordningsregister, en huspostil og et par glossarier²³⁾. Overraskende er det også, at man ikke finder bøger i skifterne efter f. eks. borgmester *Diderich Sørensen*, død 1708, Mogensgade 38, borgmester *Thomas Wissing*, død 1811, Mogensgade 24 el. 43, eller hos generalkrigskommissær *Henrich Leopold von Schaumburg*, død 1816, Mogensgade 11; mange lignende eksempler kunne nævnes.

En forklaring kan naturligvis være, at de pågældende simpelt hen har foræret bøgerne væk, eller at disse på én eller anden måde er undgået registreringsmændenes opmærksomhed. Sådanne forhold vil ikke kunne opklares, og det er klart, at det er en forhastet slutning umiddelbart at sige, at de pågældende ikke har ejet bøger.

Hvad kan der som svar på det andet til indledning stillede spørgsmål generelt siges om indholdet af bogsamlingerne?

Først og fremmest må det pointeres, at en forskel naturligvis kan fastslås kronologisk ikke mindst mellem yderpunkterne ca. 1700 og ca. 1850. Denne forskel gælder i første række de teologiske værkers dominans omkring 1700. Først senere suppleres op med værker om andre emner, historie, topografi, biologi o. lign. Vel et udtryk for tidens almindelige udvikling.

Ud over disse betragtninger er det imidlertid vanskeligt at sige noget generelt om bogsamlingerne. Det er ikke muligt at pege på værker, der har været så udbredte, at de ses i flere samlinger. En undtagelse herfra er dog, som allerede tidligere nævnt, Johan Arndts »Sande Christendom« og måske enkelte af Holbergs værker.

Det sidste spørgsmål, der stilledes, drejede sig om mulighederne for direkte at aflæse bogejernes interesseområder fra deres bogsamlinger. Det turde være klart, at dette kan gøres i en lang række tilfælde, men nødvendige er et par forbehold. I al korthed går disse ud på, at man ingen garanti har for, at de pågældende selv har anskaffet bøgerne. Der kan blot henvises til landsdommer Trelund, der som nævnt efter al sandsynlighed har arvet sine bøger fra faderen. Dette fører os direkte over i det andet forbehold, der må gøres gældende, at der ingen mulighed er for at konstatere, i hvilken udstrækning bøgerne virkelig er blevet læst.

*

Lad os til slut ganske kort undersøge boghandelens udvikling i Viborg, eller sagt på en anden måde: Hvor skulle man i den behandlede periode henvende sig, hvis man ønskede at erhverve sig en bog.

»Fra Reformationens første dage havde Viborg været en vigtig bogby, et åndeligt midtpunkt, hvorfra den rene lære bredte sit lys over Jylland. Her havde bogtrykkeren *Hans Viingaard* i kampens hede år holdt sin presse i gang, og blandt de bogførere, som i markedsdagene åbnede udsalg i domkirken, mødte man også den i datiden højt agtede *Claus Føerd*, medbringende nyheder fra sine rejser til Wittenberg og Leipziger messe«; således skriver Hugo Matthiesen i sin bog om Snapstinget²⁴).

En sådan boghandel i kirken havde oprindelig været naturligt, ja, næsten selvfølgelig. I og ved kirken virkede de, der havde boglig interesse, men med tiden forandredes dette. Flere og flere fik interesse for bøger, flere og flere emner blev behandlet i trykte skrifter. Men vanen med at holde boglade i kirken var for gammel til, at de handlende lod sig drive ud med ét slag. Omkring 1660 blev det forbudt at handle i kirkerne, men mange år gik, inden dette kongelige forbud blev overholdt.

Endnu et stykke op i 1700-tallet hævdede boghandlerne deres plads i domkirkens kapeller; tre–fire stykker gav møde hver termin – og tæt med præsteparykker har der utvivlsomt været, når bogkassernes indhold kom for dagen. I mange år kunne man være vis på her at træffe Aalborg-bogbinderne *Hans* og *Bertel Wolcke*; og den kendte københavnske forlægger *Daniel Paulli* søgte afsætning i Viborg, mens den lille bogbinderbod, som i 1720'erne tog stude på torvet, vel nærmest har bejlet til det jævne publikum med sine billeder, viser og almanakker²⁵).

I de følgende ca. 150 år eksisterer såvidt vides ingen ren boghandel, forstået på den måde, at naturligvis handlede der med bøger, men denne handel repræsenterede ikke noget selvstændigt erhverv. Handelen foregik i alt væsentligt direkte fra byens bogbindere og ikke mindst fra dens bogtrykkere.

I 1718 findes der i Viborg 3 bogbindere, af hvilke én tilfældig er bogforhandler²⁶). 1726 nævnes *Daniel Stack* som bogbinder, og hans søn søgte 1736 om eneret som bogbinder og bogforhandler af uindbundne bøger og almanakker, hvilket

i øvrigt blev ham nægtet. I 1738 beklagede han sig over, at andre på torvet i Viborg gjorde indgreb i hans profession og solgte bøger. Den 29. oktober 1753 fik *Johan Sander* (Nytorv 6) og *Jens Halkier* (Mogensgade 25, 27) eneret på faget²⁷). I 1776 fik *Frederik Halkier* (søn af ovennævnte Jens H.) borgerbrev som bogbinder og bogforhandler, og året efter tog *Christopher Herfordt Mangor* borgerskab som bogtrykker²⁸). Den nære tilknytning, der i de følgende årtier var mellem bogtrykkeri og boghandel, er udførligt skildret i Viborg Stiftsbogtrykkeris jubilæumsskrift²⁹).

1799 nævnes bogbinder *Jacob Erling*. Også domkirkens klokker fra 1808 til 1812, *Søren Vad Gjern*, handlede med bøger og var i øvrigt lotterikollektør³⁰). *Anton Frantz Just*, den kendte redaktør af »Den Viborger Samler« var bog- og papirforhandler i Nicolaigade 8A³¹), og endelig i 1852 fik *Jens Ancher Jessen* borgerskab som boghandler³²). Ved folketællingen 1. februar 1845 registreredes i Viborg én boghandler med én svend³³). Først da begyndte den i dag kendte boghandelsform så småt at dukke op.

NOTER OG HENVISNINGER

- 1) Findes på Landsarkivet i Viborg under arkivnummer B 45 og løbenumrene 250–267.
- 2) F. Elle Jensen: »Bøger i Viborg« i »Fra Viborg Amt«, 1964, side 38ff.
- 3) Viborg byfogeds skifteprotokol (Vbs.) 1708–1717, fol. 557.
- 4) Vbs. 1766–1781, fol. 87.
- 5) Samme, fol. 475b.
- 6) Vbs. 1825–1831, fol. 385.
- 7) Vbs. 1708–1717, fol. 622.
- 8) Vbs. 1717–1730, fol. 86.
- 9) Vbs. 1766–1781, fol. 491b.
- 10) Vbs. 1708–1717, fol. 350.
- 11) Bibliotheca Danica. Systematisk fortegnelse over den danske litteratur fra 1482–1830. Udgivet af Det Kongelige Bibliothek, ved bibliotekar Chr. Bruun, I–IV (København 1872–1902), med supplementer.
- 12) Vbs. 1841–1853, fol. 328b.
- 13) Vbs. 1742–1754, fol. 162.
- 14) Bibliotheca Danica, bind III, spalte 265.

- 15) Vbs. 1742–1754, fol. 39.
- 16) Vbs. 1794–1819, fol. 26ff.
- 17) H. Hjorth-Nielsen: »Danske prokuratorer 1660–1869« (Kbh. 1936), side 274.
- 18) Vbs. 1781–1802, fol. 287ff.
- 19) Asta Paulsen: »Landsdommer Edward Trellund« i »Fra Viborg Amt« 1965, side 38ff.
- 20) Asta Paulsen: »Johannes Trellund« i »Fra Viborg Amt« 1964, side 29.
- 21) Vbs. 1742–1754, fol. 310b ff.
- 22) Vbs. 1766–1781, fol. 167.
- 23) Vbs. 1794–1819, fol. 127b.
- 24) Hugo Matthiessen: »Snapstinget« (Kbh. 1946), side 25f.
- 25) Samme, side 40f.
- 26) Ursin: »Stiftsstadens Viborg« (Kbh. 1848), side 97.
- 27) Viborg Købstads Historie (1940), side 602f.
- 28) Otto von Spreckelsen: Viborg Byes borgerbog (1955), side 154.
- 29) Et uddrag af Viborg Stiftsbogtrykkeris tohundredårs Historie 1771–1971. Viborg 1971.
- 30) Viborg Købstads Historie side 450.
- 31) Samme, side 575.
- 32) Viborg Byes borgerbog, side 374.
- 33) Ursin: »Stiftsstadens Viborg«, side 46.

Jens Ørnbøll, f. 1949, er nysproglig student fra Viborg katedralskole 1969 og læser arkæologi ved Århus universitet. Har været knyttet til Viborg Stiftsmuseum og Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Den, der ager med stude —

*Erhvervsforhold i Viborg amt 1769–1807 –
belyst gennem Landhusholdningsselskabets arkiv.*

AF OLE DEGN

Kandidatstipendiat ved Århus Universitet.

Det gamle Viborg stiftamt, der i 1970 sammen med dele af de tidligere Thisted og Ringkøbing amter gik op i det nye, store Viborg amt, hører til de områder i Danmark, der er bagefter i erhvervsudviklingen. Det er én af de egne, man betegner som egnsudviklingsområder. At man også i slutningen af 1700-årene var bagefter i den økonomiske udvikling, viser en undersøgelse på grundlag af materialet i Landhusholdningsselskabets arkiv.

Det kongelige danske Landhusholdningsselskab blev stiftet i januar 1769¹). I den trykte »Plan og indretning« for selskabet blev dets formål fastslået: det var »oprettet for at opmuntre ved priser og præmier landmanden, kunstneren og handelsmanden udi Hans kongelige Majestæts samtlige riger og lande«²). Man levede i en stor reformtid, ikke mindst på landbrugets område, og det var helt i oplysningstidens ånd, at man ville fremme udviklingen ved at udsætte præmier og belønninger for nyttig og mønsterdannende virksomhed. Landhusholdningsselskabet blev et præmieselskab og virkede som sådant helt til 1810. Da ændrede man retningslinjer, antallet af udlovede præmier blev skåret ned, i 1815 fulgte yderligere en kraftig nedskæring, og i 1818 slog man ind på nye veje, idet man begyndte at støtte særlig fremragende indsats ved uddeling af pengebeløb til arbejdets påbegyndelse. Efter 1832 nøjedes man med at belønne særlig bemærkelsesværdige arbejder. Perioden 1770–1832 blev da Landhusholdningsselskabets præmieperiode. Næsten 76% af de i årene 1770–1970 i Danmark uddelte belønninger falder i dette tidsrum og heraf endda de 91% i årene 1770–1809³).

Næsten hvert år fra 1769 til 1832 udsendte selskabet en lille bog med titlen »Fortegnelse på de prismaterier og præmier, som Det kongelige danske Landhusholdningsselskab udsætter for Hans kongelige Majestæts riger og lande udi året ...«. Her kunne indbyggerne i Christian 7.s og Frederik 6.s riger og lande læse om de emner, de opgaver og arbejder, som de kunne vinde belønninger for at arbejde med. Først stod de detaljerede regler og betingelser for at deltage; dernæst fulgte de »teoretiske materier«, dvs. titlerne på de afhandlinger, selskabet ville præmiere; og sidst kom de »praktiske materier«, de mange praktiske arbejder og forsøg, selskabet ønskede udført af landmænd, kunstnere, dvs. håndværkere, og handelsmænd. Emnerne blev ikke blot opremset; ofte gav man en begrundelse og en detaljeret vejledning, og for hvert emne blev det angivet, hvad man kunne vinde, de forskellige guld- og sølvmedaljer, fra 1804 også sølvbægre, og varierende pengepræmier. Finest var den store guldmedalje, der havde en værdi af 100 rigsdaler, mens den mindre guldmedalje var 50 rigsdaler værd. Den større og den mindre sølvmedalje havde en værdi af henholdsvis 20 og 10 rigsdaler⁴⁾.

Da Landhusholdningsselskabet startede præmiesystemet, lagde man for med en prismateriefortegnelse på 10 teoretiske og 10 praktiske prismaterier. Siden kom stadig flere til; mens man i 1770'erne havde et årligt gennemsnit på 55 prismaterier, nåede man i 1780'erne op på 140, og i 1788 og 1789 havde man ikke mindre end 75 teoretiske og 95 praktiske opgaver, i alt 170, at vælge imellem. Det blev også højdepunktet. Året efter omfattede fortegnelsen 135 emner, og tallet faldt siden stadig, således at 1790'erne nåede et gennemsnit på 106 og 1800-årenes første årti på blot 74. Så fulgte nedskæringerne, 1810'erne havde et årligt gennemsnit på 44 prismaterier, og i 1820'erne var man helt nede på 16⁵⁾.

Af de mange praktiske prisopgaver, i alt 121 forskellige for Danmark fra årene 1769–1832, faldt lidt mere end halvdelen, 64, inden for landbrug og skovbrug. De øvrige for-

delte sig på fiskeri, jagt og minedrift m. m., håndværk, industri og husflid og handel, men her nåede man, med en enkelt undtagelse, ikke store resultater. Danmark var et landbrugsland⁶⁾.

På grundlag af arbejde udført efter Landhusholdningsselskabets prismaterielister eller på eget initiativ søgte mange gennem selskabet at vinde en ekstra belønning for deres slid. Således også i Viborg amt. Det var ikke helt let. Rent bortset fra, at arbejdet skulle have et vist omfang, en vis betydning, stå som et forbillede for andre, stillede der krav om attester; de skulle være underskrevet af tre personer, hvoraf mindst én skulle være gejstlig eller verdslig embedsmand eller selskabets medlem, og de skulle selv have set det pågældende arbejde; attesterne skulle give detaljerede oplysninger om navn og bopæl, om stilling, om hoveripligt, om det udførte arbejde; og der stillede krav om indsendelse af præmieæskning inden nøje fastlagte tidspunkter. Ikke få er de borgere, der forgæves har ansøgt om præmie, fordi kravene ikke var opfyldt. Da lægdsmand Jens Madsen, Kærgård i Fly sogn, i 1803 ansøgte om præmie for at have anlagt en køkkenhave samt plantet 120 stk. piletræer, lød selskabets resolution: »Kvalificerer sig ikke til præmie, så meget mere som attesterne ikke er i orden«⁷⁾.

De indsendte præmieansøgninger blev forelagt på Landhusholdningsselskabets regelmæssige møder og blev her fordelt på forskellige kommissioner, alt efter arbejdets art: agerdyrkningskommissionen, fra 1780 delt i 1. og 2. agerdyrkningskommission, kunstkommissionen (for kunst- og fabrikkvæsenet), handelskommissionen og præmieskriftkommissionen. Efter behandlingen i de enkelte kommissioner vendte præmieæskningerne tilbage, og i møde efter møde lod selskabet nu de indkomne kommissionsbetænkninger oplæse, hvorefter man tildømte præmierne. Disse blev derefter uddelt ved en årlig festlig højtidelighed, og præmievindernes navne blev offentliggjort i aviserne. De tildømte præmier skulle jo virke opmuntrende, de fremhævede og roste arbejder skulle danne forbilleder og virke inspirerende⁸⁾.

Ved bedømmelsen af præmieansøgningerne blev der stillet strenge krav til de udførte arbejder og til de fremsendte attester og beretninger. Mangen bonde og købstadborger er blevet skuffet, når han har set sit navn nævnt i avisen – med den tilføjelse, at det nævnte arbejde ikke havde kunnet komme i betragtning, da formaliteterne ikke var i orden. Måske havde ansøgeren glemt at godtgøre, at han ikke hos noget andet selskab havde søgt eller fået belønning for samme arbejde. Måske havde han ikke anført det tidspunkt, da arbejdet var blevet udført. Måske var arbejdet for gammelt eller udført for langsomt eller for ubetydeligt eller ikke attesteret i overensstemmelse med reglerne. Af det følgende vil det fremgå, at mange i Viborg amt ansøgte om præmie uden at få noget ud af anstrengelserne⁹⁾.

Hvorledes klarede man sig nu i Viborg amt i dette omfattende præmiesystem? Hvorledes fulgte man med i det store reformarbejde? Landhusholdningsselskabets omfattende arkiv rummer et ganske godt materiale til belysning af forholdene.

Allerede fra starten fik selskabet opbygget et fast arkivsystem¹⁰⁾. Man benyttede sig af det såkaldte rentekammer-system, et system, der brugtes i centraladministrationen. De indkomne breve og sager blev nummereret, idet man ved hvert års begyndelse startede med nr. 1, og i kronologisk orden blev de år for år indført i en brevjournal, hvor man anførte afsenderens navn og adresse, en kort angivelse af sagernes indhold og i mange tilfælde et kort referat af resolutionen i de enkelte sager. År for år opstilledes sagerne i nummerorden i lange rækker sagpakker. Fra 1832 blev dog også dette system gradvis ændret, på samme måde som selskabets målsætning.

Det omfattende arkiv, der siden 1949 opbevares i Erhvervsarkivet i Århus, er velbevaret, men der er dog enkelte huller. Uheldigst er det, at journalsagerne 1769–1807 for størstedelen mangler, ligesom brevjournalerne for 2. halvdel af 1774 og for 1775, 1794 og 1795. For journalsagernes vedkommende har man dog en delvis erstatning i referaterne i

Grofter, som tillige tjente til Vands Afledning, samt opvædet 16 til 20 Tønder Land Lynghe, og bereed saavel som ved hans øvrige omvandede store Flod og Dugleghed forbedret sin i Kjøstehørende Gaard faaldede, at han nu avler aartlig 45 til 50 Røe Høe mere end hans Færmønd, og kan holde 14 til 16 Røer mere end forhen, samt formeddelt Høe, Jordens Opdrubning og Gjødningsens større Mængde kan avle langt mere og bedre Korn, hvorved, saavel som ved det han paa Gaardens Dybninger har anvendt, sammes Bødtie antænde er bleven forbedret. Ham tilkjendes derfor en Belønning af den første Sølvmedalje eller 20 Rdlr.

196. Eegen præsten Hr. Jens Møller til Alsted og Færneslod Hønhøder paa Sørøe Akademiets Gods i Sjælland, har siden 1782 udflyttet 12 Tønder 2 Skiepper Hørforn, og uddelt Aakende 7 Markke; gravet 257 Rønde Grofter til Vands Afledning; indtøt 12 Tønder 2 Skiepper Land, samt opvædet over 1000 Røe Høe; anlaag 4 Stærndroer og en Stærn Rille; planter 720 Rønde levende Gjerder; eravet 1869 Rønde Andegningssøer; besaaet 12 Tønder Land med Kierer, planter 820 Piletræer, og gravet toende Vandings Støder, hvoraf der ene tillige skal være Gille. Part. m. v., hvorfor som til Hver og Agt tilkjendes en Belønning af den første Sølvmedalje.

196. Eegenfoged Niels Sørensen i Alsted Fyve paa bemeldte Akademiets Gods, har for den første Del siden 1779, udflyttet 17 Tønder 2 Skiepper 2 1/2 Alb. Agt og Eng og 3 E. Spr. 1/2 Alb. E. Skovpuls; indvælet Jorderne i 7 Markke og 200 Enghave; siden 1777 aartlig faaet Røve, og avlet 1783 30 til 34 Røe. I Aaret 1784 har han besaaet 8 Tønder Land dæmmed, og holdt 2 Høer, 1 Tøer og 3 Heste paa Gald. Paa det til Jordens Juhbegning gravede Grofter har han planter 3092 Stueker Pile; planter Kringtræer i sin Have; faaet Kommen og avlet Stenop paa Grofterne. Han har og anlaag en Gillebænk, gjætt Juhbegning til Gjødningsens Færmønd; opbyggt alle Gaardens Huse, i alt 66 Gaar, foruden en Bøde, gravet 3 Brønde og et Vandingssted. Deruden holder han 24 Saar og 7 Stutterie Høpper. Ham tilkjendes for denne roeføveverdige Flid en Belønning af den første Sølvmedalje.

197. Hr. Provst Vintrup, Eegenpræst til Møgeltofte, i Sjævnæs Herred i Sjælland, har udflyttet 4 Tønder Land, som laae i en Mark og til hans Have, og ledet Vandet der fra; derefter udvidet Haven til alle Sider og opjædt 364 Rønde Stærngjerder af Stutte; Kstier; besaaet aartlig 7 a 8 Skiepper Land med omtrent 20 Hund Røve; sommerfaalds foeret 20 Høer og 4 Køer; planter 2430 Pile. Han avler aartlig omtrent 10 Tønder Kartofler og udbræder denne Værdt Alti blant Bønderne; han har opbyggt Gaarden og dens Bødninaar, som ved Tiltraadelsen var ganske forfalden, i alt 72 Røe Høns, samt anlaag en Brønd. Husefene ere opbygte fra 1767 til 1777; men det øvrige Arbejde er fæst

siden 1780. Ham tilkjendes derfor til et Agtsteds Tegn den første Sølvmedalje.

198. Kjøpmand Herman Loft paa Heststrup i Sønderborg Amt i Jylland, har for 4 a 5 Aar siden, ved egne Høst og uden Høverie, oerredt omtrent 400 store Stærn, heer til at Røe for 2 a 3 Væstler, foruden 100 Røe af mindre Stærn, som er henbragt til at saae Stærngjerder af, og derved forbedret et Østste Jord af 18 til 20 Tønder Røe Udby, som albriga forhen har været byt eller brugt til andret end Døveder; desuden har han reddet endel umyttig Skov, og ledet Vandet af en Mark paa 20000 Qvadrat Alens Størrelse, som for at ubrænde, hvorfor ham tillkjendes en Belønning af den anden Sølvmedalje.

199. Eegenpræsten Hr. Niels Blicher til Vium og Pindgaard i Aarhuus Stift, har siden 1780 ryddet 12 E. Spr. Agt Jord; sat 68 Rønde Stærngjerder, 113 Rønde levende Gjerder og gravet 524 Rønde Grofter; faaet Røve, Røjakar og Væstere; fredd og opflyttet en Skov; planter 20 Kringtræer, 84 Døvelstier, Rønde, Eng og Pile. Han faaet Godsaare og holdet den Belønning for Dierets Skuld, som saar den med Besigtigheds fra Waaken til Begynderen blomstrer, og til samme Høste planter han og Hundere Buske. Deruden har han anlaag 23 Humle; Kuler og høgt 9 Røe Høns, hvorfor ham tilkjendes en Belønning af den anden Sølvmedalje.

200. Hr. Frank Heberfor, Kjøbmand i Gladsbønder, har i Aarene 1781 og 82, opredet en Stærng forhen aldelts udtellig Plads, og stovt deri faaet 8 E. Spr. Høve, samt med en Del af de opbrudte Stærn indbygget bemeldte Jord med den ved 303 1/2 Alen dækkede Stærngjerder. Han har og indbygget et andet Østste Jord af 4 E. Spr. Udby med 318 1/2 Alen ensteds Stærngjerder med Jordbuhi. I Aaret 1783 har han ved 320 Alen Vandgrøfteres Grøuning og Juhning optaget et aldelts udtellig Østste Jord, og deri faaet 7 E. Spr. Høve. Ved en 312 1/2 Alen lang Dæmning, som dæmmer for Vandet, naar det behøves, og hyllet kan ved en Trærende kan lade indløbe, har han forbedret en Eng, der giver 8 a 10 store Røe Høe. Ved de opbrudte Stærn har han ladet broeføve sit Gaardrum, som er usvømmelig i Gladsbønder; desuden har han med megen Besøgning, ladet de største Stærn husefene langs Strønden, til en ham tilkjendes en Belønning af den anden Sølvmedalje.

201. Gaardmand Jens Hansen, i Væsterr. Gierken Bøer, Solvninghus Amt, har ved Oerredning og Dyrkning forbedret et ham tilhørende Døveder og Høde; Jord af 6 E. Spr. 3 Kierdinakar Hørfornes Størrelse. I 1773, 75 og 76 derpaa har han opvædet tre Humle til Høsmøndes Hø mællert, og tilkaag enhver af dem, 2 E. Spr. 1 E. Spr. Høste

I Kongelig alene privilegeret Adresse-Contours Efterretninger kunne man i efteråret 1786 i en præmieliste, der strakte sig over flere numre af avisen, læse om de mange, der det år fik præmier fra Landhusholdningsselskaber. Nr. 199 var sogneprest Niels Blicher i Vium og Lysgård.

brevjournalerne, og disse kan i mange tilfælde suppleres med materiale fra de forskellige kommissioners protokoller, selskabets mødereferatbog, brevkopibøgerne og læmingsprotokollerne.

Ved hjælp af et i Erhvervsarkivet udarbejdet register til Landhusholdningsselskabets brevjournaler 1769–1807 er det

muligt at finde frem til alt det materiale, der vedrører Viborg amt i denne periode¹¹). Af dette materiale ser man ikke blot, hvorledes selskabet arbejdede, men man får også et indtryk af dets forhold til befolkningen i Viborg amt og af det arbejde, der blev udført her. Ved hjælp af et register over præmievinderne kan man supplere med hele præmievindermaterialet¹²). Og her er det muligt at sætte resultaterne fra Viborg amt i relation til dem fra det øvrige land, således at man til en vis grad kan vurdere arbejdet og udviklingen i amtet.

Ikke længe efter stiftelsen begyndte en hurtig vækst i Landhusholdningsselskabets virksomhed, således som det også er fremgået af tallene for de udskrevne prismaterier. Antallet af præmierede personer steg også hastigt; da man første gang uddelte præmier, i januar 1771, fik fem personer i Danmark præmier og belønninger, året efter var tallet 24, i 1777 151, i 1780 209, og i 1787–88 nåede man højdepunktet med 367 personer. Derefter faldt tallet, i 1792 var det 140, i 1805 73, i 1814 18 og efter 1832 sjældent højere end en snes, ofte kun nogle få¹³).

I de første årtier af dets levetid kom Landhusholdningsselskabet i kontakt med stadig flere mennesker. Selskabet var det første af de danske landøkonomiske selskaber, og det fik hurtigt en central placering i arbejdet med fremme af erhvervslivet, først og fremmest landbruget. Fra mange egne modtog det en mængde beretninger, betænkninger, forslag, præmieæskninger, og selv udsendte det svarskrivelser, beretninger, betænkninger, skrifter. Virksomhedens omfang fremgår også af antallet af indkomne sager, angivet ved nummereringen i de enkelte årgange af brevjournalerne. Mens antallet i 1770'erne var 2096, nåede man i 1780'erne op på 5222, i 1790'erne var tallet 3126, i 1800-årenes første årti 2747. Det samlede antal sagnumre for perioden 1769–1807 er 13.429.

Tabel 1: Landhusholdningsselskabets præmievindere i Danmark 1770–1809 fordelt på amterne¹⁴⁾.

	Antal præmievindere	% af samlede tal	Antal indb. 1801 pr. præmievinder 1790–1809
Ikke topografisk bestemt	41	0,8	
København	453 ¹⁵	9,0	407
Københavns amt	310 ³	6,2	125
Frederiksborg amt	336 ³	6,7	218
Holbæk amt	478 ²	9,5	233
Sorø amt	220 ¹	4,4	330
Præstø amt	184 ¹	3,7	495
Bornholms amt	46	0,9	1393
Maribo amt	157 ¹	3,1	689
Odense amt	588 ³	11,7	655
Svendborg amt	711 ⁷	14,2	634
Hjørring amt	101	2,0	839
Thisted amt	24 ¹	0,5	2145
Ålborg amt	296	5,9	748
Viborg amt	69	1,4	2188
Randers amt	161	3,2	580
Århus amt	83	1,7	524
Skanderborg amt	164	3,3	391
Vejle amt	300 ¹	6,0	405
Ringkøbing amt	44	0,9	1009
Ribe amt	148 ¹	2,9	523
Haderslev amt	64	1,3	–
Tønder amt	13	0,3	–
Åbenrå-Sønderborg amt	18	0,4	–
Danmark i alt	5009 ³⁰	100,0	453

Kilde: Kartotek over Landhusholdningsselskabets præmievindere, jfr. note 12.

Table 2: Personer fra Viborg amt i brevjournalerne og præmievinderne 1769–1807 fordelt på årtier og på købstæder og herreder og sogne.

	1769–79			1780–89			1790–99			1800–09			1769–1809		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
Viborg købstad	8	14	4	5	18	7	1	1	1	2	12	35	12		
Skive købstad		2	2								2	2			
Sønderlyng herred:															
Hammershøj sogn				1	1	1							1	1	1
Tjele sogn	6	8	5	2	2	1				10	11		18	21	6
Viskum sogn				3	3	1	3	4	1				6	7	2
Ørum sogn				2	2	2	3	4	2	1	2		6	8	4
<i>i alt</i>	6	8	5	8	8	5	6	8	3	11	13		31	37	13
Lysgård herred:															
Frederiks sogn	1	1		1	2	2							2	3	2
Grønbæk sogn	1	1	1	10	10	1		1					11	11	3
Hinge sogn				2	2								2	2	
Højbjerg sogn								1							1
Levring sogn				3	3	1		1	1	1			4	4	2
Lysgård sogn	1	1		3	5	3							4	6	3
Vinderslev sogn	1	1		2	2	4							3	3	4
Vium sogn				3	4	1	1	1					4	5	1
<i>i alt</i>	4	4	1	24	28	12	1	1	2	1	1		30	34	16
Hids herred:															
Balle sogn				1	2								1	2	
Funder sogn							2	2	1				2	2	1
Gødvad sogn						1				2	2		2	2	1
Kragelund sogn				1	2	1							1	2	1
Lemming sogn				4	4								4	4	
Serup sogn			1	1	1					2	2		3	3	1
Svostrup sogn	1	1	1	5	10	1	3	3	2				9	14	4
<i>i alt</i>	1	1	2	12	19	3	5	5	3	4	4		22	29	8
Nørlyng herred:															
Bigum sogn										1	1	1	1	1	1
Dollerup sogn				2	32	3							2	3	
Lindum sogn				1	1								1	1	
Pederstrup sogn				1	1								1	1	
Ravnstrup sogn	4	4											4	4	
Rødding sogn				1	1	1							1	1	1
Vammen sogn										1	1	1	1	1	1
<i>i alt</i>	4	4		5	6	1				2	2	2	11	12	3

1769-79 1780-89 1790-99 1800-09 1769-1809

	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
Middelsom herred:												
Bjerring sogn	1	1	1							1	1	1
Skjern sogn							1	1		1	1	
Sønder Vinge sogn							1	1	1	1	1	1
Vindum sogn	2	4	2							2	4	2
<i>i alt</i>	3	5	3				2	2	1	5	7	4
Houlbjerg herred:												
Houlbjerg sogn	1	1		2						1	3	
Sahl sogn							2	2	1	2	2	1
Skjød sogn				1	1	1				1	1	1
<i>i alt</i>	1	1		1	3	1	2	2	1	4	6	2
Fjends herred:												
Daugbjerg sogn							2	2		2	2	
Fly sogn									1	1	1	1
Vridsted sogn							1	1	1	1	1	1
<i>i alt</i>							3	3	1	1	1	1
Rinds herred:												
Gedsted sogn	1	1								1	1	
Lynderup sogn	1	1								1	1	
Østerbølle sogn				1	1	1	1	1	1	2	2	2
<i>i alt</i>	2	2		1	1	1	1	1	1	4	4	2
Nørre herred:												
Grinderslev sogn				1	3	1		1		1	3	2
Gronning sogn				1	2	2				1	2	2
<i>i alt</i>				2	5	3		1		2	5	4
Rødning herred:												
Rødning sogn	1	1		1	2	1				2	3	1
Harre herred:												
Naurup sogn				1	2					1	2	
Åsted sogn									1			1
<i>i alt</i>				1	2				1	1	2	1
Hindborg herred:												
Brøndum sogn				2	2			1		2	2	1
Ukendt								1				1
Viborg amt i alt	32	42	15	62	94	34	20	23	18	20	23	2
	132	182	69									

a = antal personer. - b = antal henvisninger til brevjournalerne. - c = antal præmievindere.

Vedrørende begrebet »præmievinder« må bemærkes, at en person er medtaget hver gang, han har vundet præmie; da mange personer har vundet flere præmier, er det faktiske antal personer, der har vundet præmie, mindre end de opgivne tal. Hertil kommer dog de mange, der gemmer sig bag de ved notetallene angivne antal »kollektiver«, som »bymændene i ...«, »spindere i ...« og lignende.

Personer og sager fra Viborg amt forekommer i perioden 1769–1807 under i alt 126 nr. i brevjournalerne. Sammenlignet med det øvrige land og set på baggrund af folketallet er dette tal meget lille. Fra det førnævnte samlede tal for sagerne 1769–1807 på 13.429 skal ganske vist fraregnes ca. 2500 sager, idet disse omfatter tilbagesendte sager med betænkninger fra de forskellige kommissioner, og brevjournalerne i sådanne tilfælde som regel ikke anfører person- og stednavne¹⁵). Af det tilbageblevne antal, ca. 10.900, udgør sagerne fra Viborg amt blot 1,2⁰%, mens befolkningen i amtet 1801 udgjorde 4,5⁰% af Danmarks samlede befolkning. Der er endda tale om en faldende andel for Viborg amt af det samlede antal sager; mens man i 1770'erne havde 2,1⁰% af sagerne, havde man i 1780'erne 1,4⁰%, i 1790'erne 0,8 og i perioden 1800–07 0,5⁰%. Dette forhold er ganske det samme, som man træffer for præmievindernes vedkommende, således som det ses af tabel 6; i 1770'erne havde Viborg amt 15 præmievindere, i 1780'erne 34, i 1790'erne 18 og 1800–07 kun 2. Sammenholdes disse tal med tallene for hele Danmark, vil man se, at i 1770'erne stammede 2,6⁰% af præmievinderne fra Viborg amt, i 1780'erne 1,4⁰%, i 1790'erne 1,2 og i 1800-årenes første årti 0,4⁰%. Lidt bedre stod amtet med hensyn til medlemstallet, således som det fremgår af tabel 5¹⁶). I 1781 udgjorde selskabets medlemmer fra Viborg amt, 10 i alt, vel kun 2,8⁰% af hele medlemskredsen i Danmark, men der var 14 amter, hvis andel i medlemskredsen var mindre, nemlig ikke blot alle de jyske med undtagelse af Randers amt, men også Sorø, Præstø og Bornholms amter. Alligevel overgik Island og udlandet Viborg amt, idet disse områder havde hver 11 medlemmer. Når fordelingen kunne blive så skæv, skyldtes det, at hovedstaden København havde ikke mindre end 48,4⁰% af medlemmerne fra Danmark.

Tabel 3: Brevjournalernes sager vedrørende Viborg amt 1769–1807, fordelt på tiår og art.

	1769– 1779	1780– 1789	1790– 1799	1800– 1807	1769– 1769– 1807
Sager vedr. selskabets organi- sation, medlemmer m. m.	5	1			6
Sager vedr. kontingent	1				1
Sager vedr. udtræden		1			1
Sager med forslag til reformer	2				2
Sager med beretning, efterret- ninger, afhandling (ikke prisopgaver) m. m.	4	3		1	8
Sager med prøver	2				2
Sager med beskrivelse af model	1				1
Forespørgsler, anmodninger om afhandling, bøger m. v.		1		1	2
Sager vedr. distribution af efterretninger	1				1
Præmieæskninger, der blev præmieret	9	29	11	2	51
Præmieæskninger, der ikke blev præmieret	5	14	8	7	34
Attester til præmieæskninger	2				2
Skrivelser vedr. præmier (om pen- ge i stedet for medalje m. m.)	1	2			3
Skrivelser vedr. attester for andre, der æsker præmie	1				1
Takkeskrivelser for belønning	1	1			2
Beretninger fra kommissioner i forbindelse med præmieæskn.	1	4			5
Beretninger fra kommissioner i forbindelse med indsendte beretninger og lign.	1	2			3
Beretninger fra kommissioner i forbindelse med modeller		1			1
	37	59	19	11	126

Anm.: Tallene omfatter sager og tager ikke hensyn til, at der i én sag kan være f. eks. flere præmieæskninger.

I de 126 sager fra Viborg amt 1769–1807 forekommer i alt 132 forskellige personer, fordelt på 43 sogne og amtets to købstæder, således som det fremgår af tabel 2; desuden forekommer magistraten i Viborg og en større, ubestemt gruppe, »beboerne af Illerhede, Ris og Roegårds Hede«, i Grønbæk sogn. Hertil kommer yderligere 6 personer og endnu to sogne, der blot kendes fra præmievinderlisterne. Kun lidt over en fjerdedel af amtets sogne er altså repræsenteret. Det er de centrale og østlige og de sydvestlige dele af amtet, der helt dominerer. Registret over de 132 personer rummer i alt 182 henvisninger; af disse går de 91 på de centrale og østlige dele (Viborg købstad og Nørlyng, Sønderlyng og Middelsom herreder) og de 63 på den sydvestlige del (Lysgård og Hids herreder), mens de resterende 28 falder på amtets øvrige områder (syv herreder og Skive købstad, jfr. tabel 2). Folkemængden i de 3 områder var henholdsvis 12.351, 7.150 og 22.063 eller 29,6, 17,3 og 53,1% af befolkningen, mens henvisningerne udgør henholdsvis 50,0, 35,6 og 15,4%¹⁷). De centrale og østlige dele og de sydvestlige dele af amtet dominerer altså også helt, når man tager hensyn til befolkningstallet.

Af de 126 sager fra Viborg amt 1769–1807 er de fleste, nemlig 85, og tillige de vigtigste præmieæskninger, således som det fremgår af tabel 3. De øvrige sager vedrører selskabets organisation og sider af den øvrige virksomhed.

En række indkomne sager fra 1770'erne var et udslag af selskabets arbejde for at hverve medlemmer og blive kendt ude omkring i landet. De afspejler de vanskeligheder, et sådant selskab måtte møde i datidens Danmark og vel ganske særligt i et afsidesliggende område som Viborg amt. I august 1769 sendte godsejer, gehejmeråd Mogens Rosenkrantz på Spøtrup en beretning til selskabet om sit arbejde med at bekendtgøre den førnævnte »Plan og indretning for Det danske Landhusholdningsselskab«, og det samme gjorde i september og oktober amtsforvalter over Hald og Skivehus amter Michael Uttrup i Skive og provst Lambert Franch Winther i Gedsted¹⁸). Den sidstnævnte tilbød tillige at blive

179. - 15. *Et Brev fra h. Kammerjunker og Amtmand
Urne i Viborg af 11. Nov. 1779, hvor
amtmanden tilføjer sine Bemærkninger
paa den til den Tid indkomne
Kopie af den cirkulære saavel i alle
Kjøbstæder i Viborg Amt som i alle
Kjøbstæder i Hald Amt, og at fem
Personer fra Kjøbstæderne havde
meldt sig at ville indtræde som
Medlemmer.*

I efteråret 1779 noterede Landhusholdningsselskabets sekretær i brevjournalen et indkommet brev af 11. november 1779 fra kammerjunker, amtmand Christian Urne i Viborg. Man ser, at han meddelte udfaldet af hans rundsendelse af selskabets indbydelse til folk om at tegne sig som medlemmer.

selskabets korresponderende medlem. Han blev dermed det fjerde korresponderende medlem fra Viborg amt.

I slutningen af 1770'erne gjorde selskabet en indsats for at hverve flere medlemmer. Resultaterne i Viborg amt blev ikke alt for store. I august 1779 meddelte amtmand, gehejmeråd Christian Carl Gabel i Skive, at ingen af *proprietærene* i Skive amt på selskabets indbydelse havde villet indtræde som medlemmer¹⁹). I januar 1780 kunne biskop Christian Michael Rottbøll (død i december 1780) i Viborg meddele, at ingen af *gejstligheden* i Viborg stift havde meddelt selskabet at ville indtræde som medlemmer²⁰). Og i november 1779 havde amtmand, kammerjunker Christian Urne i Viborg meddelt, at han havde ladet selskabets indbydelse cirkulere såvel i alle købstæder i Viborg stift som blandt proprietærene i Hald amt, og at fem personer fra *købstæderne* havde meldt sig at ville indtræde som medlemmer²¹). Af Landhusholdningsselskabets forhandlingsprotokol eller mødedagbog fremgår det under maj 1780, at tre af disse fem var fra Viborg amt, nemlig købmand og hospitalsforstander, justitsråd Anders Borreschmidt, kancelliråd og landstingsprokurator Søren Frederik Gjerulf og prokurator

Tabel 4: Nyindmeldte medlemmer i Landhusholdnings-selskabet 1780.

	<i>Personer fra:</i>		Grevskaber og baronier	Gejstlig- og heden	I alt
	Købstæder	Amter			
Sjællands stift	3	16	1	2	22
Fyns stift	11	17	8	3	39
Ålborg stift	1	1	0	2	4
Viborg stift	5	1	0	0	6
Århus stift	0	7	4	9	20
I alt	20	42	13	16	91

Kilde: Landhusholdningsselskabets forhandlingsprotokol (Mødedagbog) 1774–1824, fol. 85–88.

Michael Hansen Tørslev, alle fra Viborg²²). Desuden ses det, at man fik endnu et enkelt medlem fra det Viborg amt, der eksisterede indtil 1770, nemlig kammerherre Hans Hel-muth von Lüttichau til Tjele, der meldte sig som såkaldt overordentligt medlem og dermed betalte dobbelt kontin-gent.

Hvor dårligt dette resultat var, ses tydeligt af den øvrige gennemgang i forhandlingsprotokollen, der i sammentrængt form er gengivet i tabel 4. De to nordjyske stifter, Ålborg og Viborg, stod på sidstepladsen, med henholdsvis 4 og 6 nye medlemmer, mens Sjællands, Fyns og Århus stifter hav-de henholdsvis 22, 39 og 20. Fra tvillingriget Norge fik man ikke mindre end 37 nye medlemmer²³). Alligevel havde Viborg amt efter udvidelsen af medlemsskaren 1780–81 i 1781 som før nævnt 2,8% af medlemmerne og dermed en niendeplads blandt de 24 amter. Hele ti personer var som medlemmer interesseret i at fremme udviklingen i den egn, de boede i. Foruden de ovennævnte nyindmeldte var det stiftamtmand over Viborg stift Frederik Hauch og kam-merherreinde Edel Helene Margrethe de Schinkel på Hald og de korresponderende medlemmer, konrektor ved latin-skolen i Viborg Jens Hjersing, biskop over Viborg stift Pe-der Tetens, sognepræst i Vammen, Lindum og Bigum Iver

Tabel 5: Landhusholdningsselskabets medlemmer 1781 fordelt på amterne.

	Over- ordent- lige	Almin- delige	Korre- sponde- rende	I alt	% af Danmark i alt
Ikke topografisk bestemt	0	17	1	18	5,0
København	20	152	0	172	48,4
Københavns amt	0	10	1	11	3,1
Frederiksborg amt	1	7	2	10	2,8
Holbæk amt	1	11	3	15	4,2
Sorø amt	1	3	2	6	1,7
Præstø amt	0	4	1	5	1,4
Bornholms amt	0	2	1	3	0,8
Maribo amt	2	19	5	26	7,3
Odense amt	0	18	4	22	6,2
Svendborg amt	2	9	1	12	3,4
Hjørring amt	0	0	1	1	0,3
Thisted amt	0	0	0	0	-
Ålborg amt	0	7	2	9	2,5
Viborg amt	1	5	4	10	2,8
Randers amt	0	11	0	11	3,1
Århus amt	0	3	1	4	1,1
Skanderborg amt	1	6	2	9	2,5
Vejle amt	0	1	3	4	1,1
Ringkøbing amt	0	1	1	2	0,6
Ribe amt	0	2	2	4	1,1
Haderslev amt	0	0	1	1	0,3
Tønder amt	0	1	0	1	0,3
Åbenrå-Sønderborg amt	0	0	0	0	-
Danmark i alt	29	289	38	356	100,0
Danmark					75,0
Norge	3	61	23	87	18,6
Island	0	1	10	11	2,3
Slesvig-Holsten	0	8	1	9	1,8
Udlandet	0	2	9	11	2,3
Landhusholdningsselsk. i alt	32	361	81	474	100,0

Kilde: Fortegnelse på Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs nuværende medlemmer 1781.

Dam Just og den tidligere nævnte provst og sognepræst i Gedsted og Fjeldsø Lambert Franck Winther. De korresponderende medlemmer havde været med siden selskabets første tid.

Af de mange rapporter, forslag, betænkninger m. m., Landhusholdningsselskabet modtog fra de forskellige egne af landet, var kun få fra Viborg amt. I november 1771 skrev bøssebager Henrich Hansen i Viborg om anstalter til at hindre høje kornpriser m. m.; og dagen efter, han havde sendt dette brev, sendte han en afhandling med sine tanker om årsagen til de høje kornpriser²⁴). I 1773 fik man et anonymt forslag – det har vist sig at stamme fra Andreas Tulipan i Grønbæk sogn – med tanker om adskillige landvæsensforbedringer²⁵). I marts 1774 sendte sognepræst Andreas Levring i Grønbæk sogn nogle efterretninger om brændte stenrender m. v.²⁶). I december 1778 modtog selskabet fra dets sekretær, Christian Martfelt, et brev med en beskrivelse af de forbedringer, som godsejer Hans Helmuth Lüttichau til stamhuset Tjele og Vingegård havde foretaget og iværksat ved disse godser siden 1767²⁷). Beretningen var forfattet af Lüttichau selv, og selskabet lod den oplæse i et møde. I august 1779 meddelte sognedegn Frederik Vardinghus i Houlbjerg sogn nogle iagttagelser ved træers plantning²⁸). I brev af april 1780 beklagede landinspektør Eckhard Christian Stockfleth, Pederstrup sogn, de mange vanskeligheder, der mødte fællesskabets ophævelse og de besværligheder, man der på egnen havde med at få foderurter og tobaksfrø, og han bad i denne forbindelse selskabet om at foranstalte, at man kunne få sådanne i Århus, Ebeltoft eller Grenå²⁹). Brevet vidner om, hvor isoleret Viborg amt lå; fra Pederstrup til den nærmeste af de tre byer, han nævner, Århus, var der mere end 60 km, til den fjerneste, Grenå, mere end 100 km.

Nu gik der tilsyneladende henimod en snes år, før selskabet igen modtog en rapport fra Viborg amt, i øvrigt den sidste fra perioden indtil 1807: i december 1800 sendte landmåler, kaptajn Jens Høst i Viborg meddelelse om, at

hans kone havde gjort forsøg med at blande den fine mask, biproduktet fra ølbrygning og brændevinsbrænding, i rugmel til brød³⁰).

Af værdi for Landhusholdningsselskabets virksomhed var det ofte, at man fik tilsendt prøver af forskellig art fra de enkelte egne af landet. Men også her stod det småt til i Viborg amt. I juli 1770 sendte godsejer Mogens Rosenkrantz på Støttrup to æsker med prøver af mergel og lim, dvs. kalk, m. m.³¹). Og det følgende år i februar sendte biskop Christian Michael Rottbøll i Viborg, efter selskabets forlangende, noget sibirisk hørfrø³²). Ellers møder man fra Viborg amt kun indsendte prøver i forbindelse med præmieæskninger, f. eks. tekstilprøver. Og ingen sager med indsendelse af en model eller maskine forekommer, kun en enkelt sag med beskrivelse af en model: i december 1778 sendte guldsmed Poul Jacobsen Møller i Viborg en beskrivelse af to af ham opfundne møllemodeller³³). På grund af tabet af de indkomne sager kan vi desværre ikke vide, hvad det var, han havde fundet på. Referatet af den senere beretning fra Kunstkommissionen taler kun om en model af en »vejrvand- og hestemølle«³⁴).

I forbindelse med de egentlige præmiesager forekommer enkelte sager fra administrationen af systemet, jfr. tabel 3. Det drejer sig om enkelte skrivelser vedrørende attester til præmieæskninger, takkeskrivelser for belønninger, skrivelser vedrørende medaljer og præmier samt beretninger fra kommissioner i forbindelse med præmieæskninger og indsendte beretninger og modeller. To sølvmedaljevindere, sognepræst Andreas Høyer i Vindum sogn og gartner og frøhandler Friderich Becker i Viborg, bad om at måtte få udbetalt de 20 rigsdaler i stedet for de tilkendte medaljer, og omvendt ønskede en belønningsmodtager, købmand og hospitalsforstander Anders Borreschmidt i Viborg, at han i stedet for den tilkendte belønning på 20 rigsdaler måtte få den større sølvmedalje; selskabet tilstod i alle tre tilfælde det ønskede³⁵).

Tabel 6: Personer, der æskede præmie og præmievindere i Viborg amt 1769–1807, fordelt på tiår og emner.

	1769– 1779		1780– 1789		1790– 1799		1800– 1807		1769– 1807	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
Teoretiske	(1)	1	1						1(1)	1
For fællesskabets ophævelse			2	1					2	1
For landalmuens undervisning i ager- og havebrug			1						1	
For skoleholdere på proprietær- godser, som lærer bønderdrenge, såvidt fornødent for husligt bog- holderi, at skrive og regne			1		(1)	1			1(1)	1
For flid og vindskibelighed i agerdyrkningen	2(3)	5	4	3	2(1)	3			8(4)	11
For husmandslodders bedste dyrkning							1		1	
For pløjning og kørsel med stude			22	3	3	2	2	2	27	5
For hegning							1		1	
For levende gærders plantning			1	1					1	1
For stengærders rejsning	2	1	8	7	5(1)	2	2	2	17(1)	12
For grundforbedring					2				2	
For vandafledning fra ager og eng	(4)	4	3	2					3(4)	6
For haveanlæg			2	1			1		3	1
For frugttræskolers anlæg			3	2	2	2			5	4
For tobaksavl	2	1	1	1					3	2
For bistader med veloverfødte bier	3	2			1(1)	2			4(1)	4
For den talrigeste fårehjord med fineste uld	1	1							1	1
For piletræers plantning			2	1					2	1
For økonomiske sten- og jord- arters opdagelse			1	1					1	1
For saftfremstilling					1	1			1	1
For tekstiler og beklædning			6	4	3(1)	3			9(1)	7
For ulden tøj til bønder- klæder af uld			1						1	
For linnedstrømpebinden			6	6	1	1			7	7
For små teglværkers oprettelse	4								4	
For urfabrikation					1	1			1	1
Andre arbejder			1	1					1	1
For lang og tro tjeneste					1		11		12	
	14(8)	15	66	34	22(5)	18	18	2	120(13)	69

a = præmieæskninger i alt. – b = præmievindere i alt. – I parentes anføres ikke kendte præmieæskninger.

Tabel 7: Landhusholdningsselskabets præmievindere i Viborg amt 1770–1807 fordelt på årtier og hovedgrupper og i hele landet 1770–1809 fordelt på hovedgrupper.

	Viborg amt						Viborg amt % af Viborg amt i alt	Hele landet % af hele landet
	1770–1779	1780–1789	1790–1799	1800–1807	1770–1807	Hele landet 1770–1809		
Landbrug i alt	14	21	12	2	49	3606	71,2	72,0
heraf udskiftning m. m.	0	1	0	0	1	253	1,4	5,1
undervisning og oplysning	0	0	1	0	1	124	1,4	2,4
flid i agerdyrkningen								
og bedste drift	5	3	3	0	11	381	16,1	7,6
pløjning og kørsel								
med stude	0	4	2	0	6	54	8,7	1,1
hegning	1	7	2	2	12	1097	17,5	21,9
grundforbedring	4	2	0	0	6	572	8,7	11,4
jordbrug	1	4	2	0	7	754	10,2	15,0
husdyrbrug	3	0	2	0	5	371	7,2	7,4
Skovbrug	0	1	0	0	1	243	1,4	4,9
Fiskeri, jagt, minedrift	0	1	0	0	1	114	1,4	2,3
Håndværk, industri								
og husflid	0	10	6	0	16	901	23,2	18,0
heraf tekstiler								
og beklædning	0	10	4	0	14	692	20,2	13,8
øvrige industrier	0	0	2	0	2	209	2,9	4,2
Handel	0	0	0	0	0	5	–	0,1
Anden virksomhed	0	1	0	0	1	19	1,4	0,4
Teoretiske	1	0	0	0	1	121	1,4	2,4
I alt	15	34	18	2	69	5009	100,0	100,0

Kilde: Kartotek over Landhusholdningsselskabets præmievindere, jfr. note 12.

Mere oplysende end disse sager er dog præmiesagerne. Det er dem, der kan fortælle om de økonomiske forhold.

Af tabel 6 fremgår det, hvorledes de i alt 121 præmie-æskninger samt de 13, der ikke kendes, men som må have eksisteret, og 69 præmievindere fra Viborg amt 1769–1807 fordeler sig på tiår og på de enkelte emner. Det ses, at 1780'erne dominerer, med halvdelen af præmievinderne, mens 1770'erne og 1790'erne har henholdsvis 15 og 18 og årene 1800–07 blot 2. I 1790'erne resulterede de fleste præmieæskninger i belønninger, nemlig 3 ud af 4, i 1780'erne blot 3 ud af 5, i 1770'erne 5 ud af 8 og i årene 1800–07 blot 1 ud af 9.

Fordelingen på de enkelte emner viser store forskelle fra emne til emne, og en sammenligning med det øvrige Danmark viser, at Viborg amt på flere punkter står for sig. I tabel 7 gives en samlet opgørelse for de enkelte hovedgrupper, dels for Viborg amt for hvert årti og samlet 1770–1807, dels for hele landet 1770–1809³⁶⁾. Af procenttallene for de enkelte grupperes andel i det samlede antal præmievindere i henholdsvis Viborg amt og hele landet ses, at Viborg amts præmier for flid i agerdyrkningen, for pløjning og kørsel med stude og for fremstilling af tekstiler og beklædning ligger en del over det øvrige lands, mens man er en del bagefter inden for udskiftning m. m., hegning, grundforbedring og anden industri og håndværk. Talmaterialet for Viborg amt er dog i flere tilfælde spinkelt.

Med kun 69 præmievindere i perioden 1770–1807 var Viborg amt ikke blot blandt de amter, der – set på baggrund af folketallet – var dårligst placeret i hele landet, som det fremgår af tabel 1. Af indbyggerne i året 1801 gik der hele 2078 pr. præmievinder 1790–1809 i Viborg amt, mens gennemsnittet for hele landet lå på 453; af alle danske amter med undtagelse af de sønderjyske lå amtet næstdårligst, idet kun Thisted amt havde flere indbyggere 1801 pr. præmievinder 1790–1809, nemlig 2145. Viborg amt var også

et af de amter, hvor det mindste antal prismaterier og emner var repræsenteret blandt de præmierede af de mange, Landhusholdningsselskabet lod udskrive præmier for. Bornholms, Ringkøbing, Thisted og de sønderjyske amter lå dog her dårligere end Viborg amt³⁷⁾.

Flest præmier blev vundet for opsætning af stengærder. Det var også den prismaterie, Landhusholdningsselskabet nåede de største resultater med i landet som helhed. Ikke mindre end 888 præmier eller 15,9% af alle præmier 1770–1832 er uddelt for dette arbejde og heraf de 12 i Viborg amt 1770–1807³⁸⁾). Med opmuntringerne på dette område ønskede selskabet at fremme indhegningernes varighed, skovenes besparelse og nyttig stenrydning. For Viborg amts vedkomende blev det i 1770'erne af præmierede arbejder til 150 favne enkelte stengærder, i 1780'erne til 794 favne, i 1790'erne 253 og 1800–07 175 favne. Ikke præmieret blev i 1770'erne 53 favne enkelte stengærder, i 1780'erne 393 og i 1790'erne 383 favne enkelte og 117 favne dobbelte. Hertil kommer, at under præmierne for flid og vindskibelighed angives målene på yderligere 700 favne stengærder, og flere arbejder uden længdeangivelse nævnes. Landhusholdningsselskabets arkiv oplyser således om rejsning af mere end 3000 favne eller godt 5,7 km stengærder. Fordelt på herrederne var der 1291 favne i Sønderlyng herred, 681 i Lysgård herred, 319 i Hids, 306 i Middelsom, 267 i Nørlyng, 156 i Houlbjerg og 21 i Harre herred. Med den tids redskaber har det været et utroligt slid. Et sted får man en omtale af dimensionerne: de 150 favne enkelte stengærder, som fæstegårdmand Laurids Christensen Hvam i Foulum i Tjele sogn satte i 1776, var 1,2 m høje, og foroven var de 31 cm brede, forneden 1 m brede³⁹⁾.

Næstflest præmier i perioden 1770–1807 vandt man i Viborg amt for flid og vindskibelighed i agerdyrkningen, idet 11 personer fik præmier på dette område, der omfattede adskillige aktiviteter. Kun én præmieansøgning blev her ikke

imødekommet. De 12 personer var spredt ret vidt ud over amtet, idet 3 var fra Lysgård herred, 2 fra Viborg, 2 fra Sønderlyng herred og 1 fra hvert af herrederne Middelsom, Houlbjerg, Hids, Fjends og Harre. Hele 6 personer fik den større eller 1. sølvmedalje, og præmieprotokollernes begrundelser vidner om det omfattende arbejde. Således havde den i 1775 præmierede Andreas Tulipan i Ans i Grønbæk sogn ved den gård, han havde i fæste under Allinggård gods, anlagt en frugthave på et ryddet stykke skovjord; han havde plantet 120 gode frugtræer og indhegnet haven med 60 favne stengærder og 300 favne grøfter og jorddiger; desuden havde han sået fyr, gran, ask, lind og rønnetræ; han havde et anseligt antal bistader, han havde med gødning fra stallden forbedret sin eng, og han havde anlagt en lille teglovn. Desuden havde han formået sine bymænd til at uddele sig af fællesskabet, og han havde derefter indgrøftet sin egen jord, sat 260 favne stengærder, kastet 120 favne grøfter og jorddiger og sat 580 favne levende gærder⁴⁰). Andreas Tulipans indsats blev af samtiden anset for at være så betydelig, at han blev omtalt i Ove Mallings berømte bog *Store og gode handlinger af danske, norske og holstenere*, der udkom første gang i 1777⁴¹).

Omfattende var også det arbejde, sognepræst Andreas Høyer i Brandstrup i Vindum sogn i 1776 fik den større sølvmedalje for⁴²). Han havde tilvejebragt fællesskabets ophævelse på Brandstrups mark og antaget landmålere og betalt deres arbejde på bøndernes vegne; han havde ladet grave 1600 favne grøfter og opkastet diger til plantning af levende gærder, han havde ladet moser gennemskære og oprettet et rummeligt teglværk. Hans indsats i samfundet blev også på anden måde bemærket i samtiden: for sin patriotiske vindskibelighed blev han omtalt i Ove Mallings *Store og gode handlinger af danske, norske og holstenere*.

Et rydningsarbejde af stort omfang var det, guldsmed Poul Jacobsen Møller i Viborg i 1777 fik den større sølvmedalje for⁴³). Han havde indtaget et stykke øde jord af 79½ tdr. lands størrelse og gjort det til godt agerland, dels

Det er næppe mange af 1700-årenes præmievindere fra Viborg amt, man finder portrætter af i dag. En af dem er sognepræsten i Vium og Lysgård Niels Blicher, der i 1786 fik 2. sølvmedalje for flid i agerbruget. Originalportrættet findes på Marsvinslund og er malet på birkebark (Kgl. bibl. foto).

ved bortkørsel af 200 læs sten, dels ved gravning af grøfter og opsætning af diger, i alt 2588 alen. Den sandagtige jord var blevet forbedret ved iblanding af god jord, og han havde efterhånden fået de 50 tdr. land under ploven og udnyttede resten til eng og tørveskær.

Noget mindre af omfang, men med vigtigt nyt var det arbejde, sognepræsten Niels Blicher i Vium og Lysgård i 1786 fik 2. sølvmedalje for⁴⁴). Han var far til digteren Steen Steensen Blicher og var en typisk repræsentant for 1700-årenes gavnelystne præstetype, besjælet af rastløs reformiver. Han arbejdede for sine sognebørns og landsmænds vel både i åndelig og materiel henseende og er kendt for sin teoretiske syslen med landvæsenet og sit arbejde for fremme af dyrkningen af kartofler og handelsplanter. At han også arbejdede praktisk med landvæsenet, vidner Landhusholdningsselskabets belønning om. Det gav ham medaljen, fordi han siden 1780 havde udfoldet sin aktivitet på flere områder. Han havde ryddet 12 skæpper agerjord, sat 68 favne stengærder og 113 favne levende gærder og gravet 504 favne grøfter; han havde sået kløver, rajgræs og lucerne, en vigtig ting, der netop var én af de nye ideer inden for landbrugsreformerne; han havde fredet og opelsket en engskov og plantet 20 frugttræer, 84 poppelpile, røn, lind og ask. Han havde sået planten kokleare og holdt den i blomst af hensyn til bierne, som søgte den »med begærlighed fra våren til boghveden blomstrer«; af samme grund havde han også plantet hindbærbuske. Desuden havde han anlagt 23 humlekuler og bygget 9 fag hus.

Rydning af jord, grøftegravning, rejsning af stengærder, plantning af træer, udtørring af moser, udflytning af fællesskabet, det er de arbejder, man møder mest hos dem, der fik præmier for flid og vindskibelighed i agerdyrkningen. Sognepræsten Niels Blichers indsats er vel på en måde den mest originale. Hos en enkelt anden træffer man dog også et mere usædvanligt initiativ: provst Jacob Ørum i Ørum sogn havde i stedet for de små jyske får anskaffet sig får af den femerske race⁴⁵).

På trediepladsen blandt de mest præmierede kommer tekstilfremstillingen, med 7 præmievindere for forskellig tekstilfremstilling, hvortil kommer yderligere 7 for strømpestriking. Ikke præmieret blev 3 præmieæskninger for tekstilfremstilling og 1 for strømpestriking. På dette område dominerer et enkelt herred helt: 6 af de 7 præmietagere inden for strømpestrikingen stammede fra Lysgård herred, mens den sidste var fra Hids herred og den ikke præmierede fra Nørlyng herred. Fra Lysgård herred var også 1 præmievinder inden for tekstilfremstillingen og 1 ikke præmieret, mens 3 præmievindere stammede fra Nørre herred, 1 fra Hindborg og 1 fra Hids; 2 ikke præmierede var fra henholdsvis Nørlyng og Nørre herred.

Af klæde, uldne og linnede tøj, dynevår og dækketøj blev præmieret i alt 4675 alen, mens 1491 alen tøj ikke blev præmieret. Den største indsats blev ydet af Johanne Margrethe Kold, degnen Thøger Justsen Ostenfelds kone i Brøndum sogn. Hun fik i 1790 1. sølvmedalje for i de sidste 4 år at have forfærdiget 3010 alen forskellige slags uldne og linnede tøj, hvoraf selskabet havde set smukke prøver⁴⁶). En imponerende indsats blev også ydet af bondepigen Maren Nielsdatter fra Øster Grønning by i Grønning sogn; fra 22. januar 1782 til 8. februar 1783 havde hun vævet i alt 589½ alen uldne og linnede tøj, og hun fik da også i 1784 5 rigsdaler »for sin stadighed på vævestolen«⁴⁷). Medaljen fik, i overensstemmelse med tidens noget udemokratiske tankegang, hendes arbejdsgiver, etatsrådinde Anne de Lasson på hovedgården Astrup i Grinderslev sogn; hun fik i 1784 den 2. sølvmedalje »for i året 1782 at have ladet fremstille 589½ alen klæde, olmerdug, lærreder og hjemmegjort tøj, og af forannævnte tøj ladet fremstille klæder til sig selv og sine børn«⁴⁸). Året efter, i 1785, fik bondepigen Maren Nielsdatter igen en belønning, denne gang på hele 6 rigsdaler, »for at have for fru etatsrådinde de Lasson vævet 568 alen uldne og linnede tøj samt dynevår og dækketøj i en tid af 14 måneder«⁴⁹). Nogen medalje fik hun aldrig selv. Den 2. sølvmedalje havde en værdi af 10 rigsdaler.

Hele 6 af de 7 præmievindere inden for strømpestriknin-gen eller strømpebinderiet stammede som nævnt fra Lys-gård herred, og man kommer uvilkårligt til at tænke på Steen Steensen Blichers »E Bindstouw«, bindestuen, hvor egnens beboere om aftenen kom sammen for at synge viser og fortælle historier samtidig med, at de bandt strømper og skabte grundlaget for en ekstraindtægt. Tre af præmievinder-ne, selvejergårdmanden Kjeld Nielsen Bachs hustru, der fik præmie i 1780, og bondekonerne Dorthe Nielsdatter og In-ger Vistisdatter, der fik præmier i 1789, var fra Lysgård sogn⁵⁰). I Lysgård ligger tæt ved kirken det gamle skolehus, der var Blichers »E Bindstouw«. Og Lysgård sogn var an-neks sogn til Thorning, hvor Steen Steensen Blicher var sog-nepræst 1819–25, og i 1700-årene var det anneks sogn til Vium, hvor Niels Blicher var præst og 1795 skrev en »Topo-graphie over Vium præstekald« (Vium og Lysgård sogne). Topografien var en af de sognebeskrivelser, som i slutningen af 1700-årene blev fremkaldt netop af Landhusholdnings-selskabet, og den rummede bl. a. en beskrivelse af uldbinde-riet, der for beboerne i Lysgård herred var den vigtigste ind-tægtskilde⁵¹).

De 7 strømpestrikkende præmievindere, der alle var kvin-der, som i flere tilfælde havde fået hjælp af sønner eller døtre, fik præmier for i alt 15 par uldstømper og 59 par linnedstømper, hvoriblandt var 12 par velknyttede linned-børnestømper, 13 par fine uldstømper af 3 og 4 gange sammenløbet garn, 16 par linnedstømper af hjemmeavlet hør og 25 par mandsstømper af tretrådet hørtråd. I en af præmiebeskrivelserne blev 15 par mandsstømper af treløben hørtråd betegnet som langt finere, tættere og jævner, end de ellers sædvanlig blev strikket i Danmark⁵²). Denne vurde-ring stemmer godt overens med Niels Blichers i topografien over Vium og Lysgård sogne. Han nævner de 3 »binde-herreder«, Hammerum, Lysgård og Middelsom, og skriver, at ingen af sognene i disse 3 herreder kan gøre Vium og Lysgård sogne prisen stridig for det bedste strømpebinderi;

alle de fineste mandsstrømper passerer i København under navn af Lysgård-strømper⁵³).

Den ene præmieæskning for strømpebinden, som ikke blev præmieret, var indsendt af Edel Helene Margrethe de Schinkel, født Molderup, gift med kammerherre Frederik de Schinkel på Hald i Dollerup sogn og søster til Steen Steensen Blichers mors morbrors, etatsråd Steen de Steensens, hustru⁵⁴). Edel de Schinkel havde ladet forfærdige linnedstrømper og blev i 1781 foreslået til en lovtale i aviserne. Det stykke brune klæde, forfærdiget af hende selv af uld af egen avl, som hun samme år indsendte til præmiering, blev ikke belønnet⁵⁵).

For vandafledning fra ager og eng fik 6 personer i Viborg amt 1770–1807 præmier. Med 377 præmietagere i hele Danmark i perioden 1770–1832 var vandafledningsarbejdet det, der vandt næstflest præmier. Det var en vigtig opgave i den tids Danmark, hvor store områder lå hen som moser og enge. Som begrundelse for udskrivningen af dette emne anførte selskabet, »at et af de første og vigtigste skridt til jordbrugets forbedring består i det skadelige vands afledning fra enge, moser, veje osv.«⁵⁶).

Af de 6, der vandt præmie for vandafledning, var de 2 fra Viborg, nemlig gartner Friderich Becker og vinhandler Hans Hald, hvis samarbejde er omtalt nedenfor⁵⁷). De 4 andre var beboere i byen Holm under stamhuset Tjele i Tjele sogn. Opmuntret af kammerherre Lüttichaus virksomhed inden for landvæsenet havde de i året 1778 rensat og istandsat 700 favne ældgamle grøfter og gravet 800 favne nye⁵⁸).

Fem præmier, uddelt i årene 1789, 1791 og 1792, var vel alt, hvad det blev til i Viborg amt for prismaterien For pløjning og kørsel med stude, men yderligere 22 personer æskede præmie for denne virksomhed, og Viborg amt havde en forholdsvis fremtrædende placering på dette område, med 10% af præmierne for perioden 1770–1832. Af præmievinderne stammede 2 fra Sønderlyng herred, 2 fra Rinds og 1 fra Lysgård herred; af præmieæskningerne, der ikke blev be-

lønnet, var 11 fra Hids herred, 10 fra Lysgård, 1 fra Hindborg herred.

Fordelen ved brugen af stude fremgår af en af præmiebegrundelserne: fæstegårdmand Christen Jensen Schindrup i Øster Bølle sogn havde i året 1786 drevet ikke alene sin egen gårds avl med 2 par stude og 1 par heste, men endog en fuld plov's hovarbejde ved hovedgården Restrup, så han kun behøvede at holde 2 heste imod tidligere 6³⁹).

For anlæg af frugttræskoler blev der uddelt 4 præmier i Viborg amt i årene 1770–1807, heraf de 2 af amtets 3 guldmedaljer i denne periode. Gartner og frøhandler Friderich Becker i Viborg fik i 1782 2. guldmedalje for anlæg af en frugttræskole, bestående af 1548 stk. frugttræer af de bedste sorter, anlagt i 1777⁶⁰). Selskabet fandt, at »så meget mere fortjener denne brave mand denne præmie for hans anlæg, som der kun findes få frugttræer og aldeles ingen frugttræskoler der i egnen«. Den anden guldmedaljevinder var gartner Johan Christian Bursche på Ulstrup hovedgård i Sønder Vinge sogn⁶¹). Han fik i 1794 2. guldmedalje, fordi han i årene 1787–89 af kærner havde anlagt og opelsket en frugttræskole, bestående af 910 stk. æble-, pære-, kirsebær- og blommetræer, som var i god grøde og store nok til udplantning; i årene 1790–92 var træerne blevet okuleret; desuden havde han opelsket 950 stk. yngre frugttræplanter og 800 stk. såkaldte vilde træer. Til bønderne på godset havde han uddelt 80 stk. frugttræer, ligesom han også havde uddelt en del kartofler og undervist bønderne i behandlingsmåden samt i andet til havevæsenet henhørende. De 2 øvrige, der vandt præmier for frugttræskoler, var en husmand i Funder sogn og en kolonist i Middel Frederiksdal i Kragelund sogn⁶²).

De 4, der fik præmie for frugttræskolers anlæg, udgjorde en betydelig del af det samlede tal, der i årene 1770–1832 fik præmie for denne opgave. For hele landet blev det nemlig kun til 32. Resultaterne af de 4 præmievinderes virksomhed synes dog ikke at have været store i Viborg amt. Kun en enkelt, husmand og rokkedrejer Peder Jensen, Elkær

by i Vinderslev sogn, fik præmie for have dyrkning; han fik i 1781 8 rigsdaler, fordi han havde anlagt en have, indhegnet den med 97 favne levende gærder og plantet 20 æbletræer, 23 blommetræer og 30 pile⁶³). Vejer og måler Niels Nielsen Gjørup i Viborg ansøgte forgæves om præmie for sin frugthave og endnu en enkelt, lægdsmand Jens Madsen på Kærgård i Fly sogn, ansøgte som tidligere omtalt om præmie for have dyrkning, men selskabet mente, at han ikke kvalificerede sig til præmie⁶⁴). Fra det øvrige Danmark var der 93, der i årene 1770–1832 fik præmie for have anlæg, have dyrkning og blomster dyrkning. Og mellem de 118, der fik præmie for opelskning af frugttræer og anlæg af frugthaver, var der ikke én fra Viborg amt⁶⁵). Have dyrkningen har næppe været meget udbredt hos bondestanden. Det mente heller ikke Steen Steensen Blicher, da han i 1839 i sin beskrivelse over Viborg amt kom ind på have dyrkningen⁶⁶). »Herom er – hvad bondestanden angår – lidet at sige, eller snarere noget om intet. Haver ere sågodtsom ubekendte ting lige indtil navnet; thi hvad der af sådant haves, hedder kålgård [kalgør] ...« En nærmere begrundelse giver Blicher lidt senere: årsagerne til denne have væsenets jammerlige tilstand er bl. a., at når undtages grønkål, har bonden ikke synderlig smag for have vækster; og bonden forstår »ikke at behandle sin have jord tilbørlig, og lader denne altid stå tilbage for marken. Når her ikke er noget påtrængende arbejde, klemmer han på, én eller en halv dag, og sætter sine kål; men de må derefter passe sig selv, thi lugning eller anden slags jordrensning må de ikke vente. Således er da have væsenets almindelige tilstand hos den egentlige bonde; der gives undtagelser, men de ere få og små ...« Ved de allerfleste herregårde, derimod, har Blicher set smukke og store haver, og han nævner mellem de største og skønneste herregårdshaver haven ved Ulstrup, hvis gartner i 1780'erne og 1790'erne netop er nævnt ovenfor.

For veloverfødte bistader blev der uddelt præmier til 4 personer, for i alt mere end 150 bistader. To af biavlerne var fra Middelsom herred, 1 fra Hids herred og 1 stammede fra

Salling. Biavlens spillede dengang en vis rolle, idet honning i stor udstrækning blev benyttet som sødemiddel, og Landhusholdningsselskabet uddelte ikke færre end 330 præmier for biavl i Danmark i perioden 1770–1832⁶⁷).

De øvrige belønnede prismaterier i Viborg amt er hver kun repræsenteret med en enkelt præmievinder, en enkelt dog med to. Er det ovenfor benyttede talmateriale ikke stort, er det resterende så spinkelt, at det næppe kan sige mere, end at de pågældende aktiviteter er forekommet i amtet.

Af de 142 teoretiske prismaterier, Landhusholdningsselskabet i årene 1770–1832 præmierede, stammede blot én eneste fra Viborg amt. Det var Viborg-bøsemageren Henrich Hansens afhandling om de danske købstæders opkomst, der i 1772 fik den mindre sølvmedalje⁶⁸). En enkelt afhandling vandt ikke præmie; den var skrevet af sognepræsten Jacob Danæus i Nautrup sogn i 1786 og handlede om hans forsøg siden 1782 med biavl efter den Fleischerske metode, dvs. den metode, som inspektør ved Jægerspris Esaias Fleischer havde foreslået i et par bøger fra 1770'erne, den ene sammenskrevet efter Landhusholdningsselskabets anmodning⁶⁹).

En præmie for ophævelse af fællesskabet på godset Spøtrup i Rødding sogn blev givet til godsejer Matthias Peder Richter; han fik i 1783 3. guldmedalje, »fordi han«, som det hedder i præmieprotokollen, »på en fortrinlig måde har udmærket sig ved fællesskabets ophævelse. Da han for 5 år siden tiltrådte bemeldte gård, fandtes der i det under samme liggende vidtløftige sogn Rødding på 173 tdr. htk., foruden præstegården, en næsten mageløs uorden og indvikling i fællesskabet blandt 5 byer«⁷⁰). Richter lod hele sognet opmåle og udskifte, således at ikke blot hver af de 5 byer, men også hver beboer i byerne fik sine jorder for sig selv.

En enkelt præmieæskning for udskiftning blev ikke præmieret, idet den var indkommet for sent, efter at den ved en fejltagelse havde været tilsendt Rentekammeret. Det var beboerne af Illerhede, Ris og Roegårds Hede i Grønbæk

sogn, der i 1783 havde ophævet fællesskabet og året efter havde uheld med præmieæskningen⁷¹).

Et vist format var der over det arbejde, gartner Friderich Becker og købmand og hospitalsforstander Anders Borreschmidt, begge Viborg, i 1779 og 1780 fik præmier for⁷²). De havde avlet tobak, henholdsvis 1008¹/₂ og 5072 pd., og de indsendte prøver blev af selskabet betegnet som de bedste, især i henseende til styrke. I perioden 1770–1832 blev i hele Danmark kun uddelt i alt 22 præmier for tobaksavl⁷³).

Den hedeopdyrkning, der skulle blive så fremtrædende et træk i flere jyske amter, træffes for Viborg amts vedkommende kun i et par tilfælde i materialet før 1807. I 1799 indsendte en fæstegårdmand og en husmand i Møllerup i Ørum sogn præmieæskninger for at have opbrudt hedejord, henholdsvis 5–6 tdr. land og 34 skæpper land; men de fik ingen præmier for det slidsomme arbejde⁷⁴).

De nævnte præmievindere og præmieæskere har, med undtagelse af forfatteren af den præmierede teoretiske prisopgave og til dels tekstilfremstillerne og strømpebinderne alle udøvet deres virke på landbrugets område. Byerhvervene, håndværk og industriel virksomhed, er uhyre sparsomt repræsenteret i materialet. Egentlig hører vel blot 2 præmievindere hertil. Grovsmeden Jens Christensen, der endda boede på landet, i Sahl sogn, fik i 1794 2. sølvmedalje, fordi han i et tidsrum af 12–16 år havde forfærdiget 83 ure, dels 24 timers- dels 8 dagesværker, foruden et tårnur⁷⁵). Og guldsmed Poul Jacobsen Møller i Viborg blev i 1788 belønnet for opfindelsen af en maskine til at male kartofler på⁷⁶).

Uden for det egentlige landbrug lå også oprettelsen af små teglværker. Fire fæstegårdmænd i Jegstrup i Ravnstrup sogn indsendte i 1777 præmieæskning for anlæg af et teglbrænderi til 10.000 sten, men deres ansøgning blev ikke imødekommet⁷⁷).

Præmieæskninger af en ganske særlig art var dem, der vedrørte belønning for lang og tro tjeneste. Først i 1911 fik Landhusholdningsselskabet med den såkaldte duelighedsmedalje en særlig hædersbelønning til tyende og medarbejde-

re for lang og tro tjeneste inden for landbruget og skov- og havebruget⁷⁸). Allerede fra tiden omkring 1800 har man dog fra Viborg amt en række ansøgninger om sådanne belønninger, for 12 personer i alt. Den ansøgning, som provst Jacob Ørum i Ørum, Viskum og Vejrum sogne i 1800 sendte med anbefaling af 10 personer på godset Tjele til præmier for deres lange og tro tjeneste, vidner om, at et gods dengang kunne være en lille verden for sig, hvor tjenestefolkene levede det meste af, måske hele deres liv⁷⁹). I ansøgningen omtales en kusk, en gartner, en jomfru, en tjenestepige, en husholderske, en forrider, staldkarl og ladefoged, en gårdskarl, to røgttere og en jæger; de havde tjent på godset i tidsrum fra 16 til 50 år, og gennemsnittet for de 10 personer var 30,8 år.

De 69 præmier og belønninger, der faldt på Viborg amt i årene 1770–1807, blev vundet af i alt 58 personer, idet 50 personer hver fik én medalje eller belønning, 7 fik to og én ikke færre end fem. Den, der ydede denne bemærkelsesværdige indsats, var den allerede flere gange nævnte gartner og frøhandler Friderich Becker i Viborg. I 1779 vandt han den større sølvmedalje for flid i tobaksavlen, idet han i 1778 på 10.800 kvadratalen land havde avlet 1008¹/₂ pd. tobak af god kvalitet⁸⁰). I 1782 fik han 2. guldmedalje for anlæg af en planteskole, anlagt i 1777 og omfattende 1548 stk. frugttræer af de bedste sorter⁸¹). I 1785 fik han 1. sølvmedalje for i året 1779 at have anskaffet sig 100 stk. af de såkaldte italienske poppelpile, som han i tiden indtil 1783 formerede op til 931 stk. og i 1784 plantede 359 stk. af⁸²). Samme år fik han også 3. sølvmedalje for flid og vindskibehed i agerbruget; sammen med vinhandler Hans Hald i Viborg havde han i 1784 efter magistratens anmodning og under dennes opsyn ved gravning af 563 favne grøfter ladet udtørre en mose, der tilhørte byen Viborg. Mosen havde tidligere ligget uduelig og ubrugbar hen; men nu kunne man årligt grave omtrent 400 læs tørv à 1000 stk., til stor lettelse for byens indbyggere, der ellers måtte købe deres brændsel meget dyrt⁸³). I 1789, endelig, fik Friderich Becker sin 5.

Table 9 Præmievindere og præmieeskerne (a), præmierne (b) og ikke belønnede præmieeskninger (c)
i Viborg amt 1769-1807, fordelt på erhverv og årtier

g = guldmedalje, s = sølvmedalje, p = pengepræmier (antal personer : samlet beløb i rigsdaler)

	1769-1779				1780-1789					1790-1799				1800-07		1769-1807											
	b				b					b				c		b											
	a	1.s	3.s	p.	a	2.g	3.g	1.s	2.s	3.s	p.	c	1	2	c	2.g	3.g	1.s	2.s	3.s	p.	c					
Landbefolkning i alt	108	3	1	7:40	8	1		4	22:234	31	1	2	2	1	11:150	9	2:14	16	1	1	5	6	2	42:438	62		
heraf																											
godsejere, proprietærer	4					1		1		3				1					1		1	1		3			
gårdsmand uangivet	24				1				1:20	18				2:35	2								3:55	21			
selvejergårdsmand	3		1						1:4												1		1:4	1			
fæstegårdsmand	25	2		3:24	4				6:64	3				3:35	3	1:8				2			14:131	10			
husmand	13								7:51	1				3:40	2	1:6							11:97	5			
kolonister	2				1				1:30	1													1:30	2			
gartnere	2										1										1						
grovsæde	1													1													
sognepræster	4	1						1		1			1									2	1		1		
degne og skoleholdere	2										1													1:20	1		
tjenestefolk	12									1:11					1									1:11	12		
andre	5						2			3:26			1		1:10						1	2		4:36			
ukendte	11			4:16					2:28	3			1		1:10	1						1		7:54	6		
Bybefolkning i alt:	7	3	1		2		2	2	2:60	2		1								1	6	3	2:60	4			
heraf																											
embedsmænd	2				1				1:20	1														1:20	2		
guldsmede	1	1							1:40															1:40			
bøssenagere	1		1																					1			
gartnere	1	1			1	1	2	1		1											1	3		1	2		
vinhandlere	1							1					1										1	1			
ukendte	1	1																					1				
I alt	115	6	2	7:40	8	1	1	2	4	2	24:294	33	1	3	2	1	11:150	9	2:14	16	2	1	11	6	5	44:498	66

Kilde: Kartotek over Landhusholdningsselskabets præmievindere, jfr. note 12, og brevjournaler 1769-1807

og sidste medalje, 1. sølvmedalje for oplædning og anvendelse af mergel samt undervisning i brug af denne jordart som gødning, således at allerede 15 tdr. land var blevet gødet⁸⁴). Den initiativrige gartner har stået som en god repræsentant for oplysningstidens og reformtidens flittige og vindskibelige borger.

Udover de 58 præmierede personer kendes endnu 57 samt en større gruppe (beboerne af Illerhede, Ris og Roegårds Hede i Grønbæk sogn), jvf. s. 130, der forgæves har æsket præmie i tilsammen 61 tilfælde, ligesom 5 af de præmierede indsendte 5 præmieæskninger, der ikke resulterede i præmier.

Af de uddelte præmier og belønninger var, som det fremgår af tabel 8, 3 guldmedaljer, 22 sølvmedaljer og 44 pengepræmier; de sidste varierede fra 4 til 40 rigsdaler, med et gennemsnit på 11¹/₂ rigsdaler. Selskabets fornemste belønning, den store eller første guldmedalje, til en værdi af 100 rigsdaler, blev der aldrig anledning til at uddele i Viborg amt. Udregnet på grundlag af medaljernes metalværdi blev Landhusholdningsselskabets samlede udgifter til medaljer og præmieæskninger i Viborg amt 1770–1807 928 rigsdaler.

Den sociale placering af præmievindere og dem, der forgæves æskede præmie, fremgår af tabel 8. Den største gruppe udgøres af fæstegårdmændene, med 15 præmievindere og 10 ikke præmierede; dernæst følger en gruppe gårdmænd, hvor det ikke vides, om de var selvejere eller fæstere, med henholdsvis 3 og 21. Husmændene tegner sig for 11 præmievindere og 5 ikke præmierede; det fremgår af tabellen, at husmændene først dukker op i 1780'erne, et forhold, der også kendes fra det øvrige Danmark⁸⁵). Selvejergårdmændene er blot repræsenteret med 2 præmievindere og 1 ikke præmieret. Også de øvrige grupper omfatter kun få personer, når bortses fra gruppen »ukendte«, og tjenestefolk, hvor hele 12 personer søgte forgæves om præmie for lang og tro tjeneste. De 7 præmierede, der er samlet under betegnelsen »andre«, er bondekoner, degnekoner og embedsmandskoner. Det ses, at bybefolkningen var stærkt repræsenteret blandt

præmievinderne, idet 19,3⁰% af disse stammede fra købstæderne, mens købstadsbefolkningen i Viborg amt i 1801 kun udgjorde 7,0⁰% af amtets samlede befolkning. Kun 4 af 16 præmieansøgere fra købstæderne havde da også søgt forges, mens 62 af 119 ansøgere fra landbefolkningen ingen præmie fik. For landet som helhed var 13,4⁰% af præmievinderne fra købstæderne, ser man bort fra København endda kun 4,8⁰%.

De få præmievindere, der, sammenlignet med det meste af det øvrige land, var fra Viborg amt i perioden 1770–1807, synes at vise, at amtet har stået isoleret og har været bagefter i udviklingen. De præmierede arbejder er for det meste traditionelle, og en stor del falder på de områder, hvor Landhusholdningsselskabet uddelte flest præmier: rejsning af stengårder, vandafledning fra ager og eng, tekstilfremstilling. Der var ingen anmeldelser af forsøg med såning af vår- og vintersæd, af avl af kartofler til salg, af dyrkning af foderurter på sandede jorder osv.⁸⁶). Kun meget få af arbejderne fra Viborg amt betegner noget nyt, noget, der peger fremad, som jordforbedringsarbejderne og Niels Blichers kløveravl.

Andet kunne man måske heller ikke have ventet, når man betænker, at Viborg amt sammen med Thisted, Hjørring og Ålborg amter hørte til landets fattigste egne⁸⁷). Fra det lyngsorte Midtjylland strakte Alheden sig mod nord ind i Viborg amt næsten helt til Viborg by. Fjends, Nørlyng og Lysgård herreder gik i ét med de ubrudte midtjyske flader, og amtets vestlige del fra Engesvang i syd til Fly i nord lå dækket af heder. I Fjends og Lysgård herreder var mindre end en trediedel af arealet under plov, og selv i det mere frodige Salling lå områder i hede.

Den økonomiske situation i to af Viborg amts sogne får man en glimrende skildring af i Niels Blichers førnævnte topografi over Vium og Lysgård sogne⁸⁸). Som sognepræst har Blicher været godt inde i egnens forhold. Han fortæller, at ser man bort fra 7–8 velstående, så findes der ingen velstand, men snarere i almindelighed mådelige kår og tryk-

kende fattigdom. De 7–8 personer udgjorde blot $\frac{1}{58}$ af de to sognes indbyggere, som Blicher sætter til 464. Der var 35, som var yderlig fattige, og af de resterende slog nogle sig igennem med nød og kummer, andre nogen lunde vel til nødtøft.

At der kunne være en sammenhæng mellem antallet af præmievindere og den økonomiske udvikling i et område, har man et udtryk for i én af Landhusholdningsselskabets årsberetninger. Det hedder i 1837–38: »At agerbruget endnu står langt tilbage i mange af landets egne, er en beklagelig sandhed; men det er dog glædeligt at erfare, at større eller mindre fremgang spores næsten overalt.« Og man nævner et eksempel: »Til hine egne var man nok temmelig enig om at henregne den frugtbare provins Thy, hvor, såvel som i det vestlige Jylland overhovedet, hidtil kun viste sig svage spor af den nyere tids landøkonomiske fremskridt. I en nylig indløben skrivelse fra en nogle mil sønden for Thisted boende gejstlig embedsmand hedder det blandt andet: ... Med glæde har jeg set interessen for det bedre opvågne hos adskillige af mine sognefolk, der foregår med et her skønt eksempel på forbedringer i deres landbrug, ved udvidet dyrkning af rodfrugter, afveksling af sædarterne, hensigtsmæssigere behandling af jorden, brugen af nyere redskaber, især ekstripatoren, markernes indhegning m. m. Især er det de større husmænd, som baner vejen og foregår gårdmændene med eksemplet.«⁸⁰).

Præmievindertallene for Thisted amt svarer godt til denne udvikling; i 1770'erne havde man 0,2% af det samlede antal præmievindere, i 1780'erne og 1790'erne 0,4%, i 1800-årenes første årti 1,2% i 1810'erne vel ingen præmievindere, men i 1820'erne 5,4%. For Viborg amt var de tilsvarende tal henholdsvis 2,6, 1,4, 1,2, 0,4, 2,0 og 6,1%. Efter tilbagegang gik det atter frem i 1810'erne og 1820'erne.

Indsatsen, der blev ydet i Viborg amt i 1770'erne, har man en særlig mulighed for at bedømme på baggrund af nogle tal for hele landet, som Landhusholdningsselskabets sekretær Christian Martfelt i 1780 nåede frem til ved en

Tabel 9: Opgørelse over en række præmierede arbejder i hele Danmark og i Viborg amt i 1770'erne.

	Hele Danmark	Viborg amt	Viborg amt % af samlede
Plantede levende gærder	69.252 favne	580 favne	0,8
Opsatte stengærder	30.182 -	609 -	2,0
Vandafledningsgrøfter	32.433 -	1.363 -	4,2
Avlet kløverfrø	88 lispd.	0 lispd.	-
Anlagte humlehaver	33 stk.	0 stk.	-
Avlet hamp	57 lispd.	0 lispd.	-
Avlet hør	713 -	0 -	-
Avlet tobak	48.461 pd.	1.008 pd.	2,1
Tillagte bistader	3.765 stk.	87 stk.	2,3
Tillagte får	262 -	0 -	-
Plantede pile	19.821 -	1.290 -	6,5
Anlagte teglbrønderier	13 -	2 -	15,4

opgørelse over en række af de arbejder, man havde præmieret i dette årti⁹⁰). Som det fremgår af opstillingen i tabel 9, havde Viborg amt en forsvindende lille andel i de fleste af arbejderne, når man tager i betragtning, at amtets befolkning i 1801 udgjorde 4,5% af Danmarks samlede befolkning.

At Viborg amt blev forsømt af Landhusholdningsselskabet, vil man næppe kunne sige. Vel lå dette selskabs administrationskontorer langt borte, helt ovre i København. Men man forsøgte at få også Viborg amt med i arbejdet. Vi har set, at der kun kom lidt ud af bestræbelserne på at hverve nye medlemmer i dette område. Og vi har set, hvor lidt der kom ud af udskrivningen af de mange teoretiske og praktiske prisopgaver. Dette gjaldt til en vis grad også for det øvrige land. Præmiesystemet skulle vise sig at have den skavank, at det i for ringe grad formåede at fremkalde det nye⁹¹). Men i Viborg amt synes man i særlig grad at have manglet mulighederne for at følge med i udviklingens krav.

Var den rolle, Viborg amt spillede i de første årtier af Landhusholdningsselskabets levetid, ikke stor, set på baggrund af de øvrige amters indsats, så indhentede man dog noget af det forsømte efter 1807. I 1810'erne havde man vel kun 6 præmievindere eller 2,0% af det samlede tal for Danmark, men i årene 1820–32 var tallet 16 eller 6,0%, og i årene 1833–1967 havde man 90, hvilket var 7,8% af det samlede tal⁹²). Forholdet er dog et udtryk for, at Landhusholdningsselskabets opmærksomhed fra omkring 1850 særlig var henvendt på opdyrkning af hede- og mosejorder. Derfor var det nu Jylland, der dominerede med hensyn til præmie-tagere, særlig Ringkøbing, Vejle og Viborg amter⁹³). For en stor del gik præmierne til dem, der gennem lange års træl-somt arbejde lagde hedejord under plov.

Siden landbrugsreformernes tid er der med industrialiseringen igen kommet afgørende nyt ind i udviklingen. Det har atter knebet for Viborg amt at følge med; det er kommet til at tilhøre de såkaldte egnsudviklingsområder. Mest har det vel betydet, at man én gang er kommet bagud i udviklingen. Men ligesom i årene 1769–1807 spiller vel også traditioner og den lange vej til hovedstaden ind.

NOTER OG HENVISNINGER

Følgende forkortelser benyttes:

Ad. C. E.

Kiøbenhavns kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger, 1769–1800.

Blicher

Steen Steensen Blicher: Viborg amt. Bidrag til kundskab om de danske provindsers nærværende tilstand i oekonomisk henseende. Tolvte stykke, 1839. – Uddrag af Blichers bog er gengivet ved Jens Holmgaard i *Fra Viborg Amt*, 1970, side 9–42. To af de her citerede eller omtalte stykker findes dér side 21–24 og 24–35.

Brevjournal

Landhusholdningsselskabets brevjournaler 1769–1807. (Erhvervsarkivet i Århus).

Dejn

Ole Dejn: Flids og vindskibeligheds belønning. Præmiesystemet, præmievinderne og deres arbejde 1769–1967. (For fædrelandets bedre flor. Bidrag til Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs historie 1769–1969, 1969, s. 192–254).

Præmieprotokol

Landhusholdningsselskabets præmieprotokoller 1775–83, 1785–87, 1789, 1803–19. (Erhvervsarkivet i Århus).

1) Om Landhusholdningsselskabet, se H. Hertel: Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs historie 1769–1918, I–II, 1919–20. For fædrelandets bedre flor. Bidrag til Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs historie 1769–1969, 1969. – Om præmiesystemet, se *Dejn*, s. 192–254. 2) *Dejn*, s. 192. 3) *Sstds*, s. 217, 238, 254. 4) *Sstds*, s. 193–94, 202–06. 5) *Sstds*, s. 194. 6) *Sstds*, s. 196–97. 7) *Sstds*, s. 198–200. *Brevjournal*, 1803/48. 8) *Dejn*, s. 199–201. 9) *Sstds*, s. 199. 10) Om Landhusholdningsselskabets arkiv og arkivsystem, se Ole Dejn: Det personalhistoriske materiale i de ældre dele af Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs arkiv. (Personalhistorisk Tidsskrift, 15. rk. 4, 1970, s. 1–3). Samme i indledningen til det i note 11 anførte værk. 11) Ole Dejn (red.): Landhusholdningsselskabets arkiv. Registratur og journalregistre. I. 1769–1807, 1971. 12) Kartoteket, der rummer ca. 9000 navne, er opdelt i tre dele: 1. opstillet alfabetisk efter personnavne; 2. opstillet topografisk, med amterne i samme rækkefølge som i Trap: Danmark, 5. udg. og derunder alfabetisk efter sognene; 3. opstillet år for år efter den virksomhed, personerne blev præmieret for, efter et fast system; jfr. den i note 10 nævnte artikel, s. 3 og 7, og *Dejn*, s. 252, note 74. 13) Tallene bygger på sammentællinger i det i note 12 nævnte kartotek. 14) Tabellen bygger på den tabel, der gengives *Dejn*, s. 216–17. Når tallene for Viborg og Randers amter ikke helt svarer til denne tabels, skyldes det, at 15 præmievindere fra tiåret 1770–79 ved forskydning af en linje forkert er regnet til Viborg amt i stedet for til Randers amt. 15) Henvisningerne til kommissionerne står i det i note 11 nævnte journalregister, 2. Topografisk register, under København, Institutioner, Landhusholdningsselskabet. 16) Fortegnelse på Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs nuværende medlemmer 1781. John W. Oldam: Selskabets medlemmer. (For fædrelandets bedre flor. Bidrag til Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs historie 1769–1969, s. 162–91) opdeler ikke selskabets medlemmer fra tiden før 1870 på amter. 17) *Blicher*, s. 7–13. 18) *Brevjournal*, 1769/58c, 54 og 65. 19) *Brevjournal*, 1779/296. 20) *Brevjournal*, 1780/118. 21) *Brevjournal*, 1779/319. 22) Forhandlingsprotokol, 1774–1824, fol. 85b–88a, 18/5 1780. 23) Af de 37 nye norske medlemmer var de 10 fra maj 1781, men efter indbydelserne fra 1779: Forhandlingsprotokol, 1774–1824, fol. 93b–94a, 10/5 1781. 24) *Brevjournal*, 1771/294, 295. 25) *Brevjournal*, 1773/419. 26) *Brevjournal*,

1774/468c. 27) *Brevjournal*, 1778/350. 28) *Brevjournal*, 1779/150, jfr. 1780/6, 167. 29) *Brevjournal*, 1780/91. 30) *Brevjournal*, 1800/231. 31) *Brevjournal*, 1778/138. 32) *Brevjournal*, 1771/206. 33) *Brevjournal*, 1779/33. 34) *Brevjournal*, 1780/91. 35) *Brevjournal*, 1776/89, 1789/345. 36) Jfr. *Degn*, s. 210, tabel 2, hvor hele landet er opdelt på årtier. 37) *Sstds*, s. 223. 38) *Sstds*, s. 212. 39) *Brevjournal*, 1777/246. 40) *Præmieprotokol*, 23/2 1775, nr. II 5. 41) Ove Malling: *Store og gode handlinger*, s. 511–12. 42) *Præmieprotokol*, 12/2 1776, nr. 32. Ove Malling, *Store og gode handlinger*, s. 511. 43) *Præmieprotokol*, 6/2 1777, nr. 68. 44) *Præmieprotokol*, 17/8 1786, nr. 200. 45) *Ad. C. E.*, 1794, nr. 60, 6/2 1794, præmievindernr. 119. 46) *Ad. C. E.*, 1790, nr. 184, 28/10 1790, præmievindernr. 283. 47) *Ad. C. E.*, 1784, nr. 116, 18/5 1784, præmievindernr. 209. 48) *Ad. C. E.*, 1784, nr. 116, 18/5 1784, præmievindernr. 209. 49) *Præmieprotokol*, 4/5 1785, nr. 108. 50) *Præmieprotokol*, 16/3 1780, nr. 155; 26/3 1789, nr. 276 og 277. De to kvinder omtales i Niels Blichers *Topographie over Vium præstekald*, 1795, s. 184. 51) *Topographie over Vium præstekald*, s. 177–86. *Blicher*, s. 155–71, giver en udførlig fremstilling af uldbinderiet. 52) *Præmieprotokol*, 26/3 1789, nr. 276. 53) *Topographie over Vium præstekald*, s. 177–84. 54) *Brevjournal*, 1781/100. 55) *Brevjournal*, 1781/363. 56) *Degn*, s. 212. 57) Se note 83. 58) *Præmieprotokol*, 25/2 1779, nr. 138. 59) *Præmieprotokol*, 26/3 1789, nr. 248. 60) *Præmieprotokol*, 13/3 1782, nr. 151. 61) *Ad. C. E.*, 1794, nr. 60, 6/2 1794, præmievindernr. 78. 62) *Ad. C. E.*, 1793, nr. 38, 27/12 1792, præmievindernr. 95; *Præmieprotokol*, 26/3 1789, nr. 239. 63) *Præmieprotokol*, 29/3 1781, nr. 174; *Brevjournal*, 1780/271. 64) *Brevjournal*, 1803/48. 65) *Degn*, s. 244. 66) *Blicher*, s. 140–43. 67) *Degn*, s. 213. 68) *Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs Skrifter*, I, 1776, s. LXXVIII, 3/2 1772, nr. 10. 69) *Brevjournal*, 1786/298. 70) *Præmieprotokol*, 13/4 1783, nr. 17. 71) *Brevjournal*, 1784/136. 72) *Præmieprotokol*, 25/2 1779, nr. 8; 16/3 1780, nr. 6. 73) *Degn*, s. 244. 74) *Brevjournal*, 1799/112 og 111. 75) *Ad. C. E.*, 1794, nr. 68, 6/2 1794, præmievindernr. 141. 76) *Brevjournal*, 1788/75; han er fundet gennem *brevjournalen*, idet han havde været anonym ved æskningen af præmie; i præmielisten anføres sagen under betegnelsen »danske mand«: *Ad. C. E.*, 1787, nr. 263, 15/11 1787, præmievindernr. 248. 77) *Brevjournal*, 1777/390. 78) *Degn*, s. 235. 79) *Brevjournal*, 1800/56. 80) *Præmieprotokol*, 25/2 1779, nr. 8. 81) *Præmieprotokol*, 13/3 1782, nr. 151. 82) *Præmieprotokol*, 4/5 1785, nr. 118. 83) *Præmieprotokol*, 4/5 1785, nr. 165. 84) *Præmieprotokol*, 26/3 1789, nr. 314. 85) *Degn*, s. 228. 86) Jfr. *Degn*, s. 214–15. 87) Om hedeegnene, se *Blicher*, s. 23–25; Erick Struckmann m. fl. (red.): *De danske heder. Deres natur og forhistorie*, folkeliv og kultur, I, 1953, s. 58–92, 276–301, II, 1953, s. 96–132, 299–304. 88) *Topographie over Vium præstekald*, s. 121. 89) *Årsberetning om Det kongelige Landhusholdningsselskabs forhandlinger*, 1837–38, s. 26–27. 90) *Præmieprotokol*, 1780, udfoldstavle bagest. 91) *Degn*, s. 214. 92) *Sstds*, s. 216–17, 238. 93) *Sstds*, s. 238–39.

En landsbysmedie på Viborgeggen

AF PETER PEDERSEN

Smeden har været kendt helt tilbage, så langt historien rækker, som en nødvendighed i såvel krig som fred. Uundværlig var han, hvor jord skulle dyrkes. Lige fra Tubalkains dage gennem oldtiden til i dag har smeden været en søgt og vel den mest benyttede håndværker, men måske også lige til vore dage den ringest betalte af dem alle.

Hvor der var agerdyrkning, var der som regel også en smed, der slog sig ned. Kom han ikke selv, da fandt landmanden på råd. Man slog sig sammen og byggede et smedehus med værksted, og herefter ansatte man så en smed, en såkaldt bysmed. Hvordan man aflønnede ham, véd jeg ikke bestemt, men da jeg i 1917 som soldat var indkvarteret i en lille by syd for Randers, fik jeg en fornemmelse af, at den derboende bysmed ikke havde for gode kår at leve under. Jeg havde en følelse af, at denne mands stilling og eksistens helt afhæng af de landmænd, der havde lejet eller ansat ham til at arbejde for sig, og som havde stillet en bolig til hans rådighed. Man både betalte og behandlede ham langt ringere end f. eks. mejeribestyreren og brugsforeningsuddeleren, der jo sådan set også var ansat på samme måde og af de samme landmænd. Men mens de to sidstnævnte hørte hjemme i landsbyens »bedre kredse«, blev smeden ikke i det gamle klassesdelte landsbysamfund vurderet højere end en husmand eller landarbejder.

Her på Viborgeggen var de fleste eller måske alle landsbysmedemestre imidlertid selvstændige. Men selv om dette var tilfældet, var deres økonomiske vilkår dog sikkert ikke meget bedre end bysmedenes. Det var i hvert fald min opfattelse, at smeden hørte til den dårligste del af håndværkerstanden, når det drejede sig om betaling for det udførte arbejde.

I 1910 kom jeg i lære hos en selvstændig landsbysmedemester. Det var hos smedemester Mads Thisted i Vindum ved Bjerringbro øst for Viborg. Alt var såre enkelt på den tid, både med hensyn til uddannelsesform og teknisk viden. Lærekontrakt var også et ukendt begreb, en aftale mellem forældre og mester var tilstrækkelig. Tekniske skoler fandtes der vel i købstæder og i enkelte større stationsbyer, men de blev ikke søgt af smedelærninge fra landsbyerne, der ofte lå langt fra disse steder.

Som smedelærning blev man hurtigt sat til alt forefaldende arbejde i smedien, men i begyndelsen var det at trække blæseren det vigtigste. Blæseren var en »harmonika«, som pustede luft ind under essens ild for at få smedekullene til at brænde hurtigt og med den størst mulige varme for at gøre jernet hvidglødende, inden det skulle under hammerens behandling.

Det næste, man blev betroet, var at slå med forhammeren. Det var nu ikke så ligetil, man måtte nemlig først lære at holde rigtigt på skaftet for at kunne slå på den korrekte måde. Men arbejdet gav gode muskler, ofte blev de spændt til det yderste for en ung dreng, og gode muskler havde man brug for i sit daglige arbejde. Udtrykket »kræfter som en smed« er bestemt ingen overdrivelse.

Senere fulgte så arbejde af mere og mere faglig art, eftersom man som lærling blev mere erfaren.

Løn i den første læretid fik man ikke. Det almindeligste var, at lærlingen fik kost og logi hos mesteren i alle fire læreår, men kun en lille løn i de to sidste læreår.

Derfor forsøgte lærlingen ofte at skaffe sig en lille indtægt, for hjemme fra kunne han heller ikke forvente at få nogle lommepenge. En fortjeneste for mange smedelærninge var det at få tilladelse til at benytte smedien efter fyraften for at lave traskobeslag til en eller anden købmand. 100 sæt beslag, dvs. 400 ringe kunne indbringe 10 kr., men så havde man også arbejdet hver aften igennem flere uger.

En smedesvend kunne dengang tjene ca. 6–8 kr. om ugen, og en ældre og mere erfaren svend kunne tjene op til 12 kr. om ugen. I begge tilfælde med fri kost og logi hos mesteren.

Vindum smedie ca. 1912. På billedet ses fra venstre smedemester Mads Thisted, landmand Chr. Thomsen, Vindum hede, og artiklens forfatter som smedelærling. Længst til højre to af Mads Thisted's drenge, Alfred og Emanuel.

Foråret var både en travl og en dejlig tid for landsbysmeden og hans folk. Selv om solen steg dag efter dag var det endnu ikke for varmt i smedien, man var jo vant til at arbejde i vinterens kulde for åbne døre eller i fri luft, så varmen kunne være mere ubehagelig end kulden. Landmændene kom på denne tid med deres markredskaber, såsom harver, plove, vogne, tromler osv., alt skulle efterses og istandsættes. Dagen igennem blæste en lystig ild på essen, og ambolten klang, nye harver og nye plovskær med underløb blev lavet, harvetænder, såkaldte »gåsefødder«, blev pålagt og dannet. Der var travlhed dagen lang, og ligesom i vore dage blev tingene ikke leveret til reparation, før man stod og skulle bruge dem, selv om redskaberne havde stået uvirksomme hele vinteren.

Og midt i travlheden holdt der så en mand med et spand heste, som skulle sko, og vi måtte i gang med at lægge ind til otte nye sko; det var undertiden en slem afbrydelse i arbejdet, men det skulle jo gøres, når hestene var der, uan-

set hvor travlt man havde med andre ting. Hesteskoning kom altid i første række.

Men der var også meget andet arbejde, der særlig kom om foråret og i sommertiden. Blev der bygget nye huse i landsbyen, og det skete ofte i Vindum på den tid, så gjaldt det bygningsbeslag, såsom hængsler, dørgreb, øskner, kroge, ankere og meget mere, altsammen ting der i dag købes fabriksfremstillet, men som dengang blev lavet i hånden og med essen og ambolten til hjælp.

Midt i den daglige travlhed måtte mester jævnlige ud, fordi der var sendt bud efter ham. Det var ofte en vandpumpe, der skulle have nyt pumpelæder, eller også kunne det være en vindmotor, der var noget galt med. Vindmotoren havde dengang sin store betydning, og næsten alle større gårde var forsynet med sådan en. Hestegangen var også en form for drivkraft, men den var der sjældnere vanskeligheder med. Petroleumsmotorer var derimod en forholdsvis ny ting, som smeden også måtte tage sig af, når de ikke ville starte, eller der var andre problemer med dem. Det var også en given sag, at landsbyens vandværk sorterede under smeden, og det var ikke altid lige behageligt at sidde ca. 60 alen nede i jorden på et dække lige over brøndvandet og reparere de to pumper. En landsbysmed måtte give sig af med alt, selv det at lodde transportspande til mælk og til at reparere petroleumlamper, kakkelovne og komfurer anså man for at være hans opgave. En smed sagde nødigt nej til noget som helst arbejde, hvis det var ham muligt at lave det.

Når sommeren for alvor holdt sit indtog, blev det galt med hjulringene på hestevognene; knirkende og klagende kom folk med deres vogne for at få hjulringene lagt om.

Var der mange hjul på én gang, og det var der ofte, tændte mester et stort tørvebål uden for værkstedet, og her blev ringene, efter at være svejset om og tilpasset hjulene, på ny varmet op, ofte op mod 20 ringe på én gang. Men sikken travlhed når alle disse ringe skulle lægges på hjulene igen, afkøles og afrettes, det kostede sved og undertiden også brandsår, men det blev til mere end at varme to-tre ringe ad gangen på esseilden.

At »lægge på hjulaksler« var et hårdt arbejde, forhammeren måtte svinges længe og vedvarende under påsvejsningen og afplatningen. Værst var det dog måske med affilingen, når bøsningen skulle tilpasses – det kunne nemlig være noget af et tålmodighedsarbejde.

Man brugte også dengang at brænde gamle hestesko sammen, som det hed. Man tog to gamle, slidte hestesko, rettede dem ud, tilspidsede dem, lagde dem sammen, og med to svejsninger i esseilden dannede man så af de to gamle sko én ny. Intet blev kasseret, hvis der var en mulighed for at anvende det igen. Mere interessant arbejde var det at smede nye sko af nyt jern, et pænt og fornøjeligt arbejde ved vintertid, og et arbejde der i almindelighed blev udført i morgen- og aftentimerne. Ved dette arbejde betød lyset fra den søvnige petroleumslampe, der hang over ambolten, ikke så meget. Det hvidglødende jern gav lys nok fra sig, og med én opvarmning i essen skulle en øvet smed sammen med en lærling kunne danne den halve sko, forme hagen, ridse, stemple og lave sømhullerne. Der skulle færdighed til, og medhjælperen måtte ligeledes være vågen, ellers blev jernet for koldt, før man var færdig.

At sko en hest var vel det arbejde, man senest blev betroet som lærling. Hvorimod man ret snart fik lov til at nitte og pudse foden af, når en hest havde fået lagt sko på af mester eller svenden. Senere kom det så vidt, at man under vejledning kom til at »værke foden til«, dvs. fjerne den gamle sko og evt. sømrester samt forberede hoven. Sidst fik man lov til at danne den varme sko til efter foden og slå søm igennem, således at den kom til at ligge urokkelig fast.

Regnvejrskdage ved sommertid kunne undertiden være de travleste dage, hvad hestebeslagning angik. Da lå markarbejdet ofte stille. I timevis kunne man komme til at gå fra det ene par heste til det andet, og det sved i ryggen, og det sved i ben og knæ. Det var hårdt for smeden, men det var også hårdt for skråen på sådan en dag. Hver gang hesten gav et ryk i benet, fik skråen et klem mellem tænderne, og ofte kunne en hel pakke karduskrå forsvinde på sådan en travl

dag. Men der var også noget oplivende ved regnvejrsmiddagen. Landmændene fik sig en sludder med hinanden, mens de ventede, og humøret var højt hos alle. Hos smeden fordi han havde travlt, og hos landmanden fordi der var grøde i luften.

En ting mere kunne stille krav til smeden på én af disse regnvejrsmiddage, og det var den nærliggende herregård, Vindum Overgård. Når den stillede krav om assistance, hvad enten det var til hesteskoning eller til reparation af én af datidens få og enkle landbrugsmaskiner, så var det om at være der, selv om andre så måtte vente. Respekten eller frygten for herremanden eller ridefogeden, der nu hed godsejeren og godsforvalteren, lå stadig landbefolkningen i blodet.

Værktøj i moderne form stod det vel småt til med for 50–60 år siden. Det meste af smedens værktøj var hjemmelavet. Ja, selv boremaskinen kunne være hjemmegjort. Dog kendte man en klippe- og stukkemaskine, mens ting som jernsav, svejseanlæg og meget andet ikke fandtes i datidens smedeværksteder på landet. Og dog kunne de gamle smede lave et fint stykke arbejde, formet med ildens, hammerens og amboltens hjælp, som måske den moderne uddannede smed med sin tekniske skole, sin tekniske viden og med alt sit moderne værktøj ville have svært ved at forarbejde.

Alt var såre beskedent og enkelt dengang i forhold til vore dage. Arbejdsdagen var lang, betalingen ringe, og arbejdet var hårdt. Af den grund var datidens landsbysmede oftere rigere på slid end på penge. Havde han lige fra hånden og i munden til sig og sine, herunder hans svende og lærlinge, måtte han være tilfreds, og selv det kunne det alligevel nok knibe med for en del af dem.

Nu i 1971 er grovsmeden så godt som forsvundet. Hans primitive smedie med det beskedne værktøj er ved at være en saga blott i forhold til de maskinværksteder, der i den sidste generation er opstået i såvel byer som landsbyer, og hvor snurrende hjul og maskiner udfører alt det tunge arbejde, smeden selv tidligere udførte. Her findes klippe-

save-, stukke- og lokkemaskiner, og her står svejseanlægget og mange andre ting, som en gammel smed ikke engang kender navnet på.

Men i landsby efter landsby står det gamle smedeværksted og minder om en svunden tid, imens det forfalder. Endnu kan man måske få øje på resterne af en gammel vogn eller et markredskab stående op ad muren, som én af de sidste kunder aldrig har afhentet. Men porten er lukket, alt er blevet så stille, her, hvor der engang var et myldrende liv.

Ja, porten er lukket, men ingen kender fremtiden – måske bliver den åbnet igen, men så skal der nok ske meget forinden.

Artiklens forfatter, pen. plejeassistent *Peter Pedersen*, er født i 1894 på en mindre bondegård i Vinkel sogns østligste del. I 1910 kom han i smedelære i Vindum ved Bjerringbro. Efter læretid og lang soldatertid under den første verdenskrig har han været smedesvend i Vammen ved Viborg og i Vamdrup ved den gamle grænse i Sydjylland. I 1919 nedsatte han sig med eget smedeværksted i Tange ved Bjerringbro, men opgav på grund af tidernes dårlige økonomiske vilkår smedehåndværket. Solgte derfor forretningen i 1920 og fik derefter ansættelse som plejeclev på Sindssygehospitalet i Viborg. Som følge af, at der var flere plejere på hospitalet, der hed Pedersen, og på grund af hans fortid, blev han på hospitalet i daglig tale aldrig kaldt for andet end »Smeden«.

Peter Pedersen blev i sit arbejde på hospitalet en kendt mand. Han har været sin organisation Dansk Hospitalsforbunds formand i en årrække og medlem af organisationens hovedbestyrelse. Han har været medlem (soc.) af Viborg byråd 1946–50. Han har været et fremtrædende medlem af Indre Missions lokale samfund og har desuden i flere år været landsformand for Danmarks kristelige Arbejderbevægelse.

Bor nu som pensionist på Rughavevej 33 i Viborg, er far til lokalhistorikeren, viceborgmester Helmuth Spanggaard Pedersen, og udgav i 1970 sin slægts historie under titlen »Fire slægter fra egnen omkring Viborg«.

Det gamle Viborg

– lidt om bevarelse og fornyelse

AF ERIK LEVIN NIELSEN

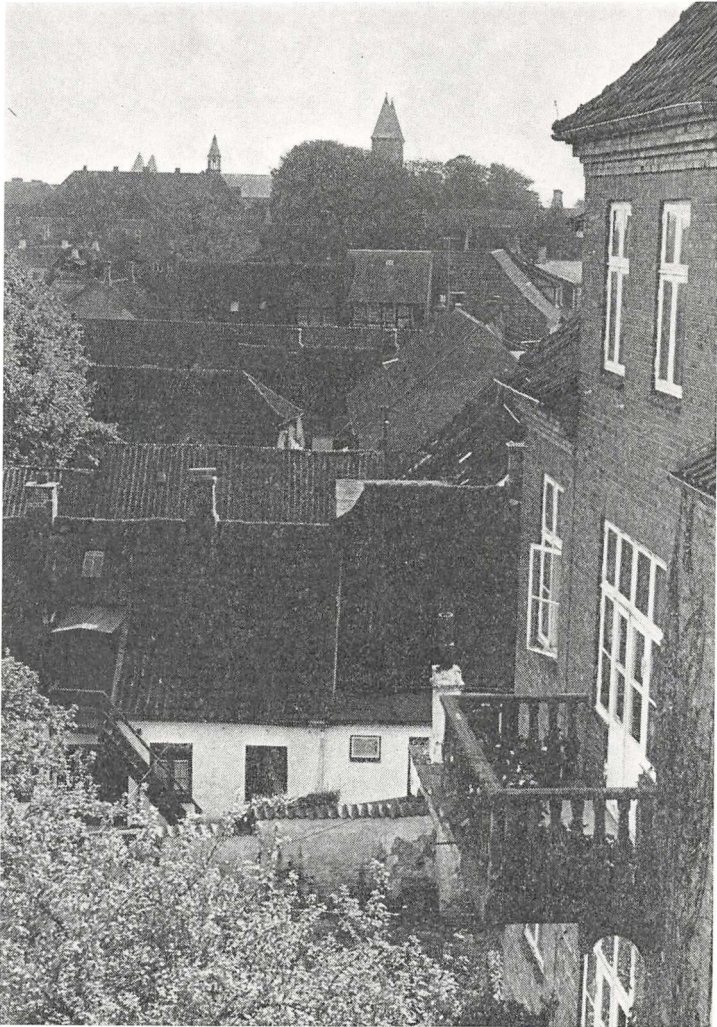
Som museumsmand bliver man under rejser ofte stillet over for spørgsmålet: hvordan bevarer I jeres gamle by? Man ser sig omkring og genkender situationen. Hus efter hus falder, ja, hele gadestrøg kan på få dage ændre karakter. Der skal så lidt til – en buldozer rykker frem og efterlader et gabende hul; brolægninger fjernes; træer fældes; eller nye lampetyper, der vistnok er beregnet til havnekajer og flyvepladser, holder deres indtog i små stille gader og kaster deres fosforiserende neonlys ud over tagene.

Man vender hjem og opdager, at der er tale om et samvittighedsspørgsmål, ikke blot til museumsmanden, men til os alle, der færdes i Viborgs indre, gør indkøb, bevæger os til og fra vores arbejdsplads, tager mod gæster udefra, eller blot nyder trygheden ved det, der er, og altid har været. Vi har en dobbeltopgave at løse, fordi vi lever som moderne mennesker i en gammel by: det drejer sig hverken om énsidig bevarelse eller énsidig fornyelse, men derimod om at udvikle Viborgs særpræg, atmosfære og charme til et niveau, som ingen ny-opkomling kan gøre den efter.

For blot en generation siden fandt man, at den rigtige fremgangsmåde måtte være at *fred* de smukkeste og kulturhistorisk mest interessante huse i det indre Viborg. Mellem hundreder af huse blev – noget beskedent, forekommer det – valgt 19 gamle bygninger ud, der blev tinglyst som særligt attraktive og bevaringsværdige. Trods det begrænsede antal bør vi dog være Bygningssynet taknemlige på byens vegne – prøv engang at kaste et blik i nutidens rejseførere og turistbrochurer.

Siden tiden efter første verdenskrig er der ikke sket meget med hensyn til sikringen af det gamle bygningsmiljø i Viborg. Det skyldes ikke kun manglende officiel støtte,

Udsyn mod domkirken fra nord hen over tagene langs Mogensgades østre husrække. (Fot.: V. S. M. 1965).

Mogensgade: den 500-årige tilkørselsvej til det ældste Viborg. (Fot.: V. S. M. 1965).

men måske nok så meget, at udviklingen har medført, at opgaven er blevet langt større. I løbet af 1950'erne gik man hen og blev lidt skeptiske over for nye tinglysninger af enkelt-ejendomme: for det, man ville beskytte, var jo ikke længere blot det enkelte, arkitekturhistorisk interessante hus, men snarere atmosfæren, gadebilledet, ja, hele bykærnen – det fællesområde, vi alle bruger og har andel i, ligesom skoler, sygehuse og alderdomshjem.

Det afgørende problem var således næppe længere at skabe interesse for en passende sikring af det gamle miljø, men snarere at få skabt en *ansvarlighed* over for en fællesopgave. Et afgørende skridt blev taget af byrådet i 1967, hvor man besluttede sig for at tinglyse købstadens fineste ældre gadestrøg, Sct. Mogensgade, som partiel byplan. Vedtægten sagde, at gadens huse med deres facader, vinduer, tage etc. ikke måtte ændres, uden at kommunens sagkyndige havde haft sagen til overvejelse fra et helhedssynspunkt – ganske som andre vedtægter bestemmer, at der ikke må foretages vilkårlige ændringer af f. eks. naboskel, toilet- og kloakforhold, el- og gasinstallationer.

Bag disse vedtægter ligger naturligvis et trivselssynspunkt, der er lige så gammelt som byen: at hvor mange skal kunne leve sammen, må man også tage hensyn til hinanden. Ser man tilbage på efterkrigsårenes langt fra alle lige overvejede og medborgerlige fornyelser af det ældre Viborg, må det indrømmes, at byen har gennemlevet en pirattid, der skyldtes manglende overblik og – trods vort demokratiske bystyre – mange vanskeligheder med at få de forskellige interesser og initiativer koordineret. Vi husker det endnu – hvorledes nogle mente, at det gjaldt »udviklingen« som et fritsvævende og ukrænkeligt princip, mens andre harmedes, og flertallet i deres stille sind tænkte, at der var tale om forvirring.

Ethvert medlem af byrådet og enhver borger i Viborg vil i dag gå ind for, at det drejer sig om at bevare og udvikle et selvgroet og stærkt miljø, en *god* by – alt det man kæmper for at få skabt i de nye boligområder. Det, der er brug for i dag, er ikke så meget en konservering, som en

harmonisering af vore ønsker om bevarelse, fornyelse og tilpasning. Og over for skeptikere må man gøre gældende, at vi er godt på vej. Eksempler på erhvervsdrivende og arkitekter kan nævnes, der er gået ind i billedet med sikre skridt. Med hensyn til bedre planlægning takles opgaven fra forskellig side:

Viborgfonden har som en selvstændig forening af interesserede borgere gennem mange år søgt at udbrede kendskab til de æstetiske værdier ved bygninger og miljøer i Viborg, og søger ved økonomisk støtte og uddeling af »Gyldne sten« at påskønne privates istandsættelse af gamle bygninger.

De *kommunale udvalg* og *Stadsingeniørens kontor* administrerer nybygningsforslag, vejanlæg m. m. og søger gennem forhandlinger med de enkelte ejere at tilpasse ændringer og fornyelser til omgivelserne, ikke blot i det indre Viborg, men også hvor det gælder Søerne, overgangen fra by til land og det åbne landskab.

Stiftsmuseet har gennem en årrække set en naturlig opgave i ved oplysning og råd at søge bevaring, vedligeholdelse eller restaurering gennemført. Samtidig arbejdes på at bringe en fond af saglige oplysninger til veje – 1963–65 foretog museet således en gennemgang af samtlige bygninger i Mogensgade, omfattende både deres historiske baggrund og nuværende tilstand.

Af statslige kontrolmyndigheder, der spiller en praktisk rolle i bevarelses- og fornyelsesarbejdet, skal nævnes *Boligministeriet* og det *Særlige Bygningssyn*. Bygningssynet har altid tilstræbt et smidigt og positivt samarbejde med ejere og kommunale instanser; fra april 1971 har man derfor knyttet Stiftsmuseet til sig som konsulent i fredningssager m. m. *Nationalmuseet* inddrages i Viborg normalt kun ved spørgsmål, der berører byens gamle kirker, men har gennem årene ydet et værdifuldt konsultativt arbejde (Hugo Matthiessen, Hans Stiesdal).

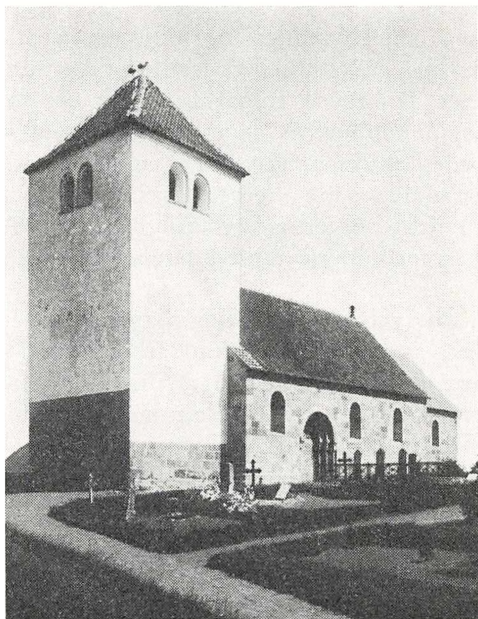
Som et aktuelt varsel om, at efterkrigsårenes holdning til fornyelsesarbejdet i det gamle Viborg er en afsluttet epoke, kan nævnes, at Byplanudvalget pr. 1. november 1971

har vedtaget en såkaldt *bevaringsplan* udarbejdet for det indre Viborg med deltagelse af repræsentanter for samtlige ovenstående institutioner, bortset fra Boligministeriet.

En bevaringsplan er i virkeligheden en registrant, hvor Viborgs nuværende bygnings- og miljømæssige tilstand gøres op: samtlige enkelthuse, gadebilleder og torveområder bliver dateret, beskrevet, fotograferet, og der foretages en vurdering af enkelthusenes egnethed som bolig m. m. Der bliver herved skabt et uundværligt, sagligt grundlag for en velovervejede planlægning – en fællesramme, der skulle muliggøre en uvildig-borgerlig vurdering af private initiativer og fremme samordningen af de kommunale organers dispositioner.

Om alt går vel, vil bevaringsplanen således blive et grundlag for, at vi fremover kan arbejde med det gamle Viborgs fornyelse fra et lige så civiliseret synspunkt, som byen lægger for dagen ved planlægning og bygning af helt nye boligmiljøer. Man burde derfor måske overveje at tale om en *miljøsikringsramme* snarere end om en bevaringsplan. Ved afslutningen af registreringsarbejdet til april 1972 vil vi i alle tilfælde besidde en egnet målestok for en passende koordinering af den nutidige viborgensers ønske om *bevarelse* med hans ønske om *fornyelse og tilpasning*.

Erik Levin Nielsen, museumsassistent, f. 1939. Tilknyttet Viborg Stiftsmuseum siden 1962; har deltaget i adskillige udgravninger og skrevet flere artikler med tilknytning til Viborg, bl. a. »Det ældste Viborg« i *Fra Viborg Amt* 1965.

Vinkel kirke set fra syd. (Nat.mus. fot.).

Træk af Vinkel sogns og præstedegnehistorie fra reformationen til ca. 1885

AF PROVST EM. A. M. VESTERGAARD

II. Tiden efter 1850

1846–1866

Disse 20 år er selvfølgelig ikke et landshistorisk afsnit, ikke engang noget særligt i Vinkel-Rinds historie. Når de alligevel fortjener et særligt kapitel i denne skildring, skyldes det alene, at sognepræsten i de 20 år, *Niels Rasmussen Øllgård*, har efterladt sig, i den såkaldte liber daticus, en ret udførlig og levende beskrivelse af de år, af sognebeboerne, af denne bevægede tids krigeriske, politiske og kulturelle begivenheder både i sognene og omegnen, specielt Viborg. Han har selv givet sin skildring overskriften: »*Historiske Mærkværdigheder*«. Den findes i landsarkivet og har næppe været kendt før. Men da den rummer megen dramatik, megen sund sans i bedømmelse af tidens foreteelser og mange karakteristiske enkeltheder af disse, fortjener den at kendes i Vinkel-Rind og videre kredse. Den har lokalt præg, men har vinduerne åbne til den lille og den store verden. – Den vil blive gengivet her, dels i direkte afskrift med enkelte noter og kommentarer, dels i forkortet genfortælling.

Først lidt om pastor Øllgård selv.

Han var søn af daværende biskop i Viborg, Nicolai Esmark Øllgård (1830–54). Det er vel ikke at fortænke biskoppen i, om han havde en lillefinger eller pegefinger med i sønnens kaldelse til Vinkel-Rind så nær Viborg. Men man må indrømme sønnen, at han i sine erindringer overhovedet ikke roser sig af familieskabet eller benytter sig af det til sin fordel. Han var født i København den 14. juni 1812, student fra Viborg Katedralskole 1832, teologisk kandidat

1837, lærer, især ved Søetatens pigeskole, indtil han kaldedes til Vinkel-Rind 1846. Her var han i 20 år og flyttede derefter til Stiftsbjergby-Mørke i Holbæk amt. Han skildres som »en lille, rask mand, nærsynet, kundskabsrig, ret god prædikant, afholdt i menighederne«. Det fremgår desuden klart af erindringerne, at han var en mand med megen bon sens, med et besindigt overlæg i krisesituationer, hvor andre tabte hovedet, og med mange interesser, også uden for den egentlige præstegerning, f. eks. drev han selv avlingen og var på dette område en foregangsmand for sognets landbrugere.

At pastor Øllgård gik meget op i sit landbrug, derom vidner en kostelig historie fra hans Sjællandstid, fortalt af Fanny Fang i »Handelsmænd og Slægter« 1935: »Provst Øllgård i Stiftsbjergby var meget ivrig i sin bedrift. Han havde for vane at gå ude i sin kostald i en gammel, løs frakke med et par vældige, udstående lommer. Det var just ikke den bedste påklædning til det brug, for en skønne dag kom han for nær en ko, som, uden at han mærkede det, afleverede en god portion ned i en af dem!«

I Nedergårds præste- og sognehistorie får Øllgård det skudsmål, uden at hjemmelsmanden er angivet: »Pastor Ø. var stærkt politisk interesseret, stod i et godt forhold til sine sognebørn og var bøndernes kyndige rådgiver, ikke alene i kirke- og skole spørgsmål, men også i mange verdslige anliggender, han var landmændenes foregangsmand, den første i Vinkel, der *merglede* jorden, hvad der gav bønderne lyst til også at mergle, så Vinkelboernes jorder snart blev anset for at være veldyrkede. Under de vanskelige forhold 1864, da tyske tropper var indkvarteret i begge sogne, gjorde han en stor indsats.«

Dette skudsmål stemmer med erindringerne almindelige præg. Det var blot ikke under 64-krigen alene, han gjorde en stor indsats, men lige så vel under 3-årskrigen, skønt han på det tidspunkt var ganske ung præst. Herom senere.

Pastor Øllgård var politisk interesseret. Det bekræftes af en nekrolog i Holbæk Amts Avis 27. februar 1900, hvor det hedder: »I slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne

skrev pastor Øllgård en del politiske breve til bladet under mærket: En Mand fra Landet. Brevene, der vidnede om et klart og uhildet blik på datidens politik, vakte megen opmærksomhed og blev læst af mange.« Da nu Holbæk Amts Avis var et højreblad, kan man slutte, at Øllgård forsvarede højres politik.

I præstegården »vandrede sorrig og glæde tilhobe«. Øllgård kom som ugift og uforlovet til Vinkel, men 1847 forlovede og giftede han sig. Den unge præstekone var oberstdatter, måske tidligere elev fra Søetatens skole, hun hed Sophie Christine Meyen (ikke Meyer). Næste år, det første bevægede krigsår, ventede fru Øllgård sit første barn. Netop da hun hen på efteråret gik på faldende fode, skete den ulykkelige begivenhed, der var højst dramatisk i årsag og virkninger og samtidig en kritisk ulykke for familien, ikke mindst for fru Øllgård i hendes tilstand, men også økonomisk for et nygift ægtepar.

Natten mellem den 14. og 15. oktober 1848 brændte hele præstegården. Familien flyttede ind i bispegården hos præstens forældre, mens den nye gård blev opført, og i bispegården blev sønnen født.⁴⁾ Han blev så også døbt i domkirken – med navn som sin farfar, biskoppen.

Nu lader vi pastor Øllgård selv berette om branden, også for at komplettere beretningen i forrige afsnit om præstegårdsbranden 1836:

»Præstegaarden skal være brændt 3 Gange. Om den første Brand gaar der et dunkelt Sagn i Menigheden, uden dog at noget sikkert herom vides. Ved at grave i Jorden for at lægge Grund, da alt var fortæret ved den tredie Brand (1848), fandtes enkelte *Murbrokker*, som kunde være Levninger fra den første Brand. I Bispearkivet findes (dog) intet herom. ...I Provst Theilgaards Embedstid afbrændte Vaaningshuset Natten mellem 10. og 11. November 1836. Ilden opstod saa pludseligt, at Beboerne maatte skyndsomst forlade Huset, og at Præstens Kone nær var brændt inde, da hun vilde redde noget Sølvtoj, og blev kun reddet ved en Datters Aandsnærværelse. Om Ildens Opkomst vides intet, dog mumles om, at nogen Mistanke skulde hvile på en

endnu levende Person, som ejer en mindre Gaard her i Sog-
net. Nogen retslig Undersøgelse blev ikke anstillet, og i Al-
mindelighed antages, at Ilden var opkommet fra Bageret i
Vaaningshuset, hvorfor Provst Theilgaard lod opføre et
eget Bagerhus Syd for Præstegaarden af en Del af det Tøm-
mer, som blev reddet fra Branden. Et nyt Vaaningshus blev
nu opført af *Grundmur*, hvor det gamle havde ligget. Dette
kostede... (desværre ikke udfyldt). Til Hjælp til Vaanings-
husets Opførelse modtog Provst Theilgaard, efter at Teg-
ningerne under 10. Januar 1837 var approberede, den sæd-
vanlige Brandhjælp af Kirkerne, nemlig 1 Rbd. af hver
Kirke efter Studiiskattens Ligning iflg. kgl. Bevilling af 22.
April 1837.«

Øllgård kan med nogenlunde sikkerhed udtale sig om den
tidligere præstegårdsbrand, eftersom denne kun lå 12 år til-
bage, og befolkningen derfor let kunne huske begivenheden.
Han giver et par interessante oplysninger, dels at allerede
2 måneder efter branden var tegningerne til en ny præste-
gård approberede, det var m. a. o. gået hurtigt, hvad også
var nødvendigt for familiens skyld, dels at provst Theil-
gård har fået nogen hjælp til genopbygningen. Studiiskatten
bestod i 1 rdl. årlig af hver kirke til universitetet, denne er
da for 1 år ved kgl. bevilling overført til brandhjælp.

Fra en synsprotokol for provstiet, hvor bl. a. C. Trom-
holt, Vinkel, fungerede og underskrev, ses fra 1837, sidste
gang Theilgård var med, følgende indførelse: »Ingen nye
Mangler, hvorimod Stuehuset formedelst Ildsvaade er op-
ført af gode Bygningsmaterialer, velindrettede og i det hele
i *ypperlig Stand*.« Theilgård nåede altså at se en ny præste-
gård, endda i »ypperlig stand«, inden han på årets sidste
dag pludselig lukkede sine øjne. Det nye bagers blev ned-
revet 1867.

Øllgård skulle nu selv opleve en ildsvåde. Han fortsætter
sin skildring:

»Natten mellem 14. og 15. Oktober 1848 afbrændte hele
Præstegaarden. Ilden opkom Kl. omtrent 12 i Taget paa
den vestre Ende af Vaaningshuset i det Hjørne, der vender
ind mod Kirkegaarden, og udbredte sig lige mod Vinden

med en saadan Hastighed, at inden et Kvarter stod hele Vaaningshuset i lys Lue. Præsten og hans højt frugtsomme-
lige Kone maatte tilligemed to Piger løbe ud af det bræn-
dende Hus i det bare Linned. Præsten reddede sit Ur og
nogle 60 Rdl., ellers intet. Den ene Pige reddede noget af
sit Tøj, den anden intet og var endog meget nær ved at in-
debrænde, da hun forsøgte at redde Præstens Sølvtøj. Heste,
Køer og overhovedet alt Levende blev reddet, men den uhy-
re rige Høst, uden Tvivl den rigeste, der nogensinde har
været, brændte på en Stub (= stak) Havre nær, som stod
paa Marken, og i hvilken var ca. 100 Trv. (= traver), til
hvilke der ikke havde været Plads i Laden eller de andre
Huse.

Indboet var assureret, men Afgrøden ikke, hvorved Bene-
ficius (ejer) led et temmelig stort Tab, der vil føles i flere
Aar i den ringere Høst, som vil være en Følge af den liden
Gødning, som kunde samles i dette Aar.

Med Hensyn til *Ildens Oprindelse* er det udenfor al
Tvivl, at den var paasat. Mistanken hviler paa Christen
Nielsen Odsgaard, der Tirsdagen forud havde undsagt Præ-
sten paa Liv og Gods samt ved dunkle Ord og Miner ladet
sig forstaa med, at han ikke var bange for saadant, da Præ-
sten nemlig efter gentagen Advarsel optog hans Faar paa
sin Mark og lod ham betale Optagerpenge for disse, hvilke
dog blev lovet ham igen, naar han eet Aar vilde holde Fred.
– Han blev ogsaa arresteret Dagen efter Branden, og Under-
søgelsen anstillet om hans hele Adfærd, men, skønt det blev
oplyst, at han havde været ude af Vinduet kort før Bran-
den, uden at kunne angive nogen rimelig Grund til at gaa
ud midt om Natten, og blev overbevist om flere Usandhe-
der, saa blev han dog, efter at have hensiddet i eet Aar i
Arresten i Viborg, ved de to øverste Instanser frifundet for
videre Tiltale, hvorimod Underretten dømte ham til to Aars
Tugthusstraf for at have udvist voldelig Adfærd imod hans
Fader. Dommerne, der afsagde Dommen, var iøvrigt saa
overbevist om hans Brøde, at flere af dem ikke undsaa sig
ved at fortælle, hvorledes han havde baaret sig ad med at
antænde Gaarden, og man advarede Præsten imod at lægge

Straatag paa Vaaningshuset, da han ved Personens Løsladelse kunde være udsat for en lignene Adfærd.

Saadant kalde vor Tids Dommere Retfærdighed!«

Dette var præstens egen beretning. Viborg Stiftstidende havde 2 dage senere følgende referat: »Vinkel Præstegaards Vaaningshus, der i 1836 ødelagdes ved Ildsvaade, er atter i Forgaards tilligemed Udhusene undergaaet samme Skæbne. Da Ilden først bemærkedes, havde den allerede udbredt sig saa vidt, at kun nogle Øjeblikke senere, ogsaa Menneskeliv sandsynligvis vilde være offrede.« Bladet fortsætter med at fortælle det samme, som vi har set i præstens referat, og fortsætter så: »Ilden, der opkom fra et Hjørne af Vaaningshuset, hvor ingen Ild eller Lys havde været tilstede, er der desværre stor Formodning om at være paasat af Niddingshaand, og en Person er ogsaa i den Anledning bleven arresteret. Vi tillade os sluttelig hertil at knytte Opfordring til *ædle* Mennesker om at komme de brandlidte Tjenestefolk tilhjælp, og ere vi beredvillige til fra Folk her i Byen til videre Besørgelse at modtage, hvad i saa Henseende maatte ydes.«

Man forstår pastor Øllgårds bitterhed, fordi dommen synes ganske uretfærdig. Ville den anklagede ikke bekende, var der dog indicier nok imod ham. Chr. Nielsen Odsgård var kendt som en mand, der i beruset tilstand var ondskabsfuld og uberegnelig, men ædru skikkelig. Han havde kort i forvejen været sigtet for tyveri i Viborg og kort efter for vold mod sin far (se ovenfor). I sognet gik den fortælling, at han havde løbet vejen til præstegården med en tørveglød i sin træsko og havde spurgt en forbipasserende, om han kunne se noget. Dette lyder noget fantastisk. Hans løsladelse skete i august 1849, 10 måneder efter arrestationen. Da han var kommet ud af aresten, giftede han sig med en pige fra Ravnstrup. De levede meget dårligt sammen, præsten mæglede, men allerede 1854 blev de skilt. Han ejede gården matr. 11 i Vinkel fra 1850 til 54. Efter skilsmissen solgtes gården, og han tog ophold sammen med sin mor i et hus tæt ved.

Kom der så bidrag til Stiftstidende til pigerne? Ja, 26. oktober har bladet en notits: »Til de Brandlidte Tjenestefolk i Vinkel Præstegaard har jeg iflg min Opfordring i dette Blad havt den Fornøjelse at modtage fra M. P. B. 5 Rbd., for hvilke jeg paa ovennævnte Brandlidtes Vegne aflægger Taksigelse. H. Wissing.« I de følgende dage indkom flere små beløb, i alt 17 Rbd., en ganske god hjælp.

Pastor Øllgård kommer senere i sin beretning ind på, hvordan han og hans »højt frugtsommelige Kone« klarede sig vinteren 48–49 indtil den nye præstegårds opførelse. Men hvad med at klare udgiften ved opførelsen? Her har vi en kilde til viden. Den nye præstegård blev assureret for 5300 Rbd. + 330 Rbd. for et lille ekstra hus, i alt 5630 Rbd., efter at provst H. Gøtzsche med 2 synsmænd, Mads Filtenborg og Mads Rasmussen, 15. marts 1849 havde taget syn over staldbygningen af solid grundmur 58 alen lang, 12 alen vid og over materialerne til de 3 andre længer, alt tilfredsstillende.

Forsikringssummen 5630 Rbd. svarede til udgiften ved opførelsen, og denne sum var tilvejebragt således: assurance-sum 3523 Rbd. + lån 1200 Rbd. af Stiftets offentlige midler med 6% årlig afdrag i 28 år + det sædvanlige bidrag fra kirkerne (ligesom 1836) 215 Rbd. Dertil kom hjælp fra sognets beboere, vel sagtens kørsel o. l., og andre samt vær-dien i tiloversblevet tømmer og mure fra branden, især fra våningshuset, som har været det solideste.

Den gamle brandforsikringsprotokol findes i landsarkivet. Her kan enhver få en forestilling om sin gårds tilstand og værdi fra ca. 1850. Om Vinkel præstegård, den nyopførte efter branden, hedder det:

Stuehus i syd	2400 Rbd.
Lade, nordre hus	1000 Rbd.
Stald, vestre hus	1260 Rbd.
Vognhus, østre hus	540 Rbd.
Bagehus, sydvest for gården	100 Rbd.
Vognhus vest (senere opført 1859)	330 Rbd.
	<u>5630 Rbd.</u>

Man får yderligere at vide, at husene var opført på grundmur med stråtag, trods dommernes advarsel, og at der var 70 alen mellem husene.

2. april 1864 var forsikringssummen steget til 7185 og 1869 til 7870 Rbd. Sammenligner man præstegårdens forsikringssummer med andre Vinkel-gårdes, får man et stærkt indtryk af, at præstegården var større eller bedre end nogen anden gård i sognet, Randrup undtaget. Forsikringssummen for de fleste gårde lå mellem 2000 og 3000 Rbd., enkelte over, adskillige under, Rind-gårdene endnu lavere. Vinkel kirke var i 1869 ansat til 6530 Rbd., i forvejen kun 3940.

Det fortjener endnu at bemærkes, at også kirkebøgerne og alle dokumenter brændte. En original hovedbog fra Vinkel-Rind derfor først fra 1848.

Et vigtigt spørgsmål er, hvordan Øllgård var som præst og prædikant. Var sønnens ansigt, åndeligt-kirkeligt, ligeså utydeligt, næsten udvisket, som faderens?

Vi kan selvfølgelig ikke vente nogen udtalelse af biskoppen om sønnen. Derimod har vi fra efterfølgeren, Hardenach Otto Conrad *Laub* (1854–78), en visitatsanmærkning fra 1863: »Pastor Ø. prædikede klart og roligt, med tilbørligt Eftertryk, men en noget trættende Langsomhed. Han er et livligt Forstandsmenneske, ikke Rationalist.« Biskoppen har tydeligt følt sig foranlediget til at understrege: ikke rationalist! Det må vi tage til efterretning, men tænker uvilkårligt, at andre har anset ham for rationalist, måske fordi han har præget af at være forstandsmenneske, eventuelt også i sin forkyndelse og teologi. En bemærkning af Øllgård selv i erindringerne som denne: »...ikke megen Opvækkelse (i sognene) eller hvad man med et moderne Ord kalder levende Kristendom,« tyder nærmest på en slags reserveret holdning over for de begyndende vækkelsesbevægelser, hans udtryk stammer fra 1866, hvor også Indre Mission var begyndt, og V. Beck sammen med Johs. Clausen havde foretaget deres berømte Jyllandsrejse, bl. a. om ad Viborg.

Provst J. Chr. Christensen, Alrø, født i Rind sogn 1860, skriver i sine mindeord om Øllgårds efterfølger, pastor Tuxen: »(Tuxens formand) havde vist været i ret almindelig

Støbning, formodentlig en Del *rationalistisk*, satte ikke Spor.«

Senere: »Hvordan det var med Kirkegangen før Tuxens Tid, véd jeg ikke. Men jeg er mest tilbøjelig til at tro, at den har været jævngod trods de sikkert ret bestemte Mangler, hans Formand havde med hensyn til Præstegerningen. Det laa vistnok fra gammel Tid i Befolkningen, at den havde let ved at vandre ad Kirkevej.«

Biskop Laub var nogen lunde tilfreds med prædikens indhold, men knap så meget med dens form. »...en noget trættende Langsomhed,« udtrykte han sig. Mærkeligt nok for resten, eftersom Øllgård jo skal have været en rask og livlig mand. Den slags ejendommeligheder er ikke ualmindelige. De gode Vinkel-folk har haft det temmelig trivielt i kirken, for kirkesangeren led af samme skavank som præsten. Provst Visby holdt skolevisitats den 31. januar 1859; han karakteriserer læreren og skolen således: »Lærer Langberg. 35 Aar. Embedstid i Vinkel ca. 5 Aar. Seminarist, ret duelig, kun meget (det forekom mig endog ifjor – sidste Gang, jeg var i hans Skole) *utaalelig langsom* i den hele Undervisning. Skoleinspektionskomiteen besøgte, efter mit Forslag, denne Skole i Sommer 23. Juli (58?), medens det nemlig var vanskeligt at træffe et Valg, troede jeg, at det kunde blive en Opvækkelse for Læreren, og Monrads Dom om Skolen var, at den kunde henføres til de jævnt gode, medens han i Almindelighed udtalte sig om Nødvendigheden af, at en Lærer selv maa føle sig besjælet af det, som han vilde give Børnene, for at det rette Liv kunde komme ind i Undervisningen. – Berggren gjorde opmærksom paa det urimeligt *slæbende* i den øvede Choralsang, hvorfor han henviste til det Ønskelige i, at de lettere og bedre Folkelodier tillige øves med Børnene. – Der var ogsaa Grund til at rose for Gymnastikken.«

Når sangen var slæbende i skolen, mon så ikke ligeså fuldt i kirken? Præst og kirkesanger langsomme, slæbende, det har ikke været stimulerende for kirkegangen! selv om folk var mere tålmodige og mindre kritiske end nu.

Biskop Laubs senere notitser ved visitatser i Vinkel vidner om, at der var stadige vanskeligheder med kirkesangen, men at Øllgårds efterfølger Tuxen bødede derpå. Lærer Langberg var i Vinkel helt til 1884 (fra 1854, født 1811 i Virring som lærersøn. Sønnen Anders Carl, født 1841, overtog 1862 en ejendom i Vinkel, som faderen havde bygget på den hedelod, han købte af sognepræsten 1856. 1859 var jorden merglet og vekseldrift indført, så der kunne holdes 1 hest, 4 køer og 8 får.).

Idet pastor Øllgård nu får ordet igen fra sine erindringer, dukker lærerspørgsmålet frem på ny, her fra 40'erne. Det hedder: »Næste Søndag (efter indsættelsen) forlangte Skolelærer Brandt (= Niels Brandt, søn af formanden Johs. Nielsen Brandt og lærer i Vinkel 1832–46, se under provst Theilgård) efter Tjenesten at vilde tale med mig. Han betroede mig da, at han var syg og snart vilde dø. Han døde virkelig 17. December... og blev begravet 28. December. Ved hans Begravelsesgilde aftalte «Mændene», at man af den nye Præsts Fader, som var Biskop i Viborg og havde Kaldsret til det ledigtblevne Embede, vilde udbede sig, at Hjælpelærer Hansen i Rind maatte blive kaldet til det ledige Kald, og man mente da, at han til gengæld vilde tage en af afdøde Brandts to Søstre (Brandt var ugift) til ægte og finde sig i, at Beboerne blev fritagne for Fourage til Skolelæreren. En Ansøgning herom blev da virkelig ogsaa forfattet af en Procurator i Viborg og fremlagt i et i den Anledning afholdt Sogneforstanderskabsmøde, og, uagtet Formanden Proprietær Faber til Randrup og Sognepræsten paa det bestemteste modsatte sig dette, indgivet til Cancelliet. Ansøgningen blev imidlertid kort og godt afslaaet, og Skolelærer Peder Poulsen til Nørre Rind i Ulbjerg Pastorat kaldet til Kirkesanger og Skolelærer i Vinkel. Han var gift og havde allerede flere Børn, saa den afdøde Skolelærers Søstre heller ikke paa denne Maade blev forsørgede(!), hvorimod Sognet erholdt i ham en særdeles hæderlig og dygtig Skolelærer.«

Denne holdning fra Øllgårds side var både rigtig og modig, ikke mindst i betragtning af, at han kun havde været i

embedet ca. 3 uger. At han fik ubehageligheder derfor, er næsten en selvfølge. Herom fortæller han: »Aaret 1847, der saaledes var begyndt med nogle Bryderier, som for en Begynder kunde være ubehagelige nok, gik forresten roligt hen. Det vanskeligste Naadensaar, som for mange bliver et Stridens aar, endte for mig i al Venskabelighed. Jeg var kun lidt kendt med saadanne Ting, men min Formand (Wesenberg) var en billig og retsindig Mand, og der var ingen Strid imellem os.« »Imod Slutningen af dette Aar (1847) forlovede og giftede jeg mig med min trofaste og dyrebare Hustru *Sophie Christine Meyen*.

Men havde dette Aar været roligt, saa blev det næste, 1848, desto mer uroligt. Christian 8.s Død, den franske Revolution⁵⁾ med alle dens Følger, Martsdagene⁶⁾ i København, Slesvigholstenernes Oprør⁷⁾ satte alt i Bevægelse.

Den første Virkning af Oprøret, som berørte Menighederne her i Pastoratet, var Soldaternes Indkaldelse til Krigstjenesten. Flere gifte Mænd blev ogsaa indkaldte, og jeg maatte i den Anledning udstede en Del Vielsesattester, da de mente, at de gifte vilde blive hjempermitterede. – En ung Karl i Vinkel gjorde sig straks syg, da han erfarede, at han var indkaldt, men da jeg og flere Mænd i Sognet havde talt alvorligt med ham og hans Fader, fandt han det dog klogest at rejse efter de andre. Da jeg ikke turde give ham noget Bevis for, at han havde været syg, maatte han nok temmelig dyrt betale et saadant af den daværende Distriktslæge.

Straks efter blev vi foruroligede ved Rygtet om »*Slavernes Indfald i Jylland*«⁸⁾. En Formiddag i April henimod Kl. 9 kom en rød Stafet ridende ind i Gaarden og foreviste en Anmeldelse fra Amtmanden, Kammerherre Bretton⁹⁾ i Viborg, ifølge hvilken »en Mordbrænderskare var trængt ind i Landet og brændte og ødelagde alle Vegne, hvor de kom frem«. Den sagdes at være ankommet til Silkeborg, som var brændt.

Jeg lod Konfirmanderne gaa Hjem med denne Efterretning, dog med Tilføjende, at jeg troede, at det *ikke* forholdt sig saadan.

Strax efter kom to Mænd af Byen i fuld Fortvivelse ind til mig og spurgte, hvad de skulde gøre. »Gaa Hjem og være Mænd. I Dag kommer de sikkert ikke til os,« var mit Svar, og de blev virkelig rolige. Snart efter samledes alle Sognets Mænd udenfor Præstegaarden paa Holdepladsen, nogle med Knipler, Høtyve og Leer, andre med Geværer. Men de fleste var dog meget rolige og besindige. Jeg red snart efter over til Rind, hvor jeg traf en ny Stafet med nye Efterretninger, og saaledes fulgte den ene Stafet efter den anden. »Alle Ty-skere skal nedhugges!« »Stærke Qvinder skulde ogsaa bevæbnes!« o. s. v. lød Amtmandens Ordre til Landboerne.

At Øvrigheden i Viborg havde tabt Hovedet, var let at indse, thi den lod »Mordbrænderskaren« gaa meget hurtigere frem, end det i Virkeligheden var muligt for en saadan. – Tilsidst blev alle unge og vaabendygtige Mandfolk kaldte til Viborg for at rykke ud imod Fjenden med Leer og Høtyve. Da de kom til Bakken ved Asmildkloster, blev der ringet med Stormklokken i Viborg, thi man antog dem for den saa meget frygtede Fjende.

I Viborg havde man i den Grad tabt Forstanden og sund Sands, at de enkelte, der vovede at udtale nogen Tvivl om disse Rygters Rigtighed, udsatte sig for Uartigheder og Skjældsord. – Folkene blev imidlertid holdt tilbage til næste Morgen, men da de kom Hjem igen, fortalte de, at det hele havde været blind Alarm.

Der fortæltes siden mange komiske Scener fra den Dag. Saaledes begav bl. a. en Adjunkt i Viborg sig paa Vejen til Vendsyssel for at hente Hjælp, men blev dog indhentet af Broderen og formanet til at vende tilbage igen.

Det mærkeligste er, at denne blinde Allarm forplantede sig over hele Jylland og naaede med voxende Overdrivelse helt op til Skagen, og dog var det i sig selv utroligt, at en Flok af nogle hundrede Slaver skulde kunde hærde (= af hård, hærge) og ødelægge saa stort et Land. Men den daværende Slægt var voxet op i Fred, Krigen kendtes kun af Historien, en animeret Stemning havde grebet det hele Folk, især i Kjøbstæderne, ligesom man ikke kan andet end forundre sig over den Mangel paa Eftertanke og Konduite,

Øvrigheden udviste ved denne Lejlighed, i det mindste her i Egnen. Fra en Herredsfoged bragtes Budskabet til Viborg, og af Amtmanden førtes det ud med Ilbud over hele Amtet.

Dette er en sandfærdig Fremstilling af denne mindeværdige Dag, der ikke vil glemmes af den nulevende Slægt, og hvis mulighed de kommende Slægter vanskeligt vilde fatte.

Snart efter blev der givet Ordre til at indøve alt det hjemmeværende Mandskab i Vaaben, og der blev da exerceret hver Aften, men da Preusserne havde besat Vejle, blev der atter givet Ordre til at standse hermed og at sende alle Geværer og Vaaben til Morsø. Det første gjorde Befolkningen med Glæde, det sidste skete vel intetsteds. Da Preusserne havde forladt Jylland, blev atter udstedt Ordre til at begynde Exercitsen paany, men blev næppe efterkommet nogetsteds, da Iveren var afkjølet.

Det var en vanskelig Tid for tyske Familier, som havde nedsat dem her i Landet, de maatte færdes med stor Forsigtighed. Dette gjorde Familien paa Randrup (fra Lybæk) ikke, og Følgen blev da ogsaa, at Pøbelen fra Viborg to Gange var paa Vejen herud for at brænde Randrup, som de sagde. Anledningen hertil var nogle uoverlagte Ytringer i et Sogneforstanderskabsmøde, og en uforsigtig Adfærd med nogle danske Kocarder, som Folkene bar. Sagen vakte imidlertid saa megen Opsigt, at der, ifølge Amtets Ordre, blev anstillet retslige Undersøgelser desangaaende, men de ledte til Intet. Det hele blev fremstillet som en Spøg, der i hvert Fald var bleven anvendt i urette Tid og paa urette Sted.

Siden blev Folk mere rolige og besindige, og saaledes fulgte man da Krigens Gang. Der blev samlet en Del Proviant og sendt til Armeen, men det kom i det mindste ikke denne Egns Mandskab tilgode. Om Efteraaret (48) kom 9. Bataillon under Major (senere Greve og Krigsminister) *Thestrup*¹⁰⁾ til Viborg og blev modtagne med en mageløs Begejstring.

I dette Efteraar afbrændte Præstegaarden (se foran), og en ny Staldlænge blev paabegyndt. Vinteren 1848-49 tilbragte derfor min Kone og jeg hos min Fader i Viborg, dog saaledes at jeg opholdt mig to Dage om Ugen paa *Randrup*, hvor jeg den Vinter læste med Konfirmanderne. I Viborg

blev saaledes min ældste Søn Nicolai Esmark, født 22. November og senere døbt i den gamle Domkirke.

I Aaret 1849, da Jylland for en Del var occuperet af den tyske Arme, drog en Afdeling af *Bajere* over Gudenaa ved *Kongensbro* til *Højbjerg*, hvorfra de sendte et lille Chorps for at recognisere henimod Viborg. Da Major *Faber*, der laa i Viborg med omtrent 80 Mand af Randersdragoner og nogle faa Jægere, strax drog imod dem med sine Dragoner, antog Bajerne hans Chor(ps) for en større Afdeling af vor Arme og flygtede skyndsomst tilbage til *Højbjerg*.

Ved en Fejltagelse kom Fortælleren af disse Linier ind blandt Bajerne ved *Rindsholm*. Randrup Bro var nemlig blevet afhægtet, og han, som tog fra Viborg, hvor han endnu boede under Præstegaardens Opførelse, for at kunne være Hjemme i Menigheden, naar Egnen blev occuperet, som man ventede, maatte nu tage over *Rindsholm*, hvor man mente, at de danske Dragoner endnu holdt Magt. Han blev nu udspurgt af Fjenden om den Styrke, der laa i Viborg, og gav en Del *vildledende* Svar, som gik ud paa at bibringe Fjenden den Mening, at der laa i Viborg en temmelig stor Styrke. Fjenden forlod hastigt *Rindsholm* og gjorde Fortælleren intet ondt. Major Fabers raske Tog imod Fjenden bidrog uden Tvivl langt mere end de omtalte Ytringer til dennes hastige Flugt, men Historien vakte dog en Del Opsigt her i Egnen. Senere er der ofte blevet spøgt med mit Fangenskab i *Rindsholm*.

Faa Dage efter kom Efterretningen om *Seieren ved Frederits¹¹⁾* og fremkaldte en almindelig, dog med Sorg over de faldne blandet Glæde.

I August 1849 flyttede jeg med inderlig Glæde og Tak til Gud med min unge Hustru og førstefødte Søn ind i min nye Præstegaard.

Ogsaa *Vinteren 1849–50* laa der danske Tropper i Viborg. I Aaret 1850 derimod mærkede vor Egn intet til Krigen, der gik imod Syden. Under hele Krigen var der færre Folk indkaldt fra Vinkel end fra Rind. Man paastod, at det engang ikke gik ganske rigtigt til ved Sessionen, og navnlig omtaltes daværende Distriktslæges Attester ikke just paa den bedste

Maade. Han maatte da ogsaa gaa af strax efter Krigen. I hele den treaarige Krig *faldt ingen her fra Pastoratet*, og kun een blev let *saaret*. Efter Soldaternes Hjemkomst blev der, efter Menighedernes Ønske, afholdt *Takkefest i Kirkerne* for Freden, og derefter var der *Gilde* for de hjemkomne.

I Krigsaarene stiftedes et Konvent af Præsterne i Omegnen af Viborg. Initiativet hertil udgik fra Pastor Henrik Glahn¹²) i Brandstrup (nu Sorø), en videnskabelig, i Grundtvigs Retning dannet Mand. Det blev stiftet af ham samt af daværende Præst, senere Provst (nu Stiftsprovst i Viborg) Welding¹³) i Bjerring, Pastor Hertel¹⁴) i Højbjerg og Fortælleren. Men det udvidedes snart, idet Provst Wulff¹⁵) i Levring, Pastor Paludan¹⁶) i Sahl og Kapellan Thomsen i Vium og senere en Del andre Præster traadte til. Der debatteredes i de første Aar meget livligt saavel theologiske som kirkelige Spørgsmaal, og der herskede en fri og gemytlig Tone i vore Sammenkomster, som holdtes hveranden Maaned skiftevis hos de Medlemmer, der havde Hus og Hjem. Med Glahns Bortgang tabtes meget, dog vedligeholdtes og udvidedes Konventet inden længe efter hans Bortgang, men sygnede tilsidst hen og ophørte med den sidste Krig.

— — —

Efter den treaarige Krig begyndte en glædelig Tid, som i hele Riget saaledes ogsaa her i Menighederne. I Aaret 1851 blev *12 Par viede* alene her i Vinkel, og i de følgende Aar blev endnu flere Familier stiftede. Et nyt *Opsving* begyndte i Agerbruget, der tidligere havde været meget tilbage i denne Egn. Man forlod den gamle Dyrkningsmaade med de mange Halme (= halmafrøder), to Gange Rug og 3 Gange Havre efter hverandre, Byg tages kun i et mindre og stærkere gødet Jordstykke, da man mente, at den ikke kunde vokse alle Vegne i Marken. Man begyndte at pløje og harve Jorden bedre, at *mergele* og saa *Græsfrø*. Følgen heraf var rigere Høst og større *Velstand*, der forøgedes med de overmaade *høje Kornpriser*, som fremkaldtes ved flere Aars Misvæxt i Frankrig og ved den saakaldte russiske Krig, som førtes mellem Rusland p. d. e. S. og England-Frankrig paa den anden (Krimkrig)¹⁷).

Der opstod herved stor *Luxus* i Dragt og Levemaade, man anskaffede nyere og smukkere *Vogne og Seletøier*. De gamle *Vaaningshuse* blev nedrevne og nye opførte i deres Sted. Udhusene blev ligeledes ombyggede eller andre opførte paa de gamles Plads. Mourits Jensen i Nabe, Anders Andersen og Anders Nielsen Tromholt har saaledes opførte aldeles nye Gaarde. I Vinkel er fleste Gaarde allerede blevet ombyggede, og i Rind følger man stærkt efter. En Del af Vinkel Hede og største Del af Rind Hede er bleven opdyrkede, og der opdyrkes stedse mere.

Man skulde vanskeligt genkende Sognene efter de Forandringer, som er foregaaede her i de sidste 15 Aar.

Kirkelige og politiske Bevægelser har derimod ikke faaet nogen Fremgang i Sognet. I Begyndelsen af det forrige Decennium (= ti-år) deltog vi noget i de politiske Kampe, men blev aldeles overvundne af »*Bondevennerne*« i Østen. Med den større Velstand og større Virkelyst er ogsaa opstaaet mere Lyst til at lade Børnene søge Skole og lære noget, samt mere Sans for et ordentligt og sædeligt Liv. I Vinkel Sogn findes saaledes for nærværende Tid *ingen driksfældige*, og i Rind kun et Par sørgelige Rester fra en svunden Tid. *Raabed, Drukkenskab og Slagsmaal* er derfor meget ilde anset og høres næsten aldrig her i Pastoratet. *Uægte Fødsler* er ikke mange og hidrøre mest fra Herregaardene. Overhovedet er Pastoratets Beboere *godmodige, flittige og sædelige* Folk. Der findes Agtelse for Kirken og *Gudsfrygt* iblandt dem, men *ikke megen Opvækkelse* eller hvad man med et moderne Ord kalder levende Kristendom.

— — —
Efter at vi saaledes havde henlevet en rolig og lykkelig Tid, hvori Oplysning og Velstand fremmedes fra Aar til Aar i disse Menigheder, som næsten overalt i vort Land, udbrød atter en ny og sørgelig *Krig* efter Frederik 7.s Død¹⁸⁾ Denne Konge, som hverken havde mange eller store Egenskaber, havde dog vidst i en besynderlig høj Grad at vinde sit Folks og navnlig Menigmands Yndest og Kjærlighed, og den sædvanlige Landesorg blev ved hans Død en virkelig Sorg i Land og Rige.

Før Krigens Udbrud blev allerede en stor Mængde Soldater og Forstærkningsfolk *indkaldt*. Jeg mistede saaledes min Kusk og min Røgter. General Hegermann-Lindencrones¹⁹⁾ Tilbage tog til Morsø var det første, vi i vor Egn mærkede til Krigen. Vi maatte befordre hans Tropper til Skive og Sallingsund. Mange Klager lød over den Behandling, de kjørende matte lide paa den ulykkelige og *lidet hæderlige Retraite*. Da hans Afdeling atter gik mod Syd, blev en Eskadron af Randers Dragoner indkvarteret her i Sognet, og en anden af samme Regiment paa Randrup og i Rind. De Menige syntes ikke at mangle Lyst og Mod, men Ritmesteren, som var en indfødt *Holstener* og før Krigens Udbrud havde været Adjudant hos Hegermann, var meget misfornøjet med Krigen, som – efter hans Mening – førtes for »et Stykke Papir«, en Talemaade, hvorved man vilde betegne, at Loven af 18. November 1863²⁰⁾ var Aarsag til Krigen, og mente allerede dengang, at Krigen vilde blive ført med megen »Løihed (= løje af, svaghed), hvad den da desværre ogsaa blev fra vor Side.

Her i Vinkel saa vi ikke mere til danske Soldater. Derimod havde Rind, som ligger nærmere Landevejen, oftere Indkvartering af vore Dragoner og Husarer. 25. April om Aftenen hørtes her i Vinkel en vedvarende Rumlen af Vogne, som kørte mod Syd, det var Hegermanns Transportvogne, der kørte Hjem. – 26. April om Morgen Kl. 9 under Examen i Vinkel Skole blev meldt, at Preusserne marscherede mod Viborg. Fra Kirkegaarden kunde man se de lange, mørke Kolonner, der med smaa Mellemrum opfyldte Landevejen. De kom fra Silkeborg og gik til Viborg. Snart efter saas røde Husarer, der red ind paa Randrup, som de dog strax forlod. De første Dage derefter lagde de sig i større Afdelinger langs med den *nordre* Side af Nørreaa, da de frygtede Hegermanns Tropper, der endnu mentes at ligge i Randers. Men snart blev de modigere. Requisitionerne begyndte allerede næste Dag. Røde Husarer indfandt sig og forlangte Smør og Æg. Dagen efter Fjendens Ankomst var her *to danske Spioner* i min Gaard og forlangte Befordring til Randers, hvad de da ogsaa fik.

Under Vaabenhvilen havde vi her i Vinkel Indkvartering af 1. Kompagni af det 10. schlesiske Grenadierregiment, medens det andet Kompagni laa paa Randrup og i Rind. Kapitainen, Friherre von Diring, laa med 10 Mand og 2 Heste her i Præstegaarden, Premierløjtnanten i Skolen og Secondløjtnanten hos en Gaardmand i Vinkel. Kapitainen, som førte det andet Kompagni, laa med sin Secondløjtnant paa Randrup, medens Premierløjtnanten laa i Rind Skole. Saa-vel Officererne som de Menige opførte sig særdeles vel. Ved Vaabenstilstanden gik de til Egnen ved Hobro.

En Dag senere havde vi Indkvartering af en Afdeling blaa Husarer, medens der oftere laa Indkvartering for enkelte Dage paa Randrup og i Rind. Ellers saa vi ikke meget til Krigen.

Derimod blev vi oftere tilsagte til at kjøre for Fjenden og maatte da holde 5 Dage i Viborg. Kun enkelte blev borte i længere Tid, saaledes en Vogn fra Randrup i 21 Dage, men saadant hørte kun til Undtagelserne. I det hele led dette Pastorat kun lidet ved Krigen. Hesteplyndringen kom ikke til os.

Af de indkaldte Soldater blev 3 saarede og 2 savnede. Den første af de to sidstnævnte var *Jens Christian Jensen*, han var Husmand i Rind og blev saaret efter Træfningen ved Bustrup, han efterlod sig en Enke, som nyder en aarlig Understøttelse efter hans Død. Den anden var Ungkarl *Jens Nielsen*²¹⁾, en Søn af Gaardmand Niels Thomsen (Møller) i Rind, han blev savnet efter Dybbøl-skansernes Indtagelse af Preusserne. Strax efter Krigen *besøgte Kongen* vor Egn, hvor han ved sin store Nedladenhed synes at have gjort et godt Indtryk paa Bønderne.

— — —
Af Begivenheder, der har havt større Betydning her i Pastoratet, vil jeg nævne: 25. Januar 1849 døde Kirkesanger og Skolelærer *Ilsoe* i Rind. Han havde i mange Aar beklædt dette Embede og i sin Tid havt en stor Indflydelse paa Beboerne. Man fortæller om ham, at han, da han havde arvet en Bondegaard, nedrev denne og byggede den sammen med Skolen, men senere paastod han, at Gaarden tilhørte ham,

Proprietær Johannes Heinrich Faber, ejer af Randrup og formand for sogneforstanderskabet i Vinkel fra dets oprettelse 1841 til sin død 1869.

og forlangte, at Beboerne skulde opføre ham en ny Skolebygning, hvilket de da ogsaa gjorde. Efter at Beboerne i Vinkel havde maattet deltage med Beboerne i Rind i Udgifterne til Opførelse af den ny Skole, vidste han at bevirke en Adskillelse af Sognenes Fattigkasse, hvilket dengang blev anset at være til Fordel for Rind Sogn, da Vinkel var bebyrdet med store Udgifter til Fattigvæsenet, og Rind havde det Hauch-Jespersenske Legat paa 400 Rdl., hvis Renter kom samme tilgode. Dette skulde være et Vederlag for Beboerne i Rind for den Skole og Have, han havde berøvet dem. Men Rind Sogn, som kun har 60 Tdr. Hartkorn med næsten ligesaa mange Familier som Vinkel med 170 Tdr., vil næppe i Tiden have Fordel deraf.

Inden sin Død stiftede han imidlertid det Villesen-Ilsøeske Legat for Enker efter Skolelærere i Rind og har formodentlig herved villet give Sognet en Erstatning for den Uret, han havde gjort det.

3. Maj 1854 døde Kirkesanger og Skolelærer *Poulsen* i Vinkel, og hans Død vakte megen Sorg og Beklagelse saavel i som udenfor Sognet, thi han var i høj Grad agtet baade som Menneske og Skolelærer. Han var med Liv og Sjæl Lærer og levede aldeles for dette sit Kald, saa at hans Skole

nød en stor Anseelse i Provstiet. Hele Menigheden og en stor Mængde af Omegnens Skolelærere fulgte ham med Sorg til Graven. Han efterlod sig en Enke og 7 uforsørgede Børn.«

Herefter fortæller Øllgård, at skolelærerembederne i Vinkel og Rind i hans tid blev lønmæssigt forbedrede, et nyt skolehus byggedes i Vinkel 1856, et i Rind 1862, udhus samme sted 1854 og ny brønd gravet 1859. Det gamle fattighus i Vinkel blev 1859 udvidet med 2 *fag*(!) bindingsværk, samme år fik præstegaarden en ny brønd, 40 alen dyb, og lån dertil på 200 rdl. I 1850'erne afbrændte en del af Vinkel og Horsdal hede, hvorved ilden nåede den gamle Niels Dalsgårds plantage, som brændte aldeles.

Øllgård fortsætter: »Præstegaarden havde været bortforpagtet til Proprietær Faber på Randrup i Formandens Tid. Jeg overtog Gaarden i en meget forsulten Tilstand og merglede den i Aarene 1852–58 med 150 Læs Mergel pr. Td. Land, ialt 12000 Kubik-alen Mergel, hvorved Jorden blev meget forbedret. Engen blev indhegnet og udgrøftet i 1859 og derefter pløjet og besaaet med Havre og udlagt med Græsfør, hvorved den er blevet noget bedre end tidligere. 1856 blev 3 Parceller bortsolgt fra Kaldet... 1859 blev Vognhuset vesten for Gaarden bygget for et Laan af 400 Rdl., der skal forrentes og afbetales i 20 Aar. I Provst Theilgaard's Tid blev et Hjørne af Præstegaarden (dens mark) mageskiftet med en Husmandslod Matr. 34b, det stadfæstedes 1856.

I min Embedstid skete 6 Selvmord, ved Vaade druknede 2 i Rind, 1 i Vinkel, og der skete 3 Skilsmisser, bl. a. den anklagede for Brandstiftelsen.

Af kirkelige Handlinger af større Betydning vil jeg anføre en Ligtale i Anledning af Kong Christian 8.s Bisættelse – over Jeremias 3,15 d. 26. Februar 1848, og en anden i Anledning af Frederik 7.s Død, nemlig 19. December 1863 over Salme 46,2–4 – en Prædiken i Anledning af Soldaternes Hjemkomst efter Krigen i 1851 samt en Ligtale over Skolelærer Poulsen (+ forskelligt om konfirmationer og dåb i sogn, familie og på Randrup samt vacancetjenester).«

Beretningen slutter med at fortælle om, hvordan hele provste- og præstearkivet brændte 1836 og 1848, alt brændte. Kirkebøgerne blev efter begge brande afskrevne efter kontraminiesterialbøgerne, 1836 af præsten selv, 1848 af lærerne på præstens anmodning, idet denne af provsten ansås for forpligtet til arbejdet, lærerne fik da hver en godtgørelse på 15 rdl. af ministeriet. Den sidste sætning lyder: »1. Juli 1866, 1. Søndag efter Trinitatis Afsked. Jeg ønsker Guds Naade og Velsignelse over Menighederne.«

1866 OG CA. 50 ÅR FREMEFTER

Dette sidste afsnit begynder med den nye sognepræst *Carl Elias Holger Tuxen*, 1866–77, født 1825 som søn af major Tuxen, København. Han blev student privat 1842 og teologisk kandidat 1849, 11. maj. Hans vej til præstegerningen var lang endnu, om det var af nødvendighed på grund af mange kandidater, eller af fri vilje, så længe han var ugift, vides ikke. Fra 1849 til 1866 var han huslærer på herregårde, sidst Tranekær på Langeland. Her traf han 1859 en vens søster, Karen Elise Augusta Kruise, født 1835 på Kyholm, og i 1864 blev de gift. En datter Ingeborg var født før Vinkel-tiden, hun døde som 16-årig i Gadstrup. 4 børn fødtes derimod i Vinkel, datteren *Jenny*, som blev gift med sognepræst Bjerg Nielsen, sønnerne Johan Frederik, Viggo og Jørgen Emil.

Pastor Tuxen fortjener en rose og en forglemmigej både for sin menneskelige fremtræden og for sin præstegerning i Vinkel-Rind såvel som i de tre andre pastorater, han i en kort årrække tjente i, nemlig Gadstrup-Syv, Ejby-Dalby og sidst Højelse-Lellinge, hvor han døde som 61-årig og blev begravet 1886. Fire år i forvejen var han blevet provst for Ramsø-Tune herred.

I Nedergårds Præste- og Sognehistorie har Tuxen nok fået en blomst, men kun en stedmoderblomst, det er for lidt. To kilder især har overbevist mig derom, den ene er håndskrevet af provst Jens Chr. Christensen,²²⁾ Alrø, der har det særlige fortrin, at han var husmandssøn fra Rind, født 1860, han var skoledreng i Rind skole i Tuxens tid, han kendte

præsten fra sit hjem og blev under præstens tilskyndelse sendt på Viborg Katedralskole og havde derfor på flere måder et særligt kendskab til Tuxen. Den anden kilde er Tuxens ældste datter Jenny, gift med sognepræst Bjerg Nielsen. Hendes kærlighedsfyldte skildring af faderen kan siges at være familiebundet og derfor ikke neutral, men da den i ånd som i bogstav harmonerer med provstens, bliver den en bekræftelse fra én, der kendte Tuxen indefra og hjemmefra, og det er altid en god egenskab hos en mand, at han kan tåle at ses i hjemmejakke.

Den elskelige biskop Laub har også – i sin visitatsprotokol – givet et billede af Tuxen, men dels er det ganske kort, dels unuanceret og afstandspræget og derfor ikke af samme værdi som de to førnævnte til bedømmelse af pastor Tuxen som menneske og præst.

Ud over disse kilder foreligger der to håndskrevne prædikener fra Tuxens hånd, de er skrevet med gamle danske (gotiske) bogstaver og en mængde forkortelser, så kun nogen lunde kyndige og forstående kan tyde dem. Præget og hovedlinien i disse prædikener, både den ældste fra Vinkeltiden og den yngste fra Gadstrup, er nye vidnesbyrd om rigtigheden af det billede, de to førstnævnte kilder tegner af pastor Tuxen.

Tuxens embedseksamensbevis er dateret 7. juni 1849, underskrevet af 5 teologiske professorer, deraf to meget kendte, nemlig C. E. Scharling²³) og H. L. Martensen²⁴), den senere Sjællands biskop, og to andre mindre kendte, Engestoft²⁵) og Hermansen²⁶). Det mest bemærkelsesværdige er imidlertid kandidatens 5 karakterer, 4 egregier (= udmærkelser) og 1 laud (= 1. karakter). Dette er så sjældent, at man vil mene, at kun tre teologer i de år havde så eminent fint resultat, nemlig den berømte statsminister og biskop D. G. Monrad, ovennævnte H. L. Martensen og den lidet kendte, beskedne Tuxen i Vinkel-Rind. Mon pastoratet kendte den ære? Man kan undre sig over, at Tuxen i stedet for videnskaben og universitetet valgte en landsbypræsts stille virke, men det taler mest til hans fordel, det må have været hjertets afgørelse, ikke hjernens. Der er også blevet sagt til

ham, hvorfor han ikke skrev noget, hans svar var igen det beskedne, at der er nok til at skrive.

Et ubekræftet forlydende vil vide, at hans forberedelse til den superfine eksamen foregik uden for København mere end på universitetet, altså mest ved selvstudium. Dette kan dog ikke efterspores og er muligvis en myte. Men var han blot i nogen grad en self-made man, taler det endnu stærkere om hans usædvanlige begavelse. Han nøjedes heller ikke med teologien. Matematik var et speciale, han vedblev at dyrke, muligvis en arv fra slægten, og det franske sprog beherskede han så perfekt, at han kunne undervise sine børn deri.

Selv om Tuxen ikke skiltede med sin rige udrustning, kom denne alligevel frem ved visse lejligheder, selvfølgelig. Hans overlegenhed intellektuelt måtte give ham en stærk position i samtaler og debatter, hvad der i hvert fald fortælles ét eksempel på fra Vinkel-tiden (se senere), men hans medfødte beskedenhed og hans noble, stilfærdige væsen tillod ham ikke letekøbte sejre eller hoverende holdning over for modparten og modstanderen.

Tuxens hovedaktiv som præst skal have været hans menneskelige egenskaber og hans gedigne præstesind. Hans smukke ydre var vel også et plus. Han var en høj, rank mand, en typisk officersskikkelse, af »racen« hedder det, enten han var til fods eller til hest, han havde tilmed et par milde øjne, jeg har aldrig set nogen mildere, siger datteren! og alle vegne bragte han lys med sig, derom er provst Christensen og datteren ganske enige. Uafhængige af hinanden maler de ham med samme lyse farver. »Hans sind var ligevægtigt, luner eller skiftende humør kendte han ikke, aldrig har jeg set ham gnaven, han var ridderlig, from, glad og lys i sind af natur, fuld af spøg og humør midt under det daglige arbejde... beskeden, ikke krævende, kun med noget festligt i sit skjold, en gentleman, én der mødte andre med tillid og selv blev mødt med tillid, god at betro sig til...«, datterens karakteristisk fortsætter: »...Aldrig tidlig oppe om morgenen, så tog han sig en morgentur i mark eller skov, helst med en duftende kvist eller blomst i hånden, kruse-

mynte, ambra, ja, selv regnfang kunne bruges til lugtekost, men i rosentiden havde han altid en duftende rose hos sig.« Også derfor skal hans erindringsbillede have en rose.

Vinkel-Rind har siden haft præster, der kom lettere og hurtigere rundt i sognet – i bilernes tidsalder, de har dog næppe haft en præst, de har set tiere og nøjere på sognets veje end Tuxen, han *red* nemlig rundt på sin lille hest, tit og meget flittigt, »mange, mange mil i årenes løb«. Da var der rig anledning til at se ham, standse ham, snakke med ham, og det benyttede alle parter sig af. Syge og gamle besøgte han flittigt, også dem i »de yderste huse«, og han havde en nådegave, sammen med sit kærlige, milde sind, til at trøste med Guds ords trøst.

På flere måder viste han sig som en *sognepræst* i ordets videste forstand. Det kom også frem i hans forhold til sognets skoler – og lærere. Tit, ja, det menes en gang om ugen red han til Rind skole, ikke for at spille inspektion, så lærere og børn måtte ryste for hans besøg, nej, som en god og venlig hjælper og rådgiver både for børn og lærer kom han, derfor glædede alle sig til besøgene. Skoledrengen Jens Christian, den senere provst, skildrer disse skolebesøg meget smukt ud af egen oplevelse: »Lad os nu se ham i skolestuen. Det var ikke et goddag, hvordan går det? og så ud af døren igen, fordi han skulle så mange andre steder inden middag. Nej, han satte sig ned, han gav sig tid, han kunne være der hele timer. På en god, naturlig måde kunne han gribe ind i undervisningen, tage fat, fortælle, forklare, sidde hos en dreng med et vanskeligt regnestykke, hjælpe ham på gлед, får en knude løst, så drengen forstod, at sådant skulle det gøres. Han havde noget tilskyndende, noget ansporende ved sin færd... Der blev mere lys i skolen, mere velvære, når han trådte ind i skolen, mens hele flokken i en fart kom op at stå for at hilse på ham,... uden at nogen sinde et barn havde en følelse af, at her fik lærer Hansen en lille næse...«

Jens Christian kan næppe være en eneste, der fik gode, frugtbare minder ved skolebesøg af den art. Som i Rind således vel også i Vinkel. Hele Tuxens tid i pastoratet var Morten Frederik Langberg lærer og kirkesanger i Vinkel.

Langberg var »en rolig, besindig mand, en samvittighedsfuld skolelærer«, muligvis en anden type end lærer Hansen i Rind, men præstens interesse for lærer og skolebørn kan næppe have været mindre i Vinkel end i Rind, tilmed be- gyndte hans egen datter Jenny at gå i skole de sidste år.

Mændene i Vinkelgårdene i århundredets sidste ca. 30 år, hvor beboernes tal øgedes ret stærkt, var for en stor del de gamle slægter, men også nye var kommet til. Det opsving, som pastor Øllgård tegnede i ret stærke farver, fortsatte og gav sig synlige udslag i byggeri og nyanskaffelser. Randrup- bogen skildrer alt dette med navne og i enkeltheder. En ny tid gryede, både materielt, folkeligt og åndeligt.

Kirken er præstens arbejdssted – mere end skolen, trods alt. Således også for pastor Tuxen, og efter den tids skik i langt højere grad end i 1900-tallet. Skal vi prioritere i Tu- xens indstilling, var kirken for ham det centrale i helt over- vejende grad, uden at han derfor glemte sognet på hver- hverdagene, hvad det foregående allerede klart har vist. Han holdt ingen møder, ingen bibellæsninger, ingen fore- drag, ingen taler, kun søndagsgudstjenester og det i tilvante former, ingen nyheder. Med enkelte undtagelser var reglen sådan dengang. Man kendte ikke andet, savnede derfor hel- ler ikke noget og huskede til gengæld desto bedre det, søn- dagen gav. Prædikenerne var længere dengang, også de to fra Tuxens hånd, som er gemt, endda kirkerne var uopvar- mede, så en lang gudstjeneste en iskold vinterdag må have været en udholdenhedsprøve.

Tuxens datter, som jo må have kendt sagen hjemme fra, fortæller, at han »lagde et stort arbejde i sine prædikener, han ville helst være helt i stilhed om lørdagen«. De to gemte prædikener vidner om dette. Datteren tilføjer: »Kirkerne var næsten altid godt besøgt, det var ingen sjældenhed, at alle pladser var fyldt.« Provst Christensen bekræfter det og udvider billedet: »Det lå vist nok fra gammel tid i befolk- ningen, at den havde let ved at vandre ad kirkevej. I min barndom (60'erne + 70'erne) overholdtes de gamle kirke- skikke meget nøje, ingen brød dem, fra hver gård og hvert hus skulle der folk i kirke hver helligdag, hveranden gang

Vinkel kirke og præstegård fotograferet omkring århundredskiftet. Originalen tilhører J. Nyegaard, Charlottenlund.

manden og konen, hveranden gang ungdommen. Men da Tuxen kom, gik der brud på denne gamle regel. Mange gik fra da af i kirke *hver søndag!* – Jeg mindes fra min barndom den store skare, der søndag efter søndag vandrede forbi mit hjem, når folk kom fra kirke. Sådan var det i alle de år, Tuxen var præst i Vinkel-Rind. Siden gik det ned ad bakke... Når der var gudstjeneste, hændte det ofte, at en og anden drejede ind ad vor dør for at snakke lidt og få en tår kaffe. Mens de da sad og drak deres kaffe..., talte de meget ofte sammen om dagens prædiken, som mange af dem havde en mærkelig evne til at huske. Ofte har jeg hørt nogen sige: »Så god en prædiken har han endnu aldrig holdt..., på den måde har han ikke før fået det udlagt.« Aldrig mindes jeg at have hørt nogen sige, at i dag var det mindre godt... Han talte tydeligt, klart, uden famlen efter ordene (til daglig stammede han lidt), det var let for folk at huske hans prædikener. Og så udvidede han salmevalget betydeligt, hjalp selv til med at indøve nye salmer, messede godt...«

Denne meget personlige, talende og karakteriserende skildring lyser af troværdighed og giver et levende billede både

af præst og kirkeskik, af hørelyst og høreevne og begyndende vækkelse. Tuxen var ikke en vækkerrøst som f. eks. hans samtidige Vilhelm Beck, der var i Ørum-Ginnerup de samme år (1866–74), og dog var han utvivlsomt en forløber og vejbereder til vækkelsens tider i sognene.

Jeg skønner, at provst Christensens billede er mere virkelighedsnær end biskop Laubs. I sin visitatsprotokol skriver han 1868: »Sognepræsten har gennem hele sin akademiske Tid gjort sig bemærkelig ved sine ualmindelige Evner, sin Lethed med at tilegne sig alt og gjengive det i en klar, ren smuk Form, hvilket tillige er afpræget i hele hans Personlighed, det samme gælder hans Embedsførelse. Hvad der endnu mangler ham, er en dybere Indlevelse i Sagen, hvorved hans Forkyndelse og det venlige Forhold, hvori han står til Menigheden, vil faa sit rette Indhold. – I Sangen, som lededes godt (hvilket uden tvivl skyldes pastor Tuxen) deltog Menigheden meget lidt.«

På dette tidspunkt, 1868, havde Tuxen kun været præst og prædikant i to år, det har måske afspejlet sig i hans prædiken og fået biskoppen til at vurdere denne som umoden. Når biskoppen ved næste visitats 1872 gentager sin vurdering – med tilføjelsen: »...Veloplært Ungdom. Pastor Tuxen holder Sangøvelser med den ældre Ungdom, hvorfor Sangen i Kirken var bedre end Kirkesangeren!« så forestiller jeg mig dels, at Tuxens prædiken ikke helt var efter biskoppens øre, dels var dennes forventninger til den begavede præst måske for overdrevne, og hvis Tuxens prædikener i almindelighed lignede den håndskrevne prædiken fra nytårsdag 1873, kan det måske også forklare lidt af biskoppens kritik. I denne nytårsprædiken anvender Tuxen nemlig meget mere tid og omhu på sine tilhøreres tarv og behov i fortid som fremtid end på udlægning af evangeliet, uden at dette dog er glemt, det gennemlyser tværtimod alt det øvrige.

4 år senere, 1876, visiterede Laub igen i Vinkel og skrev i sin protokol: »Sognepræsten prædikede over Johs. 16,23–28, forstandigt, klart, let, ikke dybt (ligesom tidligere, hvilken Bemærkning jeg kan gentage i alt væsentligt om denne brave Præst). Ikke stor Menighed, dog ikke faa Unge, som

svarede godt, eftertænksomt. Langbein (= Langberg) leder endnu med rystende Stemme Sangen forsvarligt.« Når man sammenholder biskoppens gentagne dom over Tuxens prædiken med den prædiken, som Tuxen holdt ved sin tiltrædelse i Gadstrup næste år, palmesøndag 1877, undrer man sig stærkt. Her sagde han bl. a.: »Ligesom vor Herre Jesus holdt sit indtog i Jerusalem, vil han gennem hele kirkeårets forkyndelse drage ind i sin menigheds hjerter... At vække den levende tro hos dem her i menigheden, som muligvis endnu står udenfor – at befæste den hos dem, som allerede har grebet den..., det er den gerning, som fra nu af skal være mit livs hovedopgave... Med hensyn til de mange stridsspørgsmål om ting af underordnet vægt, som i vore dage splitte de evangeliske menigheder i forskellige lejre, dels fjendtlige, har jeg for længst taget mig Pauli ord til valgsprog 2. Tim. 23–24..., ligesom da Paulus indbefattede hovedindholdet af sin prædiken i dette evangelium (1. kor. 2,2): »Jeg agter mig ikke at vide andet iblandt jer undtagen Jesus Kristus og ham korsfæstet«, således vil I også snart erfare, at jeg peger hen på vor Herre og Frelser som eneste vej til Guds rige...« Dette er klar evangelisk tale og vidner om en kristusgrebet forkynder med et tydeligt sigte. Mon ikke Tuxen prædikede ens i Vinkel og Gadstrup? I så fald er Laubs dom noget uforståelig.

En bestemt regel overholdt Tuxen. Hvert år holdt han stærkt besøgte fastegudstjenester med efterfølgende katekisation for den konfirmerede ungdom. Skikken overtog han fra Øllgård.

Provst Christensen fortæller: »Hver søndag i fasten holdt han meget stærkt besøgte fastegudstjenester og derpå katekisation med den konfirmerede ungdom. De mødte i flokkel-tal, de kendte ikke til andet, end at det var pligt at møde. Ned langs stolestaderne stod på midtergangen to lange rækker, karlene til syd, pigerne til nord, og Tuxen vandrede nedad langs karlenes række, opad langs pigernes. Det tog lang tid, han dvælede ved hver enkelt. Han havde god evne til at spørge, så at spørgsmålet var klart, og det var let for ham at få draget et udgangspunkt til videre samtale

ud af næsten ethvert svar. Man taler om biskop Monrads og især om biskop Kierkegårds evne til sådan samtale med de unge. Jeg synes, at Tuxen havde noget, der kan samstilles med disse to kirkemænds dygtighed.« Et levende og unægtelig såre tiltalende billede! Det kan næppe fejle, at sæden er faldet i god jord hos en del af ungdommen. Mon biskop Laub har overværet en sådan katekisation?

Det bør også særskilt understreges, at kirkesangen under pastor Tuxens ledelse og hans forudgående indøvelse af salmer, deriblandt en del nye salmer, langsomt forbedredes, skønt der ikke lægges skjul på, at kirkesangeren, lærer Langberg knap magtede sin opgave. I 1867, året efter Tuxens ankomst, indførtes en ny salmebog, nemlig *Roskilde Konvents salmebog*,²⁷⁾ hvori mange nye salmer fandtes. Hvis ikke nogen i menigheden forlangte afstemning om dette skifte, ville den blive indført, og da tillysningsbogen ikke nævner nogen afstemning, må man nok gå ud fra, at skiftet er sket uden modstand. Tuxens datter nævner, at faderens yndlingsalmer var Kingos og Brorsons. Den nye salmebog indeholdt netop adskillige af Brorson. Tuxen holdt især af sådanne salmer som Den yndigste rose! og Befal du dine veje! Derimod nævnes ingen af Grundtvig, hvad vel må tages som et indirekte udtryk for, at Tuxen ikke har sympatiseret med Grundtvig. Hans udtalelse om uro og splittelse i tiden og hans afstandtagen fra alt sådant peger i samme retning, men også, at han ikke sluttede sig til den nye bevægelse *Indre Mission*.²⁸⁾

En lille detalje i provst Christensens erindringsbillede tyder dog på en vis velvilje over for dette nye: »Det vakte vældig snak i sognet, da det blev bekendtgjort, at en aften ville der komme en missionær fra Indre Mission, som lige dengang havde begyndt at nå over til Viborgegnen. Han skulle tale i skolen, og denne var fyldt med mennesker. Man havde nærmest håbet på lidt afveksling fra det daglige, idet man antog, at pastor Tuxen ville tage lægmanden rigtig i skole og vise ham hen, hvor han hørte hjemme. Dette skete ikke. Tuxen gav møde, sad blandt de øvrige tilhørere, hørte på mandens tale som de andre og sluttede mødet med et

lille ord om, at vi måtte ønske, at Guds ord måtte bo godt hos os og fæste rod i sindet, også ordet, som det var kommet til os den aften med den fremmede mand.« Så føjer provsten sin vurdering af sognets indstilling til den nye: »I grunden kendtes en del af befolkningen ret godt ved Indre Missions forkyndelse, men nogen egentlig tilslutning til missionen fandt næppe sted. Man stod, hvor vistnok pastor Tuxen selv stod, på det gammelkirkelige standpunkt med nogen hældning over mod måde og form i Indre Mission. Man var fuldstændig indlevet i den tankegang, at sogn og mennesker, sognepræst og sognekirke hørte sammen til en enhed, der ikke skulle brydes. – Alligevel var der i pastor Tuxens tid ikke blot fortsættelse af det gamle, den gammelreligiøse tankegang og tilstand, det nedarvede. Men det uddybedes. Det fik friskere farve, det blev mere personligt. Det var ikke længere udelukkende svundne slægters gave til nye slægter, vandring i fædrenes spor..., fordi det hørte med.«

Man mærker selvoplevelsens troværdighed i skildringen og får et levende billede af sognet. Selv om der kan være forskel, stor forskel undertiden, mellem to sogne i samme pastorat, og den forskel muligvis også gjorde sig gældende mellem Vinkel og Rind, så var der vel også ligheder, præsten var i hvert fald den samme.

En skik, der vidner om en vis fromhed, var i hvert fald ens for begge sogne, nemlig at familier, hvor der var svær sygdom, eller måske de syge selv, bad om forbøn i kirken. 1863 står der f. eks. i Vinkels tillysningsbog: »Menighedens Forbøn nedbedes for Niels Nedergaards Enke i Vinkel, der er meget syg.« Senere gælder det aftægtsmand Jens Andersen, i 1864 Laurs Pedersens lille datter Severine, 1866 gårdmand Anders Tromholts datter Inger Marie, 1867 Peder Ibhs mor og gårdmand Niels Larsens mor. Mærkeligt nok nævnes ingen forbøn for de indkaldte til 64-krigen.

Provst Christensen giver også et glimt af politiske og folkelige rørelser i sognet i de samme år, Tuxens præsteår, han kalder det et *tidevand* og mener både åndelige og timelige forhold. Præsten havde før været sognets herre (far), formand for sogneforstanderskabet, manden, der sagde ja,

og så sagde alle andre også ja. Men den nye tid begyndte: »I egnen ved Vinkel og Rind var der især to mænd, hvis indflydelse fik betydning, nemlig højskolemanden *Bjørnbak*²⁹⁾ i Viby ved Århus og kredsens folketingsmand *Søren Kjær*,³⁰⁾ Søren præstehader, som han kaldtes. De to vakte modsigelseslysten hos dem, som hidtil havde tiet, de fik lyst til indsigelse mod dem, der hidtil havde ført ordet og rådet for retningen. Pastor Tuxen var formand for sognerådet i Vinkel. Engang blev der indvalgt i sognerådet en ung gårdmand, som havde fået fat i de nye tanker. Gang på gang gjorde han indvendinger, rejste nye synspunkter, foreslog ting, man hidtil ikke kendte. Tuxen var imidlertid så overlegen i sind og tanker, at han kunne tage imod de nye synsmåder, møde grunde med grunde og blive den stærkeste, fordi han så længst. Modstanden, der frembragtes ved *Bjørnbak* og *S. Kjær* var (vendt) mod embedsstanden, manden med den store præstegård, ham der fik tiende af al bondejord, men ikke af herregårdens mark, manden der skulle have penge både nu og da og alle tider, ved dåb, bryllup, begravelse, konfirmation, ved enhver lejlighed, kort sagt manden med den i befolkningens øjne begunstigede særstilling. Men der var absolut ingen modstand over for manden på prædikestolen eller præsten, der færdedes på sygebesøg og skoletilsyn... Ingen vovede at bebrejde pastor Tuxen noget m. h. t. hans embedsførelse. ...Tuxen var alt for klog en mand til at støde an mod tidens ændrede tankegang... Alle havde agtelse for ham, og mange havde kærlighed til ham.« Igen her et interessant glimt af tidsånden.

Provst Christensen har i denne sidste del af erindringerne rørt ved pastor Tuxens rent praktiske, nogle vil sige verdslige opgaver, almindelige for den tid. Han drev selv præstegårdens avling ved en avlskarl, og »holdt alt i fortrinlig stand«. Han var medlem af sognerådet 1869–1876 og formand hele den tid.

Vinkel sogneråds forhandlingsprotokol 1866–83 giver et godt indblik i de anliggender, store som små, undertiden meget små anliggender, der beskæftigede sognet, sognerådet og ikke mindst dets formand. Da Tuxen kom til sognet

1866, hed det sogneforstanderskabet. Præsten var ikke født medlem som forhen. Formand i disse år var proprietær *Faber på Randrup*,²¹⁾ øjensynlig en dygtig formand. De øvrige medlemmer af forstanderskabet var Mourits Jensen, C. Eriksen, N. Larsen og J. Hansen.

Fra Fabers formandstid noteres enkelte afgørelser: 1866 om erstatning til folk, der havde lidt skade under 64-krigen, om valg af den nye sognepræst til forligsmægler i stedet for den afgåede (Øllgård), samt om bidrag til prinsesse Dagsmars brudegave: ingen! 1867: »Skrivelse fra Proprietær, Amtsraadsmedlem, Landvæsenscommissionær G. Bruun, Asmildkloster, at Amtsraadet sandsynligvis ikke vil bevilge den paatænkte *mindre* Landevej fra Vindum gennem Vindum Skov over Vinkel m. m. til Viborg, medmindre at der fra Forstanderskabernes Side gjøres Opofrelser enten ved Arbejde eller Penge.« »4/4 ordinært Møde: det vedtoges at tilbyde for Vinkel Sogn 500 Rdl. Skulde Vejen blive optaget som mindre Landevej og Sognet (saaledes) fritages for fremtidig Vedligeholdelse, kunde Forstanderskabet ikke være utilbøjelig til at forhøje Beløbet.« »11/5: ...forhøjes Beløbet til 1200 Rdl., fordelt paa 3 Aar.«

I den følgende tid var der en livlig korrespondance mellem Vinkel og Stiftsbjergby sogneforstanderskaber samt pastor Øllgård om dennes skat for den del af 1866, hvor han var flyttet fra Vinkel til Stiftsbjergby. Hans indtægt fastsattes i Vinkel til 1475 Rdl. $\div 241 = 1234$ Rdl., men i Stiftsbjergby til 1800 Rdl. Myndighederne måtte til sidst afgøre, hvordan hans skat skulle deles. Til sammenligning om skatteansættelse kan anføres: Randrup 2500 Rdl., lærer Langberg 550, Anders Nielsen 1500, P. N. Tromholt 1000, Th. Christensen 1400, Mourits Jensen 1700 osv.

Ved *kirkestævne 14/11 1867* bedes bekendtgjort: »Valglisten over Vinkel Sogns Valgberettigede til Sogneraadets mindre Del fremlægges....« Man bemærker to ting, dels at forstanderskabet fra nu af kaldes *sogneråd*, dels at dets medlemmer skiftevis valgtes med 2 og 3 medlemmer.

Valget foregik som offentlig valgforsamling i skolen kl. 3. Der var 18(!) valgberettigede mødt, også pastor Tuxen,

mundtlig stemmeafgivning, indført for hver enkelt i protokollen, hvordan vedkommende stemte. Faber valgtes med de 17 stemmer, han stemte ikke på sig selv, og Christen Odsgård med 15 stemmer. Faber genvalgtes som formand, til skolekommissionen sognepræsten, Mourits Jensen og Niels Larsen, som skoleforstander Mourits Jensen.

Regnskabet for 1868 så således ud:

Indtægter	677 Rdl. 32 sk.
Udgifter	807 Rdl. 69 sk.
<u>Underskud .....</u>	<u>130 Rdl. 37 sk.</u>

1869 –9/8 om udstykning af præstegårdens jorder matr. 1a. Gården beholder 7 Td. 1 skp. 3 fj. og sælger 7 Tdr. 6 skp. 1 fj. 2 alb.

Proprietær Fabers underskrift findes sidste gang i protokollen den 6. november 1869. Den dag indførtes: »Da Antallet i den senere Tid af Legestuer her i Sognet har tiltaget Aar for Aar, seer Sognet sig nødsaget til at bekendtgjøre, at der fra nu af ikke maa afholdes Legestue paa andre Tidspunkter end: 1) ved Nytaarstid 2) ved Fastelavnstid 3) 2. Paaskedag 4) 2. Pinsedag 5) ved Midsommertid 6) ved Efteraarstid 7) i Julen. Endvidere undlader Sogneraadet ikke at gjøre opmærksom paa, at det strider mod Landets Love, at ukonfirmerede Børn deltager i de offentlige Legestuer. Der vil fra nu af blive ført Tilsyn med disse, og Overtrædelse af den lovlige Orden vil strax blive anmeldt til Herredskontoret.«

Den 24. november døde Faber pludseligt, og 30. november begravedes han på kirkegården. I kirken holdt Tuxen en ligtale, som familien har gemt, og som her skal gengives i brudstykker:

»Det lange og indholdsrige Liv, som nu er blevet afsluttet, kronet med mange Velsignelser, men heller ikke uforsøgt i Modgang...

Vistnok ved jeg, at over for Guds Domstol er der ingen af os, som kan kaldes retfærdig (jvf. Ordspr. 10,7), at vi alle er Syndere og fattes Ære for Gud, – vistnok ved jeg, at en Troende retfærdiggøres uforskyldt af Guds Naade ved den Forløsning, som er i Jesus Kristus (Rom. 3,23–24), og vilde

jeg tale anderledes ved denne Baare, maatte jeg frygte for, at *Hans* (= Jesus) Billede skulde træde truende frem for min Sjæl og irttesætte mig for mine Ord. – Men naar vi tale efter menneskelig Vis og anlægge en menneskelig Maalestok, saa ved jeg, at I alle vilde give mig Medhold, naar jeg siger om denne Mand, at han var en retfærdig Mand, brav og hæderlig i Ordets fulde Betydning. Derom vidner hele hans Færd iblandt os. Som en fremmed kom han hertil for over 31 Aar siden, men han vedblev ikke længe at være en fremmed, det varede kun kort, inden han følte sig hjemme, fandt sig tilrette i vore Forhold og tilegnede sig vort Sprog saa vel, at kun enkelte afvigelser i Ord og Vendinger endnu mindede om, at det ikke var hans Modersmaal. Med stor Dygtighed og Iver røgtede han den Dont, han havde valgt sig... Naar denne Egn nu frembyder et ganske andet Skue end for en Menneskealder siden, – naar de golde Heder og ufrugtbare Agre i den allerstørste Del af Sognet nu er blevet forvandlede til frodige Korn- og Græsmarker, saa skyldes det for en meget væsentlig Del det Fremsyn, de Raad og Vejledninger, som udgik fra Ejeren paa Randrup... I omtrent 28 Aar, lige fra den Tid, da Ledelsen af Sognets Anliggender overdroges et Sogneraad, var *han* dettes Formand og bestyrede disse Sager med en saadan Indsigt og Omhu, en saadan Humanitet og mønsterværdig Orden, at hans Bortgang vanskeligt i denne Henseende vil blive erstattet. Det var hans Hjerter kært, da Sognets Beboere for 2 Aar siden udtalte en Anerkendelse af hans Virksomhed med en Hædersgave... Det vil altid høre til mine kjære Erindringer, at han tilbragte Dagen før sin Død i mit Hus og ved sin Hjemkomst erklærede, at han havde haft en behagelig og glad Dag... (her om sorger, mest 2 børns død) ...Var det saa dog ikke sørgeligt, at dette Liv skulde ende med saa brat og pludselig en Død? Nej, mine Medkristne..., for ham selv var det en stor Naade af Gud, at han sparede for et langvarigt Sygeleje og en smertelig Dødskamp... Uforberedt traf Døden ham ikke..., han syslede gerne med Betragtning af de Ting, som hører til Guds Rige, og om Søndagen enten kom han i Kirke eller læste i en Andagtsbog...«

Allerede den 20. december var der nyvalg til den ledige plads i sognerådet. Pastor Tuxen fik 23 af de 30 stemmer, og dagen efter valgtes han til formand, hvilket tillidshverv han beholdt indtil kort før sin afrejse februar 1877.

Ved sognerådvalget 24/11 1870 stemte kun 7 vælgere, men 1873 var 45 mødt, her blev Tuxen igen genvalgt med 31 stemmer, husmand Jens Jensen med 27.

1875 opstod der kritik og diskussion om, hvorfor Randrup og sognepræsten var fritaget for kørsel til de årlige vedligeholdelsesarbejder til kirken. Måske kritikken var inspireret af det røre, som Bjørnbak og Søren Kjær (se tidligere) havde vakt. Svaret til kritikken var, at Randrup og sognepræsten ikke var kirkeejere sådan som de øvrige beboere. Håndlangerarbejde derimod påhviler alle beboere.

Præstefamilien såvel som Randrup rantes af sorger, mest dog efter bortrejsen. I Gadstrup døde Ingeborg, den ældste datter, 1881. Tuxen var dybt bedrøvet, det kneb for ham at holde ligtalet over hende, men han kom over det og holdt en smuk, gribende tale, som familien har gemt. Nogle år senere døde sønnen Viggo i den voksne alder. Fru Tuxen var ingen stærk kvinde, gang på gang led hun af depressioner, men Tuxen bar lidelsen med hende på samme kærlige måde som i alt andet. Datteren Jenny fortæller: Far forstod slet ikke partisind, han var helt igennem en åndelig, fritseende kristen, ven med en irvingianerpræst og indbyder til besøg af Vilhelm Beck til at prædike i sognet. – De sidste år svækkedes hans gode hukommelse og arbejdskraft, det var svært for ham... Det apoplektiske anfald, der på 2 dage endte hans liv, begyndte søndag morgen, da jeg stod og hjalp ham i ornatet, han skulle over i kirken til stor altergang. Da kom der som en stærk, uimodståelig søvn over ham, sine sidste kræfter brugte han til at ordne sin klædning og binde det hvide halstørklæde over pibekraven, og endnu efter at han var sunket sammen, hviskede han: »Jeg skal jo over i kirken, de venter på mig.« Det var i Højelse 1886, og her begravedes han.

Efter sagens natur kan ingen måle og veje frugterne af pastor Tuxens gerning. Han citerede selv ofte nogle vers, hvis 2 første linier lyder:

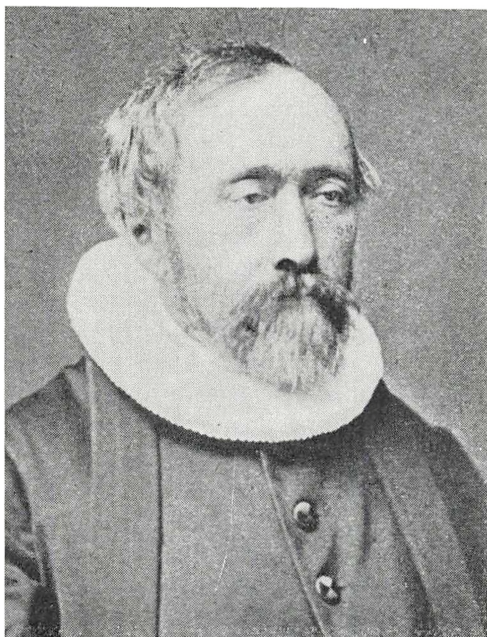
Vi lægge ej Sæd, vi have ej Høst,
vi sanke ej heller i Lade...

Det ville passe bedst ind i billedet af denne betydelige mand og præst, at han ikke havde store tanker om sin sæd eller høst. Ydmyghed synes at have været et smykke, der fulgte ham livet igennem. Man kan imidlertid dårligt forestille sig andet, end at han med sin præstegerning søndag og hverdag, i kirke, skoler og hjem, »lagde grund« til de vækkelser, som han ikke nåede at se, måske knap ville have forstået, og måske alligevel! men som hans efterfølgere fik lov at se vokse frem. Efter de prædikener og taler, der er gemt fra Tuxens egen hånd, at dømme og efter pastor Lützhøfts lignende taler, har Tuxen været dybt forankret i evangelisk-luthersk kristentro og givet det videre i en stilfærdig, men personlig du-form fra prædikestol og i samtaler.

Vinkel-Rind har haft en præst, som muligvis var en bedre præst, end de selv vidste af. Derfor er det en vis tilfredsstillelse at drage hans navn og minde op af glemslens grav.

Tuxen blev den sidste sognepræst, der kom til at sidde i Vinkel sogneråd.

Tuxens efterfølger hed *Hans Henrik Harald Larsen* (1877–87), københavner som Tuxen, født 1819, 59 år gammel ved sin tiltræden, med en meget lille embedseksamen, en direkte modsætning til Tuxens, hvilket trods alt alligevel spillede en rolle. Larsen kom fra Vridsted-Fly (1867–77), han var gift 3 gange, hans anden kone døde i Vinkel 1½ år efter deres komme, hans tredje kone (fra 1884) var præstedatter fra Trige og hed Andrea Mariane Krog. Dette sidste ægteskab var ulykkeligt. Da konen rendte fra ham til degnen, Jacob Otto Vilhelm Jensen (1884–1913), forklarede præsten: »Det var den lede selv, der fik mig til at gifte mig med det æsel!« Ikke smigrende for nogen af parterne! Pastor Larsen søgte afsked 1887 og tog ophold hos en gårdejer Søren Krog Larsen, »Kristiansminde«, Viborg Vestermark.

Hans Henrik H. Larsen, præst i Vinkel 1877–87, død 1892 og begr. i Vinkel (Kgl. Bibl. fot.).

Her døde han 8/11 1892 og blev begravet på Vinkel kirkegård. Hans kone levede til 1928.

Pastor Larsen overtog altså den gode kirkegang og vågnende hørelyst, som i nogen grad var en frugt af Tuxens virke. Larsen skildres som en »stille mand uden partipræg og uden særlige spor efter sig«. Hans 10 år i pastoratet har da heller ikke efterladt sig kildestof af betydning. Kun på ét punkt dukker en ny kilde op, nemlig indberetninger fra sognepræsterne til biskoppen ved årsskiftet. Biskop i denne periode var Hans Jørgen Swane 1878–1901 (begravet på Asmild kirkegård).

Den første indberetning fra pastor Larsens hånd er dateret 31/12 1883 og lyder bl. a. således: »...særdeles god Kirkegang. Ogsaa Ungdommen besøger Kirken flittigt.« Netop som provst Christensen havde beskrevet situationen

i Tuxens tid. Men der kommer en interessant tilføjelse: »Kolportørbesøg har fundet sted to Gange!« Desværre fortæller han ikke, hvilken slags kolportører der er tale om. Men med beretningen fra Rind in mente om det første møde med en af Indre Missions missionærer og sognepræstens adfærd ved det møde i skolen ligger det vel nær at antage, at kolportørerne har været Indre Mission. I Viborg var der fastboende missionær (P. Jensen). Anders Stubkjær kom undertiden på møderejse til egnen, han havde i en årrække boet i Impgård i Thorning sogn, m. a. o. ikke langt fra Vinkel-Rind. – Der foreligger imidlertid også den mulighed, at kolportørerne har været udsendinge fra Evangelisk-Luthersk Missionsforening, som netop i disse år fik indpas i Vindum og var særdeles virksomme, uden dog at have større held med sig i disse sogne. Enten det nu var udsendingene fra den ene eller den anden kant, var det åbenbart endnu noget, man noterede sig, så man talte besøgene.

Pastor Larsens indberetning for året 1884 er kort og dog ganske oplysende: »Der har ikke vist sig noget Sektvæsen i Pastoratet i 1884. Menighederne søger flittigt Kirkerne. Et saakaldt Forsamlingshus er opført i Vinkel i dette Aar. Jeg har holdt Foredrag der ved Indvielsen og ved en Høstfest – og Prædiken Juleaften.« Hvilke sekter kan han have haft i tankerne? Mormoner? »Bornholmere« fra Vindum dog næppe? Vinkel forsamlingshus er altså fra 1884, et ret tidligt fænomen, der vidner mere om vågnende kulturinteresse end om grundtvigsk røre, som aldrig synes at have bredt sig til pastoratet. Fra Viborg Stifts Folkeblad véd man, at forsamlingshuset brugtes bl. a. til foredrag med varierende emner.

Til 15. januar 1885 kl. 5(!) averteredes der f. eks. møde i Vinkel forsamlingshus for Totalafholdssagen, igen et møde af samme art 11. marts samme år ved smedemester Jensen og handskemager Dietzel af Viborg. I det hele taget synes totalafholdssagen at være stærkt oplussende i de år. Der averteredes om møder for sagen i Viborg og næsten alle omegnens landsbyer flere gange. Onsdag den 11. februar kl. 5 eftermiddag »bliver der holdt historisk Foredrag i Vinkel

Forsamlingsbygning af Adjunkt Ramsgaard, Viborg. Entre 25 Øre for Ikke-medlemmer.« 18. marts kl. 5 »taler Pastor Lund, Vium, i Forsamlingsbygningen.« Lund var en kendt grundtvigsk præst.

At sognepræsten holdt juleaftensprædiken i forsamlingshuset, ikke i kirken, må vel skyldes, at juleaftensgudstjeneste ikke endnu var »opfundet«; til gengæld er her vidnesbyrd om en tidlig trang dertil.

Af pastor Larsens indberetning for 1885 fremgår et par nye oplysninger: »Kirkegangen i det forløbne Aar har været særdeles god. Kun maa jeg beklage, at den smukke, gamle Skik, at Konerne efter deres Barselsfærd holde Kirkegang, i de senere Aar er i Aftagende i Vinkel, derimod ikke i Rind. – En Lægprædikant har holdt et Par Forsamlinger i det saakaldte Forsamlingshus i Vinkel.« Den »smukke skik med barselkoners kirkegang« nød endog den halv-officielle bevågenhed at blive noteret i kirkebøgernes anmærkningsrubrik, den uddøde omkring 1900, men til noget forskelligt tidspunkt i sognene, hvad pastor Larsens indberetning jo også vidner om. Man bliver ikke klar over, hvad grunden er til, at sognepræsten fremturer i at kalde forsamlingshuset »det såkaldte«; skyldes det en smule kritisk skelen til dette nye fænomen?

Omtalte lægprædikant er stadig anonym, men som nævnt tidligere kan det have været indremissionær P. Jensen, Viborg. Han holdt nemlig, ifølge Folkebladets annoncer, regelmæssigt møde i Borgerskolens gymnastiksal i Viborg og også i oplandet.

LITTERATUR OG KILDER:

Læsere, der kunne ønske at kende en fortsættelse af Vinkel-Rinds kirkehistorie, henvises til mit lille hefte: Det dages! (1967).

Anm: (LA) ved de utrykte kilder angiver, at disse befinder sig på Landsarkivet i Viborg.

- 1) Randrup-bogen, ved brødrene Andersen.
- 2) Jyske Samlinger af Historie og Topografi.
- 3) Viborg Amts årbøger.
- 4) Wibergs præstehistorie.
- 5) P. Nedergård: Dansk præste-

og sognehistorie. 6) Trap Danmark. 7) Stiftsbogen 1690 (LA). 8) P. Severinsen: Viborg domkirke. 9) Hal Koch: Danmarks kirke. 10) Elle Jensen: Pietismen i Jylland. 11) Vinkels liber daticus (LA). 12) Provst Theilgårds slægtshistorie. 13) Provsteindberetninger (LA). 14) Forsikringsprotokol for Middelsom herred 1858 (LA). 15) Otto Laubs visitatsoptegnelser: Viborg Amts årbog 1943. 16) Vinkel sogneråds forhandlingsprotokol 1866–83. 17) Familien Tuxens private arkiv.

NOTER (fortsat):

4) Øllgård fik i alt 7 børn, 3 drenge og 4 piger. Ingen blev præst. 5) Februarrevolutionen 1848. 6) Især 21. marts 1848. 7) 18. marts 1848. 8) Rygtet opstod i den panik, som Slesvig-Holstenernes oprør 18. marts 1848 fremkaldte, det bredte sig med ildens hast op igennem Jylland, helt op til Thy og Vendsyssel og svulmede visse steder op til, at indtil 600 slaver var brudt ud af Rendsborg fængsel, mens det virkelige tal på »slaver« vistnok var højst 90, og at de drog brændende og myrdende nordpå. Næsten fra alle egne af Jylland foreligger vidnesbyrd om rygterne, paniken og øvrighedens skrækslagne reaktioner, se f. eks. om »Slavekrigen«, Thisted Amts Årbog 1911–12 og Dansk hist. Bibliografi 1913–42, bd. I, pag. 232ff. 9) von Bretton, amtmand i Viborg 1843–66. 10) Hans Nicolai Thestrup, oberstløjtnant 1848, udmærkede sig ved Sundeved 1849, var med ved Isted 1850 som kommandør over 4. infanteribrigade. 1859 krigsminister i Rotwitts og senere Halls ministerium, var utilfreds med krigsforberedelserne 1863 og indgav afskedsbegæring, kom ikke med aktivt 1864, skønt han var generalløjtnant, derfor dybt krænket. 11) 6. juli 1849. 12) Henrik Glahn, sognepræst i Brandstrup 1843–53, derefter Tjustrup, ven med V. Birkedal, der kaldte ham »en lysskikkelse«, tog ivrigt del i det grundtvigske røre, i øvrigt en stille, kultiveret mand. 13) F. P. Welding, sognepræst i Bjerring 1848–55, derefter stiftsprovst i Viborg. 14) August Wolfgang Hertel, sognepræst i Højbjerg 1842–50. 15) Henrik Wulff, sognepræst i Levring 1846–52, af jødisk slægt, fyrig, ivrig mod sekter, aktiv for kristendom. 16) Clemens Christian Paludan, sognepræst i Sahl 1837–60, en nobel skikkelse, endte som sindssyg. 17) Krimkrigen 1853–56, Tyrkiet med på England-Fran-

krigs side. 18) Kong Frederik 7. døde november 1863. 19) C. D. Hegermann Lindencrone, generalløjtnant, søgte at standse østrigerne ved Vejle, derfra tilbage til Skanderborgegnen, natten mellem 11. og 12. marts forlod han i al hemmelighed stillingen og trak til Mors, dette blev *med urette* kritiseret af pressen, altså også pastor Øllgård m. m., i april trak han atter mod Skanderborg. 20) Novemberforfatningen 18. november 1863, her stadfæstede kong Christian 9. en grundlov for kongerigets og Slesvigs fællesanliggender, det fremkaldte krigen. 21) I Rind kirke hænger en mindetavle over Jens Nielsen, »Søn af gårdmand Niels Thomsen og hustru Margrethe Jensdatter, født 9. marts 1839 og falden i kampen for sit fædreland ved Dybbøl 18. april 1864. Han var en god og kærlig søn og savnes dybt af sine gamle forældre og efterlevende bror. Hans støv hviler blandt hans faldne kammerater, men denne mindetavle sættes af dybt sørgende forældre. Velsignet være hans minde.« Viborg Stiftstidende beretter 26. januar 1866: »En Mindetavle for den i Krigen faldne Soldat Jens Nielsen fra Rind blev afsløret Søndag 7. Januar 1866 i Rind Kirke af Sognepræst Øllgaard ved en smuk og gribende Tale. Kirken var helt fyldt af Folk. Mindetavlen er af hvid, italiensk Marmor.« 22) Jens Christian Christensen, født juledag 1860 i Rind, stud. Viborg 1880, cand. theol. 1886, sognepræst i Sahl-Gullevej 1887-90, Søby-S. H. 1890-99, Krstrup 1899-1909, Odder 1909-22, Alrø 1922-32. Død 1932. Provst 1912. En mand af format. Medlem af Santalmissionen, af provsteforeningens bestyrelse, arbejds-herberger m. m. Mild, god og myndig. En stilfærdig kirkens tjener uden retningspræg. 23) C. E. Scharling, professor i nytestamentlig eksegese 1834-76, far til H. C. Scharling, professor og bl. a. forfatter til »Nøddebo Præstegård«. 24) H. L. Martensen, professor i dogmatik, juli 1849 udkom hans »Den kristelige Dogmatik«, Sjællands biskop 1854-84. 25) Chr. Engelstoft, professor i kirkehistorie fra 1845. 26) Chr. Hermansen, professor i gammeltestamentlig eksegese 1848 (1850). 27) Roskilde Konvents Salmebog, rettere Salmebog for Kirke- og Husandagt 1855, ofte med tillæg udarbejdet af Roskilde Konvent. Afløst 1899 af Salmebog for Kirke og Hjem. 28) Kirkelig Forening for Den Indre Mission, stiftet 1861 i Stenlille. 29) Lars Bjørnbak 1824-78, lærer og kirkesanger i Viby ved Århus, højskoleforstander, redaktør, politiker, elev af Tscherning, stifter af Det Bjørnbakske Venstre, vældig agitator, hans tilhængere svor fanatisk til hans fane, han var stridbar og ærekær, rationalist, materialist, antimilitarist, havde »større sans for de hårde realiteter end for poesi«, »tykpandet« har nogle sagt, adskilte sig skarpt fra den grundtvigske højskole, hans motto var: »Kundskab er Magt, Uvidenhed er Trældom«, jvf. I. C. Christensen: Ånd og Magt. 30) Søren Nielsen Kjær 1827-93, gårdejer på Randerseggen, repræsenterede i folketinget Sdr. Vinge-kredsen 1856-81 og 87-90, var oprindelig bondeven, påvirket af Bjørnbak, nærrede et heftigt had til de national-liberale, var »ved sit hurtige hoved og sin skarpe tunge en hård modstander« i tinget og rundt om i kredsen. Senere blev han vaklende og

endte som moderat. 31) J. H. Faber, var fra Lybæk, tysk var hans modersmål, måske oprindelig også hans sympati, jvf. pastor Øllgårds note om vanskelighed i 48-krigen, han købte Randrup 1837 for 27000 Rdl., efterhånden, måske endda hurtigt, fik han en betydelig plads i Vinkel sogns udvikling og var sognerådsformand fra 1841 til sin død 1869, almindelig anerkendt i sognet, beboerne gav ham en hædersgave 1867, og præsten gav ham et smukt eftermæle. Hans enke solgte Randrup 1874 til H. C. L. Lund for 100.000 Rdl.

Anker Vestergaard, f. 1897, sognepræst i Asmild-Tapdrup 1941-46 og i Lemvig 1946-64, provst 1960, Nuværende bopæl: Overlund. Har skrevet en række artikler og mindre skrifter.

Nyt og noter

Redaktionen vil gerne med dette ny afsnit – der forhåbentlig vil få en fast plads i årbogen, opnå stadig større fuldstændighed og blive påskønnet af vore læsere – i kort form omtale og henvise til – foruden samfundets egne anliggender – hvad der er sket, sker og er planlagt på det lokalhistoriske felt i vort område, dvs. m. h. t. artikler, litteratur, der ikke er egentligt anmeldelsesstof, arkæologiske fund, nyt fra vore museer osv. Faste rammer for rubrikken er *ikke* lagt, og vi håber meget på medarbejderskab fra vore læsere i form af henvendelser og tilsendelse af materiale m. v., der kan finde optagelse i rubrikken. Alle oplysninger modtages gerne, helst *skriftligt*, af årbogens redaktør, arkivar *Hans H. Worsøe*, Landsarkivet, 8800 Viborg, telf. (06) 62 17 88 eller redaktionsudvalgets medlemmer: Overbibliotekar *Aage Bonde*, Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune, Centralbiblioteket, 8800 Viborg, telf. (06) 62 44 88, og arkivar *P. G. Ørberg*, Landsarkivet, 8800 Viborg, telf. (06) 62 17 88.

Historisk Samfund for Viborg Amt har afholdt bestyrelsesmøde på Landsarkivet i Viborg 29. oktober 1971. Bestyrelsen konstituerede sig med overbibliotekar *Aage Bonde* som formand, provst *Morten Øllgaard*, Vorde, som næstformand, arkivar *Hans H. Worsøe* som sekretær og redaktør af årbogen samt oberstløjtnant *P. P. Schroeder* som kasserer. De nævnte udgør også samfundets *forretnings- og økonomiudvalg*. *Skriftudvalget* består foruden af redaktøren af formanden og arkivar *P. G. Ørberg*, og der nedsattes et særligt *udflugtsudvalg*, bestående af Øllgaard, Ørberg og førstelærer *E. Gustavussen*, Vammen, idet man ønsker at genoptage udflugtsvirksomheden til foråret. Et forslag om en genoplivelse af tillidsmandsinstitutionen, der var fremsat på generalforsamlingen, blev *ikke* tiltrådt af bestyrelsen. Følgende *møder* i vinterhalvåret fastlagdes: Tirsdag 7. december 1971 på Centralbiblioteket: Viceborgmester, materielforvalter *Helmuth Spanggaard Pedersen* vil fortælle om og vise lysbilleder fra besættelsestiden. – Torsdag 20. januar 1972, ligeledes på Centralbiblioteket: Redaktionschef *Arne Lilholt*: En ung journalist kommer til Viborg anno 1924; endelig i febr. forventeligt et foredrag af professor, dr. phil. *Tage Kaarsted*, subs. professor *Niels Åge Nielsen*, begge Odense. Meddelelse om de to sidste møder vil blive udsendt direkte til medlemmerne, idet bestyrelsen vedtog snarest muligt at få fremstillet adresseplader til en adresseringsmaskine. – Onsdag den 23. februar 1972 vil der blive søgt afholdt et internt møde, forventeligt i Skive, for bestyrelsesmedlemmerne i de historiske samfund i Skive, Thisted og Viborg m. fl. Lederen af det nyoprettede Institut for Lokalhistorie ved Kbh.s universitet, amanuensis, mag. art. *Knud Prange*, tidligere Viborg, vil her indlede en drøftelse af emnet: Samarbejdet mellem eller koordineringen af arbejdet i de lokalhistoriske samfund i de nye storamter. Et tilsvarende møde med Prange som indleder vil blive afholdt af de historiske samfund i det østjyske amt den følgende dag.

bo.

Fra Viborg Amt, 3. årg., 1972 forventes at foreligge tidligt på efteråret 1972 og vil bl. a. indeholde artikler om Statshospitalets historie og om Corfitz Ulfeldt og Tapdrup kirke af hhv. *H. Spanggaard Pedersen* og *P. G. Ørberg* samt en erindringsartikel om skolegang i Viborg i 1920'erne. Som tillæg til årbogen forventer redaktionen at kunne udsende den i beretningen omtalte, af fhv. sparekassebogholder *H. Ballund Jensen* udarbejdede systematiske indholdsoversigt til »*Fra Viborg Amt*« 1929–72. bo.

Vejledning for lokalhistoriske arkiver. Den længe ventede og i takt med de senere års overvældende stigning i antallet af lokalhistoriske arkiver stadig hårdere savnede *Vejledning for lokalhistoriske Arkiver*, en stærkt udvidet og bearbejdet udgave af den vejledning, som de lokalhistoriske arkivers nestor, cand. pharm. *Hans Brandt* i Fåborg gav i *Fortid og Nutid*, bd. 18, 1949–52 (også som særtryk, men for længst udsolgt) er nu på trapperne og vil foreligge i begyndelsen af det ny år. Den udsendes i DHFs skriftrække, er udarbejdet af vort tidligere bestyrelsesmedlem, rigsarkivar, dr. phil. *Johan Hvidtfeldt* og formanden for »Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver« (SLA), skoleinspektør *A. Strange Nielsen* og vil blive på ca. 100 sider indbundet og illustreret. Den kan rekvireres hos DHFs ekspedition Rosenvænget 3, 3400 Hillerød, og vil koste ca. 25 kr. (særpris for bl. a. vore medlemmer). bo.

Jysk ordbog. Som det første resultat af næsten 40 års forarbejde med henblik på udgivelsen af en jysk ordbog til afløsning af H. F. Feilbergs klassiske værk, der udkom 1886–1914, foreligger nu et 50 sider stort første (prøve-)hefte af første bind af *Jysk ordbog*, udg. af Institut for jysk sprog- og kulturforskning under ledelse af professor, dr. phil. *Peter Skautrup* (Universitetsforlaget i Århus, 1970. Kr. 20 + moms). Heftet indeholder en særskilt pagineret 34 sider stor, særdeles læseværdig indledning om arbejdet med de jyske dialekter gennem tiderne, om ordbogens anlæg, kilder og afgrænsning samt om de enkelte artiklers affattelse og oplysninger om redaktionen. Herefter bringes de første 48 spalter af ordbogen, omfattende opslagsordene A–ad, red. af Peter Skautrup, altsammen understøttet af instruktive kort. Vi skal senere nærmere omtale dette stor- og standardværk, der hører hjemme i alle biblioteker, på alle skoler og på enhver jysk lokalhistorikers private bogreol. bo.

Vorning sogns historie. Vort mangeårige medlem, sparekassedirektør, pens. førstelærer *A. K. Fiil Pedersen*, *Vorning*, forbereder ifølge »*Viborg Stifts Folkeblad*« en bog om *Vorning sogns historie*. bo.

Møller i Viborg amt. Gårdejer Kr. Vestergaard, Mausing pr. Kjellerup, har i de senere år – bl. a. med økonomisk støtte fra Carlsen Langes Legatstiftelse, Gl. Kjøgegaard – indsamlet et meget omfattende materiale af enhver art – trykt, arkivalisk, fotos m. v. – om samtlige forsvundne og eksisterende møller i det gamle Viborg amt. Materialet tænkes, om den fornødne økonomiske basis kan tilvejebringes, udgivet som bog, evt. i samarbejde med det gamle Viborg amts to historiske samfund. *bo.*

Lokalhistoriske arkiver i Danmark er titlen på en situationsberetning pr. 1. august 1971, som er udsendt af SLA, jfr. ovenfor, ved et udvalg, bestående af rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, Kbh., overbibliotekar *Oluf Abitz*, Roskilde, og SLAs formand, skoleinspektør A. Strange Nielsen, Toxværd. Ifølge beretningen dækkes i hele Danmark 94 kommuner af 93 lokalhistoriske arkiver, mens 180 kommuner ikke har noget lokalhistorisk arkiv, idet der dog i 51 af disse er arkiver under oprettelse eller i hvert fald interesse for sagen.

Om *Viborg amt* hedder det i beretningen: »Centralbiblioteket i Viborg og Landsarkivet samme sted bakker arbejdet med oprettelse af lokalhistoriske arkiver op af al magt, og de tager vare på, at vigtigt lokalhistorisk materiale i området ikke går tabt. Virksomme arkiver findes i Viborg, Thisted og Morsø storkommuner. I Skive omfatter det byhistoriske arkiv kun købstaden, ikke de indlemmede forrige landkommuner. I Spøttrup findes et lille sognearkiv i Lihme, kun dækkende dette sogn. – I Ålestrup har Borger- og håndværkerforeningen fået øje på, at der må gøres noget. – Resten af amtet har endnu ikke taget initiativ til oprettelse af lokalhistoriske arkiver, det er de 11 kommuner Hanstholm, Sydthy, Sundsøre, Sallingsund, Fjends, Karup, Kjellerup, Hvorslev, Bjerringbro, Tjele og Møldrup. – Status: 5 kommuner betjenes af 5 arkiver (Skive og Spøttrup dog kun delvis), 12 kommuner har ikke arkiv, men i 1 af disse er der interesse for sagen.« *bo.*

Ejnar Poulsens skole- og lokalhistoriske samlinger. I samfundets beretning for 1967/68, jfr. FRA VIBORG AMT, 1970, side 185f., udtaltes mindeord over lokalhistorikeren, tidl. førstelærer i Løvskaal *Ejnar Poulsen*, der døde i juli 1968. Her nævntes også afdødes rige lokalhistoriske samlinger, og der gaves udtryk for håbet om »med tiden at kunne indlemme dem i amtets offentlige samlinger«. Efter at fru Ejnar Poulsen nu også er død, og hjemmet i Hem gl. skole er opløst, er Poulsens samlinger i foråret 1971 foreløbig fordelt mellem Skive byhistoriske arkiv, Skive museum (oldsager), Skive seminarium (ved seminarielektor K. Miltersen, der foreløbig har fået langt den største del af samlingerne) og Bjerringbro kommune (ved overlærer Erik Broch). Der vil nu blive foretaget en samlet gennemgang af hele materialet med henblik på udarbejdelsen af en registratur over og en evt. ny-fordeling af dette. *bo.*

Meddelelser fra Århus stift er titlen på den meget smukke publikation, der i 1970 for 8. gang er udgivet af landemodet i Århus på foranledning af vort tidligere bestyrelsesmedlem, biskop, dr. theol. *Henning Høirup*, der også redigerer skriftet sammen med sognepræst *Per Salmonsens*. Af interesse for vore læsere er bl. a. en instruktiv, rigt illustreret artikel af biskop Høirup om Århus stift efter kommunalreformen, hvori omtales overførslen af 22 sogne i Viborg amt fra Århus til Viborg stift. Endvidere omtales anskaffelsen af ny orgler i Lysgård og Aidt kirker, restaureringen af døbefonten i Vinderslev kirke samt indlæggelsen af et nyt varmeanlæg i Haurum kirke. *bo.*

Lokalhistorisk kontakt er navnet på et nyt kvartalsskrift, der udgives af Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger (SLF) i samme format og udstyr som *Lokalhistorisk arkiv*, udg. af SLA. Det ny skrift er foreløbig udkommet i fire numre. De to blade vil fra begyndelsen af 1972 blive slået sammen til én kvartals-publikation, *Lokalhistorisk journal*, der vil blive redigeret af overlærer Niels-Jørgen Hansen, Dr. Margrethesvej 35, 4100 Ringsted, hidtil redaktør af Lokalhistorisk arkiv. *bo.*

Kannikegrave ved Viborg domkirke. I tidsskriftet *Skalk*, nr. 5, 1971, side 27-29, har stud. mag. Jens Vellev i en illustreret artikel med titlen »Vibjergensere« redegjort for de foreløbige resultater af de udgravninger, som forf. og arkitektstuderende Roni Wallin i sommeren 1971 for Viborg Stiftsmuseum foretog ved Viborg domkirkes østende. Der fandtes her bl. a. 6 middelaldergrave, af hvilke de 3 kan formodes at have rummet kanniker ved domkapitlet. *bo.*

Hospitalet i Grønbæk. Den smukke hospitalsbygning i Grønbæk, Lysgård herred, der blev opført 1778 i h. t. testamentarisk bestemmelse af Chr. Fischer til Allinggård og Grauballegård, har stået tom siden 1965, forskellige overvejelser vedr. bygningens benyttelse har ikke ført til noget resultat, og den er nu ved at forfalde. Man må meget håbe, at der findes udvej for bevarelsen af den særprægede bygning, der er fredet i klasse B. (*Viborg Stifts Folkeblad* 6.11.1971). *bo.*

Minder fra Aidt sogn i tiden op mod århundredskiftet er titlen på et 30 sider stort manuskript, forfattet af afdøde lærer *Søren Leth Danielsen*, Holstebro, og afsluttet i februar 1944, som i fotokopi ved landbrugs-konsulent A. P. Aidt, Overlund, er overladt Viborg Centralbibliotek. Det indeholder værdifuldt stof, som fortjener at offentliggøres, evt. i uddrag. *bo.*

Ny lokalhistorisk litteratur

Fra Viborg Amt bringer atter i år et omfattende anmeldelsesstof, først og fremmest naturligvis betinget af de mange bøger m. v. af lokalhistorisk art eller med stof fra årbogens område, der er fremkommet, siden sidste bind af årbogen – meget forsinket – udkom i forsommeren. Anmeldelsernes mængde og fylde skyldes dog også redaktionens ønske om at give vore læsere det bedst mulige overblik over, hvad der fremkommer af Viborg-litteratur såvel på lokalt som på landsplan. Nogen fuldstændig oversigt over den relevante litteratur kan *ikke* gives, men vil kunne fås ved henvendelse til Lokalhistorisk Arkiv, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, tlf. (06) 62 44 88, der registrerer denne så vidt muligt komplet. – Henvisninger til og anmelder-eksemplarer af ny lokalhistorisk litteratur modtages meget gerne af årbogens redaktør, arkivar *Hans H. Worsøe, Landsarkivet, 8800 Viborg.*

De følgende anmeldelser er skrevet, ligesom bidrag til: NYT og NOTER er leveret af: Overbibliotekar *Aage Bonde* (bo), museumsinspektør *Harald Ditzel*, landsarkivar *Jens Holmgaard* samt arkivarerne *Henning Paulsen, Hans H. Worsøe* og *Paul G. Ørberg*, alle Viborg.

Viborg Handelsstandsforening 1945–70. Ved Aage Bonde, Poul Nielsen og O. K. Rørsted. Viborg 1971. Udgivet af Viborg Handelsstandsforening i anledning af foreningens 125-års jubilæum. 70 sider. Ill. Kr. 10,00. (Eksped.: Boghandler C. A. Carlsen, 8800 Viborg).

Oprettelsen af handelsstandsforeninger eller handelsforeninger, som de oprindeligt kaldtes, skete fortrinsvis i 1860'erne, men i enkelte byer dog væsentligt tidligere. Som den første by i Nørrejylland fik Randers sin handelsforening i 1840, og som nummer 2 fulgte Viborg med oprettelsen af Viborg Handelsforening den 28. november 1845. Sit nuværende navn fik foreningen i 1919.

100-års jubilæet i 1945 fejrede foreningen med Otto von Spreckelsens jubilæumsskrift *Viborg Handelsstandsforening 1845 – 28. November – 1945*, og nu ved 125-års jubilæet har man ønsket at føre fremstillingen à jour med de sidste 25 år, der vel også med afviklingen af krigsårenes restriktioner og den efterfølgende kraftige tekniske og økonomiske udvikling betegner en særlig markant epoke.

I et indledende afsnit resumerer Aage Bonde med udgangspunkt i von Spreckelsens bog de første 100 års udvikling, hvorefter Poul Nielsen og O. K. Rørsted i fællesskab behandler tiden 1945–70. Fremstillingen samler sig i små kapitler om en række særlige begivenheder og problemer i denne periode. Efter en redegørelse for foreningens indre forhold og forholdet til andre organisationer og institutioner skildres 100- og 125-års jubilæerne, afviklingen af krigstidens restriktioner, lukkeloven, dyrskuerne, julebelysning og julemesser, nisseriet 1955 og 56, landsudstillingen 1950, som ikke blev til noget, hal-planer, trafik-

problemer m. m. I særlige afsnit behandler O. K. Rørsted Viborg Handelsstands Stiftelse og Handelsstandens Understøttelsesfond. Endelig fremstilles Viborg Handelsskoles historie af Folmer Jensen, Kjeld Møgensen og Axel Nielsen. Kunstneren Johs. Bæch har tegnet omslaget til den nydelige publikation.

Vil man overveje værdien af publikationer af denne art, kan man bl. a. pege på, at de hos byens borgere utvivlsomt kalder begivenheder og forhold frem i erindringen og bidrager til at fæstne dem i bevidstheden. Tilflyttere, som f. eks. anmelderen, hjælper de til en bedre baggrund af viden om det miljø, man er plantet ind i. For byens fremtidige historieskrivere er de kildekrifter med mange gode og kontante oplysninger, som det sidenhen kan være vanskeligt at skaffe sig ad anden vej.

Bogen er velillustreret, bl. a. som det sig hør og bør med portrætter af Handelsstandsforeningens formænd og bestyrelsesmedlemmer gennem de 25 år. Den er udsendt til foreningens venner og medlemmer, men et mindre oplag er i handelen. *Jens Holmgaard.*

Et uddrag af Viborg Stiftsbogtrykkeris tohundredårige historie 1771-1971 samt beretning om bogtrykkerier i Viborg fra reformationstiden indtil 1745 udgivet i anledning af 200-års jubilæet 17. juli 1971. Tekst: Aage Bonde, Hans H. Worsøe og Harald Ditzel. 208 sider. Ill. Kr. 50,00.

Det er en begivenhed, at en forretning fylder 200 år, og når det så oven i købet drejer sig om et bogtrykkeri, må man have lov til at vente sig et festskrift ud over det almindelige. Stiftsbogtrykkeriets jubilæumsbog, der forelå til fødselsdagen den 17. juli, er også både lokalhistorisk og bibliofilt blevet en særdeles interessant publikation.

Det er en virkelig god idé at indlede bogen med at lade en fagmand som overbibliotekar *Aage Bonde* fortælle om de ældste Viborgbogtrykkere. Hvad dette vigtige håndværk angår, indtager Viborg nemlig en særstilling takket være selveste Hans Tausen, som i 1528 fik bogtrykker Hans Vingaard sat i arbejde her. Det kom kun til at vare i tre år, men var alligevel en meget betydningsfuld indsats. Derefter var der i mere end 200 år ingen bogtrykkere i Viborg, men der redegøres for viborgske værker trykt i Århus eller især i København. (Et lille NB til side 19: svenskerne besatte da ikke Viborg i 1655!). Efter branden i 1726 blev der gjort 2-3 forsøg på at få et bogtrykkeri i gang igen, men det blev altså først det i 1771 grundlagte trykkeri, som viste sig at være levedygtigt.

Om grundlæggelsen og tiden frem til 1839 skriver arkivar *Hans H. Worsøe*, som har formået at tegne et levende og interessant billede af et provinstrykkeri, bl. a. ved god udnyttelse af arkivmateriale, særlig skifteprotokoller. Der gives udmærkede analyser af bogproduktio-

nen, og med god ret gøres der grundigt rede for »Den Viborger Samler«s tilblivelse og placering i tidens presse – det var et oplysende ugeblad og ikke en avis, og den kunne gå rundt med 225 abonnenter. Forfatteren har bestræbt sig på at tegne gode portrætter af menneskene bag trykkeri og blad. Vi lærer grundlæggeren, fysikus Chr. Elovius Mangor, at kende som en tiltalende personlighed, det samme gælder også amtmand Peter Severin Fønss og A. F. Just, som begge i høj grad har forfatterens sympati. Justs interessante privatarkiv i Landsarkivet er naturligvis udnyttet. (Et lille NB til side 37: det er da vist at reducere Viborg for meget at kalde den en meget lille by o. 1770. Med sine 2221 indbyggere var den nr. 8 blandt alle landets købstæder, mens den i dag er ca. nr. 15. Holstebro f. eks. havde kun 679 indbyggere).

Bogens tredje afsnit – med den sprogligt lidt diskutabile titel: Fra Wissings periode 1839 til 1971 – er forfattet af museumsinspektør *Harald Ditzel*. Stiftsbogtrykker Rasmus Poulsen Dons var død i 1838 og efterfulgtes af stiftsbogtrykker Wissing. Både om ham og om redaktør Angelo 1875–1909 og Johs. Nielsen 1918–38 fortælles der udførligt, men uden at der bringes meget nyt frem. Fra 1. juli 1839 kom »Samleren« til at hedde »Viborg Stiftstidende«, og avisens historie bliver naturligt en hovedside i dette afsnit. Stiftstidende blev – som næsten alle aviser med dette navn – et højreblad, fra 1876 i konkurrence med venstrebladet »Viborg Stifts Folkeblad«. I 1944 købte Stiftstidende, støttet af Det konservative Folkeparti, F. V. Backhausens bogtrykkeri, som var blevet grundlagt i 1877, og som havde arbejdet sig godt op. Avisen klarede sig ikke, men afgik ved bladdøden til nytår 1963, men at bogtrykkeriet blomstrede, især under den nuværende leder, fru Gunhild Jørgensens, »regeringsperiode«, er jo allerede dette smukke festskrift et bevis på. Det må dog siges, at afsnittet 1839–1971 indeholder flere trykfejl, end tilladeligt er, og et par sprogløst. Pudsigt er en passus på side 137: »... på den tid, hvor selve trykkerivirksomheden var svundet ind til en næsten ubetydelig faktor i bladhuset.« Man ser for sig den lille indskrumpede og fortrykte faktor liste omkring på hosesokker!

Fjerde afsnit indeholder et »Forsøg til en bibliografi« – Et udvalg af skrifter trykt i de to bogtrykkerier, udarbejdet af *Aage Bonde*. Det er et meget interessant bidrag af selvstændig værdi. I bibliografien nævnes Kreditforeningens festskrift fra 1951 som formentlig den smukkeste bog, der er fremstillet i de to bogtrykkerier. Det er tæt på, at jubilæumsskriftet her kunne tage prisen hjem. Men der er et par skønhedspletter. Bogens titelblad med delvis imiteret gammelt skiftbillede er ingen god idé. Jeg ville have foretrukket et titelblad i moderne design, som netop kunne have dannet en smuk og ægte kontrast til den mængde af gamle titelblade, som findes blandt illustrationerne. Side 151 er typografisk mislykket, og hverken det røde segl på omslaget eller den lille klumme-frise bryder jeg mig om. Det er kun småting. I det

store og hele er det en både god, smuk og nyttig bog. Der er absolut intet sparet på udstyret, og bogen sin tjener i høj grad sin udgiver til ære.

Paul G. Ørberg.

Viborg kommune i tal 1971.

I sidste årgang bragtes en fyldig omtale af Viborgs nye kommunale publikation »Viborg kommune i tal«, og der skal derfor her kun gøres opmærksom på, at udsendelsen af denne nyttige publikation nu synes at være blevet en fast årlig tilbagevendende begivenhed. I forhold til første årgang er både omfanget og oplaget blevet forøget, hvilket hilses med glæde. Det er således meget nyttigt, at der f. eks. er medtaget nogle sider med »realoplysninger« om byens kommunale kontorer og administrationstilhørsforhold, ligesom oplysninger om forskellige statsinstitutioner i byen er optaget.

Flere afsnit er helt nyredigeret og opstillet på en anden måde, så det kan være vanskeligt direkte at sammenligne de to udgaver, men rent konkret giver udvidelserne sig til kende ved, at sidetallet er steget fra 80 til 106. Der kan ikke være tvivl om, at publikationen har bevist sin berettigelse, og at den fremover vil blive betragtet som et uundværligt opslagsværk. Det kan, så langt oplaget rækker, rekvireres i Viborg byråds sekretariat, Administrationsbygningen, 8800 Viborg.

HW.

Viborg Album. Viborg. 1971. 18 løse blade i mappe (22×34 cm), trykt i off-set. (Eksped.: Viborg Turistkontor, Domkirkestræde 4, 8800 Viborg). Hele heftet: Kr. 10,00 + moms, enkelte emner kr. 2,00 + moms.

En kreds af institutioner i Viborg – Turistkontoret, de to museer, Landsarkivet, amts- og købstadskommunen, Det danske Hedeselskab m. fl. – har taget initiativet til udsendelsen af denne mappe med det primære »formål at hjælpe lejrskoler og andre interesserede til en række oplysninger om byen og egnen i fortid og nutid«. Lignende publikationer foreligger vistnok enkelte andre steder fra, men næppe nogen er så instruktivt anlagt og så smukt udført som den foreliggende.

Som VIBORG ALBUM foreligger, rummer det korte, pædagogisk anlagte, instruktive og rigt illustrerede behandlinger af følgende emner: Viborg-egnens forhistorie (ved mag. art. Marianne Bro-Jørgensen), domkirken (ved stud. mag. E. Levin Nielsen), Hedeselskabet (af redaktør H. S. Knudsen), amtskommunen (ved amtsfuldmægtig H. Brandt), Viborg kommune (ved erhvervschef Poul Nielsen) samt en fortrinlig oversigt over seværdigheder m. m. i by og opland, betitlet: »Hvor – hvornår – hvordan?«, udarbejdet af Turistkontoret. Hertil slutter sig et smukt trykt bykort samt et billedblad med motiver fra by og opland, begge i

farver. På samlemappens for- og bagside er gengivet hhv. et gammelt Viborg-prospekt og et do. bykort.

Men hvorfor er kun et par af artiklerne forsynet med litteraturhenvisninger? Sådanne burde dog være selvfølgelig tilbehør til materiale, der fortrinsvis tager sigte på skoleelever og deres selvarbejde! Her var et samarbejde med Centralbiblioteket måske på sin plads.

Mens vi er ved kritikken: Intet menneskeværk er fuldkomment, ej heller dette, og følgende henstilles til overvejelse med henblik på ny udgaver: Der savnes i flere af artiklerne fyldestgørende billedtekster, subs. henvisninger fra tekst til billeder. Oplysningerne i afsnittet: Hvor – hvornår – hvordan? burde være mere fuldstændige m. h. t. datering af mindesmærker, ligesom mere fyldestgørende oplysninger om de omtalte institutioners oprettelsesår og historie burde være medtaget. Enkelte oplagte seværdigheder synes også at være overset, f. eks. Gerhard Hennings smukke skulpturer foran »Asani«s administrationsbygning. Hvorfor endelig ikke også et ligeså smukt og instruktivt kort over oplandet som det over Viborg by? Men *det* kommer måske i de følgende blade, som afventes med spænding. Hvorfor for øvrigt ikke oplyse, hvilke yderligere artikler der foreløbig er planlagt, og hvornår de ventes at foreligge?

Samlemappen er *ikke* afsluttet, som den foreligger. »Det foreliggende materiale tænkes tvært imod udvidet efter behov og ønske med nye emner i de nærmest følgende år.« Enkelte ny bidrag vides da også allerede at foreligge i manuskript.

VIBORG ALBUM er fængslende læsning og en fryd for øjet; det må være en selvfølgelig anskaffelse i mange eksemplarer i alle biblioteker, skoler, skolebiblioteker, på ungdoms- og højskoler, ikke alene i by og amt, men langt ud over landet, hvorfra interesserede enkeltvis og i grupper året rundt strømmer til Viborg. Dets udbredelse bør dog ikke være begrænset til denne kreds, det vil være af interesse for *alle* historisk interesserede og en oplagt gave til mange børn i by og på land. Det må derfor også kunne fås i boghandler og kiosker og være at få i alle de resp. institutioner. *bo.*

MIV 1971. Årsskrift udg. af museerne i Viborg amt. 1. bd.
Redaktion: Marianne Bro-Jørgensen. Tilrettelæggelse: Hans Langballe. 1971. 84 sider. Ill. Kr. 15,00 netto. (Eksped.: Viborg Stiftsmuseum, 8800 Viborg).

Som led i og synligt udtryk for det nære samarbejde, der er indledt mellem de 6 kunst- og kulturhistoriske museer i det ny Viborg amt (Thisted, Skive, Mors, Fur samt Stiftsmuseet og Skovgaard Museet i Viborg), foreligger nu første bind af en fælles årbog med den lidt kryptiske titel MIV, hvilket simpelt hen er udlagt: Museer i Viborg (Amt), tilrettelagt af arkitekt Hans Langballe og redigeret af mag. art. Marianne Bro-Jørgensen, begge knyttet til Stiftsmuseet.

Den overordentlig nydelige årbog, der er fremstillet i off-set i 1000 eksemplarer og rummer ikke færre end henvend 100 illustrationer (kort, planer, stregtegninger o. m. a.), indeholder 13 fortrinsvis kortere artikler med emner fra alle dele af amtet og i tid strækkende sig fra oldtiden (mange bidrag) over middelalderarkitektur (Viborg domkirkes krypt) og 1700-tals arkitektur (det gamle rådhus i Viborg) til Joakim Skovgaards allerførste udkast til domkirkens udsmykning fra 1870'erne. Den sidste artikel er skrevet af Skovgaard Museets leder, H. Ditzel, og bidragyderne er i det hele fortrinsvis ældre og yngre medarbejdere ved de resp. museer, fra Viborg således redaktøren, C. Gydesen, E. Levin Nielsen, Peter Seeberg og Jens Velle, hvortil slutter sig Viborg Stiftsmuseums tidligere formand, konsulent ved Hedeselskabet Th. Th. Hove (Tørvegravning i oldtiden) og Viborgs militærhistoriker, oberstløjtnant P. P. Schroeder (ovennævnte artikel om det gamle rådhus i Viborg). Alle artikler er vel ikke lige let tilgængelige, men de er alle velskrevne, instruktive og rige på ny viden og nyt syn. De er også, i fornødent omfang, forsynet med noter og litteraturhenvisninger. Man savner dog et register, ligesom en kortfattet præsentation af de enkelte forfattere ville have været kærkommen.

Man kan kun lykønske de samarbejdende museer i vort amt med dette nyt tiltag og håbe, at den smukke bog vil få vid udbredelse – ikke mindst lokalt! – og mange efterfølgere. bo.

Nye publikationer fra Landsarkivet.

Som andet bind i Landsarkivets udgave af *Viborg Landstings dom-bøger* er dombogen 1617 A udsendt ved arkivar Poul Rasmussen, omfattende udtog af dommene i sager fra Vendsyssel, Thy, Mors, Salling samt Fjends og Nørlyng herreder. Formålet med udgaven er at gøre dombogen lettere tilgængelig, men ikke at overflødigøre den, og den er således først og fremmest at betragte som et hjælpemiddel til at orientere sig om dombogens indhold. Det er derfor særdeles værdifuldt, at den er forsynet med gode registre, nemlig et topografisk disponeret hovedregister, et stednavneregister og et tilnavneregister. Den, der er interesseret i at finde stof fra bestemte lokaliteter, kan således hurtigt orientere sig, mens den, der ønsker at studere et sagligt emne, er nødt til at gennemgå hele bindet. At udarbejde et sagregister ville imidlertid have været et så urimeligt stort arbejde, at man ikke med rimelighed kunne forlange det ud over den store indsats, som Poul Rasmussen har ydet med udgivelsen af den foreliggende bog, som lokalhistorikerne fra hele Nordvestjylland nok skal vide at påskønne endda. Dombogen kan rekvireres fra Landsarkivet, 8800 Viborg, og koster kr. 17,25.

Der er i løbet af de senere år blevet opstillet mange nye hjælpemidler på Landsarkivets læsesal, og man har derfor fundet det praktisk at udarbejde en ny udgave af det lille dupligerede hæfte: »*Oversigt over*

hjælpemidler til arkivstudier i Landsarkivet for Nørrejylland«. Den nye udgave, der ligesom førsteudgaven er udarbejdet af arkivar Helle Linde, der fra 1. november 1971 gør tjeneste på Landsarkivet for Sjælland, kan købes på Landsarkivet for 2 kr. + Moms. HW.

Sven Tito Achen og Ole Rostock: Bibliografi over heraldisk litteratur i Danmark og om Danmark 1589–1969. Dansk Historisk Fællesforening, 1971. 192 sider. Pris for medlemmer af hist. amtssamfund kr. 39,00 (indb.).

Heraldik omfatter i egentlig forstand læren om visse bestemte mønstre og tegn, som, anbragt på krigerens skjold, på én gang symboliserede og identificerede den hjælmlædte eller på anden måde formummede person. Egentlige heraldiske våbenmærker forbandtes især i 16. århundrede med adelig eller fyrstelig rang. I denne heraldiske bibliografi foreligger nu en velredigeret orientering i den trykte litteratur om emnet. Alene gruppeopdelingen og titlerne fører tanken ind i våbenmærkernes forunderlige historie, fra enkelhed i begyndelsen til overvældende broget sammensætning og fra skjoldet ud over hjælm, deviser og skjoldholdere, ligesom man også har medtaget moderne kommunevåben og andre symboler på menneskeligt fællesskab. Bibliografien vil forhåbentligvis bidrage til, at det heraldiske studium, der som videnskab er et ret ungt fænomen, må blive ansporet til yderligere flid og grundighed. Henning Paulsen.

Ole Warthoe-Hansen: Randers håndværkerlav. Fra lavenes opståen indtil deres ophævelse efter 1857. Udg. af Historisk Samfund for Randers amt. 1970. Bd. 1–2. Ill. Kr. 68,00 (favørpris for medlemmer af de historiske amtsamfund kr. 55,00). (Eksped.: Forf., Blåregnevvej 17, 8000 Randers).

Formanden for »Historisk Samfund for Randers Amt« og for sammenlutningen af landets historiske amtsamfund (SLF), overlærer *Ole Warthoe-Hansen* i Randers, har med dette monumentale, 280 sider store, uhyre stofrige, veltilrettelagte og smukt udstyrede værk afsluttet mange års studier af håndværkerlivet i Randers fra middelalderen til midten af forrige århundrede. Kun ét tilsvarende værk findes, nemlig førstebibliotekar, dr. phil. Helge Søgaards grundlæggende disputats fra 1942, Haandværkerlavene i Århus, som da også har været en kilde til inspiration og et forbillede for nærværende værk. At der har kunnet gives en så omfattende behandling af håndværkerlavene netop i Randers skyldes i øvrigt – foruden forfatterens eminente omhu, flid og sporsans – at der herfra er bevaret et sjældent omfattende arkivmateriale vedr. de gamle håndværkerlav, ligesom der i Randers findes en sjældent righoldig samling af håndværkerregalier.

Værket er, som anført, delt i to bind, af hvilke det første og største, på 190 sider, giver en systematisk fremstilling af de enkelte lavs historie i videste forstand, ligesom der gøres udførligt rede for mere generelle emner såsom svendenes og læredrengenes rekruttering og stilling, lavenes almene indre forhold (embedsmænd, økonomi etc.) og for lavenes inventar. I bd. 2 er aftrykt diverse skræer, og der gøres i detaljer rede for mestres og svendes inventar. Særdeles værdifulde – og et af tyngdepunkterne i værket – er videre en lang række tabeller, vidende mestres, svendes og lærlinges herkomst; bindet afsluttes med forskellige henvisninger og registre.

Når Warthoe-Hansens store og imponerende, men unægtelig ikke let læste værk, tyngtet som det er af tusinder af detaljer, så udførligt, som tilfældet er, gøres til genstand for omtale her, skyldes det dels – og i første række, at det – dets specielle karakter til trods – udgør en formelig håndbog for enhver, der beskæftiger sig med den centrale og maleriske side af gammelt byliv, som håndværkerne og deres lav udgjorde, dels at værket indeholder adskilligt stof med relation til vort område. Af tekst og tabeller fremgår således, at adskillige af de Randers-lav har haft en naturlig og ikke ubetydelig tilgang fra nabobyen Viborg; mest udpræget var den for skomagerlavets vedkommende, hvor ikke færre end 152 eller 6,3% af svendene 1670–1859 var fra Viborg. Det er langt det største tal nogen provinsby (naturligvis hjembyen undtaget) kan opvise.

I den anførte forbindelse, altså set ud fra en rent lokalhistorisk synsvinkel, må det anholdes, at de ellers så fyldige registre synes at være temmelig mangelfulde eller misvisende, jfr. således, at der i stedsnavne-registret til bd. 1 for Viborgs vedkommende – løseligt fastslået – savnes henvisninger til bl. a. side 131, 133–34, 144 og 160 og for Skives vedkommende bl. a. til side 156. Ved udarbejdelsen af personregistret må der være sket en fejl i forbindelse med ombrydningen, idet en række af de anførte sider er 1 side højere end de virkelige, jfr. f. eks. T. Hammershøj, side 65, og Niels Handberg, side 127, der er anført i teksten hhv. side 64 og side 126.

Skulle yderligere enkelte udenværker kritiseres, må det være, at man (bl. a. af personal- og slægtshistoriske grunde) savner en fortegnelse over de enkelte lavs oldermænd, evt. med biografiske oplysninger, men i hvert fald med funktionsår, at henvisningerne ikke altid er fuldstændige (f. eks. savnes trykkeår for vigtige værker, således dr. Søgaards, som nævnt, helt centrale disputats) og at visse arbejder, uanset en reserverende passus i forordet, burde have været udnyttet, således den fremragende lokalhistoriker, afdøde kaptajn Otto Smiths udmærkede afhandling om Viborgs smedelavs historie, oprindelig trykt i Fra Viborg Amt 1944 og 1968 i bearbejdet skikkelse under titlen: Viborg Smedelaug (72 sider, ill.), som særskilt skrift genudgivet med bistand af »Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune«. Mens vi er ved udenværkerne, ville en samlet *litteraturfortegnelse*, svarende til den

udmærkede oversigt over de benyttede, utrykte kilder, også have været en gevinst for bogen.

Den her fremførte kritik gælder, som tidligere anført, udenværkerne til Ole Warthoe-Hansens fremragende og grundlæggende arbejde, som turde være sikret en central placering i vor håndværks- og byhistoriske litteratur. bo.

Rudolph Bertouch: Menigmands Minde. Motiver og mestre bag vore folkelige gravminder, især på Lolland-Falster. I kommission hos J. R. Deins boghandel, Maribo. 1971. 401 sider. Ill. Kr. 56,00 indb.

Når nærværende værk af redaktionen blev hjemskrevet til anmeldelse, var det, fordi titlen lod ane, at det måske indeholdt en del stof af lokalhistorisk interesse for læsere af »Fra Viborg Amt«. Desværre er dette kun i ringe grad tilfældet. Enkelte interessante ting er berørt, men at finde frem til dem kræver en betydelig indsats af læseren. Register findes ikke i bogen – beklageligvis. Endnu mere beklageligt er det, at *Menigmands Minde* formentlig vil forblive så temmelig ukendt for menigmand. Først tynges bogen betydeligt af fire indledende kapitler om kristendommens udbredelse. Meget lærd stof er samlet på disse 50 sider, kun en beskeden del ses at have direkte relation til emnet. Bogens største afsnit: Monografier, tynges ligeledes af stofmængden – og en række sidespring. Systematikken kommer først klart frem i afsnittet: Tavler, der til gengæld udelukkende omhandler Lolland-Falster. Endelig må man have lov at drage et suk over, at kunstnere, der har gjort en betydelig indsats for at hæve gravmindekulturen, ikke er nævnt. Man tænker blot som eksempel på flere medlemmer af Skovgaardslægten eller billedhuggeren Thorvald Westergaard, Lemvig.

Disse indvendinger skal ikke hindre, at man erklærer sig fuld af beundring for den indsats, der er ydet. Forfatteren er kendt som en flittig, lærd forsker. Også dette værk bærer tydeligt præg af flid, lærdom og forskerglæde. Andre forskere vil kunne inspireres til adskillige afhandlinger – menigmand når næppe stort længere end til at kigge billeder. Harald Ditzel.

Bibliografi og ikonografi 1864. Bibliographie und Ikonographie 1864. Udg. af Det kgl. Bibliotek, Kbh. og Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Kiel. Neumünster, Wachholtz, 1970. 361 sider, 47 tavler. Kr. 225,- indb. (Dansk ekspedition: A. F. Høst & Søn, Bredgade 35, København K.).

Det blivende mindesmærke blandt de mange og mangeartede danske og tyske markeringer af 100-året for krigen 1864 turde være dette

statelige og uhyre nyttige værker, som et dansk og tysk videnskabeligt bibliotek – unægtelig lidt post festum – i fællesskab har udarbejdet og udsendt (med dansk og tysk tekst) i anledning af 100-året.

Bogen er en minutøs registrering af alle *billeder* af enhver art og hele den rige, mangfoldige og vidtspredte *litteratur* i form af bøger, tidsskriftartikler m. v., der findes fra dansk såvel som fra tysk side om vor sidste krig, helt nøjagtigt bestemt dækkende tidsrummet 13/11 1863 – 16/11 1864, for litteraturens vedkommende udkommet til og med 1965.

Som indledning til bogen foreligger (ligeledes på dansk og tysk) to korte instruktive afhandlinger af den danske historiker, generalkonsul, professor, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, og hans tyske kollega, professor, dr. phil. Alexander Scharff, Kiel, om den politiske situation, der førte til krigen, set ud fra dansk og tysk synspunkt.

Hovedsagen, det der optager størstedelen af værket og gør det til et standardværk og et helt uundværligt hjælpemiddel for enhver, der beskæftiger sig med den tragiske krig, er dog den nævnte registrering af dansk og tysk billedstof og litteratur i videste forstand fra og om krigen, også – og det turde i denne forbindelse være det væsentlige – som den afspejlede sig ude i landet, dvs. også uden for krigsskuepladserne. Den er, sagt i korthed, forbilledlig i enhver henseende: Fuldstændighed er enhver bibliografs ønskedrøm, men kan *ikke* opnås (jfr. nedenfor), men det er imponerende, at det er lykkedes at opstøve og registrere ikke færre end ca. 2560 billeder og hele 3424 litterære bidrag. At de hver for sig er forbilledlig beskrevet og systematiseret turde være en selvfølge, men det indgyder unægtelig respekt, at der er ofret henved 100 sider på registre, der giver indgang til det registrerede stof ud fra enhver rimelig synsvinkel. At værket tilmed, stateligt som det er af format, fremtræder overordentlig smukt og overskueligt, og at det er forsynet med 48 sider fremragende udvalgte og gengivne plancher nævnes kun for en fuldstændigheds skyld.

Fuldstændighed *er*, som alt nævnt, uopnåelig i et værk som det foreliggende. At man dog i så henseende er nået meget vidt, kan der blot fra *vort* område anføres adskillige eksempler på. Således anføres side 71 den værdifulde, omend ikke særlig omfattende litteratur om Viborg i krigstiden; man har dog her mærkværdigvis »glemt« søstrene Marie og Noline Wistofts artikel: Den »slemme« Indkvartering i »Jul i Viborg«, bd. 2, 1929, side 29–30, ill., og under »hovedværket«: Henr. Wulff: Da Fjenden var i Landet, 1906, burde have været anført, at der dertil findes udarbejdet et maskinskrevet personregister ved H. Ballund Jensen i Viborg Centralbibliotek, jfr. Henri Hansen: Litteratur om Viborg, 1948, nr. 851. I ikonografien – billedfortegnelsen – side 236–37 er anført ikke færre end 6 billeder af den sprængte jernbanebro ved Langå. Her burde dog nok under nr. 6039 være henvist til gengivelsen af det samme billede i O. K. Rørsted: Fra diligence til damphest, Viborg 1963, side 45 og under nr. 6251: Banegården ved Viborg 1864 til gengivel-

sen samme sted, side 44. Det er dog småting, ligesom man gerne tilgiver, at redaktionen tilsyneladende har overset både den folder med titlen: »1864 på Viborgeggen«, udarbejdet af arkivar P. G. Ørberg, som Viborg Centralbibliotek udsendte i 100-året og de to lokale bidrag til krigens historie i FRA VIBORG AMT, bd. 31, 1964: Dagligliv på landet under den tyske besættelse i 1864 (optegnelser fra Over Fussing) og vort tidligere bestyrelsesmedlem, højesteretsdommer Frants Thygesens redegørelse for, hvordan krigen afspejlede sig i landsoverretten i Viborg omkring 1864. Det *kan* dog undre på baggrund af, at tilsvarende stof i andre lokalhistoriske årbøger synes at være omhyggeligt registreret.

Sammenfattende: En fremragende og uundværlig opslagsbog – også for enhver lokalhistoriker! bo.

På grund af tid- og pladsnød vil flg. bøger af lokalhistorisk indhold fra 1970–71, der er modtaget af redaktionen, først blive anmeldt eller omtalt i næste bind af årbogen: *Birte Andersen: Adelig opfostring*, 1971. – *Vald. Andersen: Den jyske hedekolonisation*, 1970. – *Danmarkshistoriens blå bog*. Udg. af Krak, 1971. – *Hørvejen*. Af P. Leman Sørensen og J. Steen Nielsen, bd. 1, 1971. – *En kunstner i svøb*. Joakim Skovgaards ophold i Viborg 1874–76, belyst gennem breve ... Ved H. Ditzel, 1971. – *Købstaden set og oplevet*. Ved Henrik Bramsen, 1971. – *De næsten ukendte*. Skilderier fra 1800-årene. Ved Palle Friis m. fl., 1971. – *Gunner Sandfeld: Komedianter og skuespillere*, 1971. – *Peter Schou: Skivekredsens politiske historie til 1920*, 1971. – *Ørslev Kloster 1970*. Ved Lars Swane, Mogens Bencard og Peter Seeberg, 1971.

Samfundet siden sidst

Historisk Samfunds generalforsamling fandt sted onsdag den 15. september 1971 kl. 19,30 i Landsarkivets læsesal. Da formanden var forhindret i at komme, bød sekretæren, arkivar *Hans H. Worsøe*, velkommen og foreslog på bestyrelsens vegne arkivar *Paul G. Ørberg* som dirigent. Efter at denne var blevet valgt og havde konstateret, at forsamlingen var lovligt indkaldt, gav han ordet til sekretæren, der af lagde følgende årsberetning for Historisk Samfund for Viborg Amt 1970/71:

Det forløbne år har været, hvad man kan karakterisere som et særdeles roligt arbejdsår, idet der bortset fra foredraget ved generalforsamlingen, hvor professor *H. P. Clausen* talte om »Sikkerhedspolitik og national udvikling i Sønderjylland 1830-48«, kun har været afholdt et enkelt andet, nemlig professor, dr. phil. *Olaf Olsens* foredrag den 16. november 1970 om »Vikingerne typehus«. Dette foredrag afholdtes i samarbejde med Folkelig Universitetsforening. Begge foredrag afholdtes på Centralbiblioteket. En planlagt sommerudflugt for medlemmerne kunne på grund af forskellige omstændigheder heller ikke gennemføres. Dette må imidlertid ikke forlede til at tro, at bestyrelsen intet har foretaget sig i årets løb, for det er ikke rigtigt.

Først og fremmest har der været arbejdet med årbogen, hvor det er vort mål i indeværende år at komme à jour med udsendelsen, efter at vi gennem flere år har været bag efter. Årbogen 1970, den første regulære årbog gennem flere år, udsendtes sidst på foråret i år, og har givet anledning til en meget positiv omtale i pressen. Dette gælder især viceborgmester, materielforvalter *Helmuth Spanggaard Pedersens* store erindringsartikel, »Viborg i 30'erne«, men også flere af de andre artikler har vakt stor interesse. Det gælder således landsarkivar *Jens Holmgårds* udgave af uddrag af Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg Amt til Landhusholdningsselskabet i 1839 og første del af provst em. *A. M. Vestergaards* »Træk af Vinkel sogns præste- og degnehistorie«. Udgivelsen af Blichers amtsbeskrivelse har i øvrigt indirekte givet anledning til, at Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger nu på landsbasis går i gang med at udgive hele serien af amtsbeskrivelser til Landhusholdningsselskabet, således at vi der kan se frem til i løbet af et par år at få en fotografisk nyudgave af hele Blichers beskrivelse. Denne udgave vil naturligvis blive tilbudt vore medlemmer til favoritpris. Spanggaard Pedersens erindringsartikel er blevet udgivet som særtryk af det lokalhistoriske arkiv i sommer, og det samme vil blive tilfældet med den fortsættelse af artiklen, dækkende besættelsestiden, som er under opsætning til årgang 1971 af årbogen. Der arbejdes i det hele taget på kraft på den nye årbog, som vi helt bestemt regner med at kunne udsende før jul, således at vi atter er à jour med udsendelsen. Jeg skal ikke her yderligere løfte sløret for, hvad årbogen kommer til at

indeholde, men kan love, at den bliver fuldt på højde med den foregående og kommer til at rumme stof, der både er let læseligt, og som vil have varig værdi.

Foreningen har i årets løb deltaget i to møder, afholdt af Det kulturelle samvirke i Viborg, hvor man har drøftet en koordination af det kulturelle arbejde og fordelingen af de kommunale midler, der gives til dette arbejde. Man har i den nye storkommune gennemført den praksis, at der gives en fælles bevilling efter ansøgning fra det kulturelle samvirke, som derefter fordeler den til de tilsluttede medlemmer. Dette har for Historisk Samfund betydet en meget væsentlig økonomisk fordel, idet vort tilskud er blevet forøget til 3.750 kr. i indeværende år, en støtte, som vi er meget taknemlige for, og som er helt uundværlig for vort arbejde.

I øvrigt kan vi formentlig i løbet af det kommende år imødesee en lysning i vor økonomiske situation. Det blev netop meddelt på Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Århus i begyndelsen af september, hvor foreningen var repræsenteret, at udgivelsen af den danmarkshistoriske billedbog nu er ved at være afsluttet, og at den vil give et meget betydeligt overskud. Foreningen indskød i sin tid som driftskapital til udgivelsen én krone pr. medlem. Ikke alene vil vi få hele denne sum ubeskåret tilbage, men den vil blive forrentet med ca. 800%! Billedværket er imidlertid endnu ikke udsolgt, og for hvert eksemplar, der sælges, vil overskudet blive endnu større. Jeg vil derfor gerne opfordre alle vore medlemmer til at anskaffe dette smukke værk eller anbefale det til gavebrug. Når det er afsluttet her i efteråret, vil der blive fremstillet en smuk gavekasette til alle fire bind, som vil blive solgt samlet for ca. 165 kr.

Det har tidligere været drøftet, om den nye kommunale struktur og hermed også den nye amtsinddeling skal have nogen indflydelse på de historiske samfunds virkeområde. Vi har i den anledning planlagt et møde med vore naboforeninger i storamtet, men det forekommer tvivlsomt, om der kan komme andet ud af disse møder end en evt. koordinering af ansøgningerne til amtskommunen om tilskud. Der vil derimod næppe være basis for at gå sammen om udgivelse af en fælles årbog; hertil er området og interesserne for forskelligartet. Det er imidlertid et spørgsmål, der begynder at trænge sig på, om vi blot kan køre videre i det gamle spor, eller om vi ikke er nødt til at tage hele vort virkeområde og organisationsform op til revision i samarbejde med de øvrige foreninger og institutioner, der arbejder med historiske emner, jfr. i øvrigt s. 217 (Nyt og noter).

Et af vore bestyrelsesmedlemmer er fraflyttet amtet og dermed udtrådt af bestyrelsen. Jeg vil derfor benytte lejligheden til at takke højesteretsdommer *Frants Thygesen* for den indsats, han har ydet for Historisk Samfund i de år, han har siddet i vor bestyrelse. Endnu et af vore bestyrelsesmedlemmer har på det sidste bestyrelsesmøde anmodet om ikke at blive genvalgt. Det er landsarkivar *Jens Holmgaard*, og vi

har med beklagelse taget dette til efterretning. Jeg vil derfor gerne slutte denne beretning med en tak til landsarkivaren for det store arbejde, han har gjort for Historisk Samfund, ikke mindst som medlem af årbogens redaktion, og en tak fordi vi har måttet holde vor generalforsamling her på Landsarkivet.

Dirigenten henstillede, at beretning og regnskab som sædvanlig blev behandlet under ét og gav atter ordet til arkivar Worsøe, der i sin egenskab af kasserer forelagde regnskabet (jvf. omstående). Som indledning til gennemgangen af regnskabet gjorde kassereren opmærksom på, at der midt i regnskabsåret var sket en omlægning, idet der nu føres et særskilt giroregnskab, som varetages af *J. P. Sørensen* under kassererens tilsyn og ansvar, og et kontantregnskab, som kassereren selv fører. Denne rent praktiske foranstaltning havde imidlertid vist sig at give visse vanskeligheder ved sammendragningen til et fælles regnskab.

De enkelte poster blev derefter gennemgået og revisionsprotokollen forelagt. Det fremgik af denne, at de to revisorer den 10. dec. 1970 og 31. mar. 1971 havde gennemgået regnskabet og ved begge lejligheder givet følgende påtegning: »Undertegnede revisorer har dags dato optalt kassebog og konstatere, at der forefindes bilag til samtlige posteringer. Der er foretaget afstemning af kassebeholdning, giro- og sparekassekonto. Sign. M. Langvad. H. Grundtvig.« De forefundne beholdninger ved revisionen 31. mar. er identiske med de i omstående regnskab opførte beholdninger. Regnskabsopstillingen, således som den findes omstående, var den 15. september 1971 blevet forelagt revisorerne til underskrift, men den ene af disse, dommer H. Grundtvig, mente ikke at have haft tilstrækkelig tid til at gennemgå de enkelte posteringer til at kunne underskrive opstillingen, hvorfor regnskabsopstillingen kun kunne forelægges med den ene revisors underskrift. Kassereren henstillede til generalforsamlingen, at man godkendte regnskabet i den foreliggende skikkelse.

På et spørgsmål fra forsamlingen om foreningens status oplyste kassereren, at man havde en gæld til bogtrykkeriet på ca. 10.000 kr., men at man håbede at kunne få denne afviklet i løbet af de kommende år ved hjælp af det forøgede kommunale tilskud og overskudet fra DHFs billedværk. Den tilstedeværende revisor, bankprokurist *M. Langvad*, oplyste, at man ikke havde optalt lagerbeholdningen af skrifter og regnet dens værdi ud, idet skrifterne ikke ville kunne realiseres med kort varsel. Han havde gennemgået regnskabet post for post og inde stod for, at posteringerne var i overensstemmelse med de ved revisionen den 31. marts 1971 godkendte posteringer.

Generalforsamlingen godkendte derefter beretning og regnskab.

Næste punkt på dagsordenen var valg. På bestyrelsens forslag og uden modkandidater genvalgte overlærer *E. Gustavussen*, Vammen, og nyvalgte oberstløjtnant *P. P. Schroeder* samt arkivar *Paul G. Ørberg*. *M. Langvad* ønskede på grund af alder at trække sig tilbage som revisor.

Kassereren takkede revisoren for det store arbejde, han havde gjort og for den praktiske hjælp hans store regnskabskyndighed havde betydet. Bestyrelsen havde ingen kandidater til posten, og på forslag fra forsamlingen nyvalgte assistent *Henning Skov*, Landsarkivet, til revisor. Bestyrelsen har senere som anden revisor valgt bankfuldmægtig *Fin Bertel*.

Under »Eventuelt« havde flere af mødedeltagerne ordet. *Chr. Vestergaard*, Mausing, stillede forslag om bedre bekendtgørelse af møder, f. eks. annoncer i *Kjellerup Avis* eller udsendelse af direkte meddelelser til alle medlemmer, og om valg af sognerepræsentanter. Disse forhold vil blive taget op til drøftelse i bestyrelsen. Det samme gælder en forespørgsel om en fælles indholdsfortegnelse til samtlige årgange af årbøgerne. Hertil foreligger der forarbejder. Endelig blev spørgsmålet, om Historisk Samfund kunne engagere sig i bevaring af gamle bygninger og gadepartier, rejst. Herpå svarede museets repræsentant, *E. Levin Nielsen*, at det nok snarere måtte være en opgave for Viborg Fonden, men også dette spørgsmål vil blive drøftet i bestyrelsen, jfr. i øvrigt *E. Levin Niensens* artikel s. 166ff.

Generalforsamlingen, der var usædvanlig livlig, sluttede kl. 20,15, hvorefter professor, dr. phil. *Sv. Ellehøj*, København, talte om Saxo og «de norsk-islandske sagaer». Foredraget blev overværet af ca. 40 personer.

Hans H. Worsøe.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

INDTÆGTER:

Beholdning fra foregående år:

Postkonto	819,81	
Sparekasse	51,98	
Kontant beholdning	3,60	875,39
	<hr/>	
Salg af skrifter		2.718,31
Kontingenter		12.948,30
Bidrag fra annoncører		3.258,00

Tilskud:

Æ Bindstouw	100,00	
Vorning Sparekasse	50,00	
Ålestrup kommune	25,00	
Viborg kommune	250,00	
Viborg amt	200,00	
Kjellerup kommune	100,00	
Handelsbanken, Viborg	100,00	
Statstilskud	3.100,00	3.925,00
	<hr/>	
Tilskud til Jens Bloch-bogen		500,00

Diverse:

Refunderet moms	1.716,00	
Portorefusion	66,00	
Renter	130,03	1.912,03
	<hr/>	
I alt indtægt		26.137,03

DRIFTSREGNSKAB FRA 1/4 1970 - 31/3 1971

UDGIFTER:

Lønninger + kildeskat	2.689,20
Årbog Landbohistorisk Selskab	2.300,00
F. V. Backhausens Eftf.	11.890,21
Museet foto	470,00
Kontingenter (SLF)	744,60
Porto, fragt og kontorhold	1.921,46
Møder + repræsentation og foredrag	948,95
Specialtrykkeriet (Jens Bloch)	1.931,87
Tilbagebetalt kontingenter	64,50
Indbetalt moms	609,00

Overføres til næste år:

Kontant	17,53	
Sparekasse	2.166,33	
Postkonto	383,38	2.567,24

I alt udgifter 26.137,03

Undertegnede revisor har revideret regnskabet for året 1/4 1970 - 31/3 1971, idet jeg har afstemt kassebeholdningen, sparekassekontoen samt girokontoen.

Samtlige bilag er sammenholdt med de bogførte poster.

Viborg, den 15. september 1971.

M. Langvad.

Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune

Årsmøde afholdtes tirsdag den 29. juni 1971 på Centralbiblioteket. Der fremlagdes følgende:

Beretning om virksomheden i året 1970/71:

Som følge af kommunesammenlægningen ændrede arkivet fra 1. april 1970 sit arbejdsområde til at omfatte Viborg storkommune mod hidtil Viborg købstad, og arkivets navn blev som en logisk følge heraf ændret til: *Lokalhistorisk arkiv for Viborg kommune*.

Udvidelsen af området vil ganske naturligt også betyde en udvidelse af arbejdsstoffet. Her bør det dog erindres, at arkivets arbejder falder på to områder:

1. Registrering af og indsamling af stof, der hidrører fra begivenheder, der er foregået forud for nutiden.
2. At følge med i, hvad der foregår i nutiden og at registrere og optegne, hvad der skønnes at have betydning, når lokalhistorien skrives.

Skrifter: Arkivets publikation nr. 11, billedværket »Viborg Motiver« af Johannes Bæch med indledning af Arne Lilholt, som i efteråret 1969 blev udsendt i et oplag på 1000 eksemplarer, blev meget hurtigt udsolgt, og værket blev derfor i efteråret 1970 udsendt i et nyt oplag på 2000 eksemplarer.

Udstillinger: I anledning af, at Løgstrup bibliotek, der nu er en filial af Centralbiblioteket, den 4. november 1970 havde 50-års jubilæum, arrangerede det lokalhistoriske arkiv i samarbejde med skoleinspektør E. Th. Nielsen og overlærer Kr. Andersen, Løgstrup, en udstilling af billeder, kort, arkivalier og andet lokalhistorisk materiale fra Vorde, Fiskbæk og Romlund sogne. Materialet var indsamlet i sognene, og noget af det er senere indgået i Lokalhistorisk arkiv. Udstillingen gav et godt indtryk af udviklingen i de 3 sogne gennem de sidste 50-75 år og havde godt besøg. Den blev åbnet den 13. november af kulturudvalgsformand, viceborgmester H. Spanggård Pedersen.

Møder: Arkivet var på årsmødet i »Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver«, der blev afholdt i Lyngby-Tårnbæk i dagene 3.-6. september 1970 i tilslutning til »Dansk Historisk Fællesforening«s årsmøde, repræsenteret ved overbibliotekar Aage Bonde.

Besøg og udlån: Arkivet har som i de foregående år haft talrige besøg, dels for at søge oplysning om bestemte emner, dels for at bese arkivet. Også fra nyoprettede arkiver i andre byer har der været besøg for at hente vejledning og råd.

Som hovedregel lånes arkivalierne ikke ud af huset, men stilles til rådighed til brug på Centralbibliotekets læsesal. Der kan dog gøres undtagelser, særlig når det drejer sig om reproduktion af billeder m. m.

Gaver: Arkivet har med tak modtaget gaver fra følgende: (hvor intet andet er nævnt, er giveren bosiddende i Viborg).

Fhv. bagermester V. Aalkjær, fru overkirurg Bartels, reservelæge P. Borresen, Nykøbing Sj., fhv. boghandler Victor Christensen, direktør Johs. Faurholt, København V, fru M. Gulddal, Lyngby, fuldmægtig Sv. Jacobi, gartner H. Jensen, Slagelse, fru Signe Langhorn, Mariager, skomager C. Laursen, fru A. Ljørring, fru Hilda Mikkelsen, fru Gerda Mogensen, grosserer Wagner Nielsen, amtsforvalter K. Schoubye, oberstløjtnant P. P. Schroeder, vagtmester K. V. Østergart, Køng pr. Lundby.

Særligt betydningsfulde gaver er modtaget fra fotograf C. J. Zacho, der har overladt arkivet sit pladearkiv op til 1960, og fra boet efter fru Karen Marie Gleerup Christensen, der afgik ved døden i september 1970. Fru Christensen har gennem sit forfatterskab (Vinkel-Slægtterne) tilført lokalhistorien betydningsfulde bidrag, og arkivet har haft den glæde fra hendes bo at modtage en boggave, der er af virkelig værdi for arkivet. Også tidligere har fru Christensen betænkt arkivet med boggaver.

Økonomi: Arkivets samlede driftsudgifter har i 1970/71 andraget i alt kr. 11.581,90 mod som budgetteret kr. 15.000,00. På den særlige konto til udgivelse af skrifter har der været en betydelig omsætning, nemlig indtægt kr. 14.500,00 og udgift kr. 16.600,00. På skriftkontoen indestod pr. 31/3 1970 kr. 8.563,23. Ved udgangen af regnskabsåret 1970/71 indestod kr. 6.429,28.

Ledelse: Viborg kommunes kulturudvalg bestod pr. 31/3 1971 af byrådsmedlemmerne:

Materielforvalter H. Spanggaard Pedersen, formand, kontorchef Gorm Nielsen, gårdejer Svend Vestergaard, forstander Laust Gram Thiessen, overpostbud Anton Hammershøj, bankfuldmægtig Finn Bertel og sparekasseassistent Jørn Henriksen.

Det særlige kontroludvalg vedrørende lokalhistorisk arkiv udgøres af:

Borgmester, lrs. J. Ringgaard-Christensen, materielforvalter H. Spanggaard Pedersen (formand), landsarkivar Jens Holmgaard, museumsinspektør Peter Seeberg og overbibliotekar Aage Bonde.

Kontroludvalget har holdt møde den 27/8 1970.

Personale: Det daglige arbejde i arkivet har siden 1963 været ledet af fhv. postmester O. K. Rørsted.

Fhv. justissekretær J. A. Kirketerp, der siden juli 1965 havde vist sin interesse for arkivet ved frivilligt og uden vederlag at deltage i det daglige arbejde, afgik ved døden den 11. juni 1970. Gennem sit mange-

årige og grundige kendskab til byen og dens borgere var han en udmærket medarbejder, som har efterladt sig et savn.

Fra 15/3 1971 har student *Sten Korshøj* deltaget i arbejdet på arkivet.

Stud. mag. *Jens Ørnbo*ll har i oktober–december 1970 ved hjælp af en til formålet indkøbt transportabel båndoptager påbegyndt optagelsen af interviews med ældre mennesker.

I tilslutning til beretningen drøftedes arkivets arbejde i 1971/72. Det vedtoges bl. a. i vinteren 1971/72 i samarbejde med førstelærer *Holger Jørgensen, Almind*, at afholde en lokalhistorisk udstilling svarende til den, der i afvigte vinter var arrangeret i Løgstrup, i samarbejde med *Skovgaard Museet*, at arrangere en vandreudstilling om besættelsestiden, der skal have fernisering samtidig med arkivets udsendelse af *H. Spanggaard Pedersens* bog, *Viborg under besættelsen*, som arkivet forventer at kunne udsende omkring nytår 1972, ligesom det vedtoges at søge arrangeret et kursus i interview-teknik for bånd-amatører.

Fra Viborg Amt 1971
er tilrettelagt og trykt i 900 eksemplarer hos
F. V. Backhausens Eftf., Viborg.
Skrift: Garamond, Linotype, Frankfurt-M.
Papir: Glitter tryk E 105, De forenede Papirfabrikker.
Klicheer: Hammerschmidt, Århus.

har siden oprettelsen opbygget en omfattende samling af litteratur og utrykt materiale om byen, det har en meget stor billedsamling, har registreret byens aviser m. m. og udgivet en række bøger om Viborgs historie og topografi.

Hvad er arkivet interesseret i?

Topografiske og historiske billeder fra *Viborg kommune*, fotografier af kommunens *borgere* og deres hjem, billeder fra *forretninger, industrielle virksomheder og landbrug* samt fotografier fra byens mange *institutioner*, også af enkeltpersoner og grupper.

Utrykt og duplikeret materiale vedr. kommunens indbyggere: Familiepapirer, borgerbreve, gamle breve, memoarer og stamtavler. Også *lokalhistoriske bøger og tryksager* er kærkomne.

Oplysninger om *foreningers* stiftelsesdag og formænd gennem tiderne; lov-eksemplarer, forhandlings-protokoller til opbevaring og fotografier af formænd samt gruppebilleder.

Hvad sker der med materialet?

Det ordnes og opbevares, så det enhver tid kan findes frem og af fortiden danne en levende helhed i nutiden. Hvad der kommer til arkivet, er sikret for kommende slægtled.

Hvilken interesse kan alt dette have?

Det er på grundlag heraf, at kommunens, borgernes og foreningernes historie engang kan skrives. Alt for meget bliver stadig tankeløst tilintetgjort både af private og i foreninger – tilintetgjort som »gammelt ragelse«. Kom derfor med arkivalierne, mens De selv kan råde, eller søg at tilsikre os dem på betryggende måde.

Hvor findes arkivet?

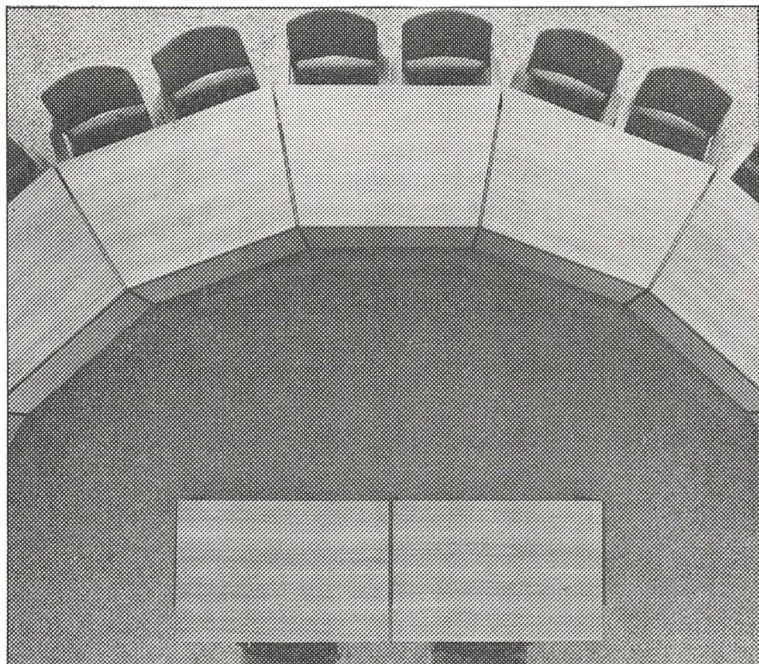
Det har til huse på *Centralbiblioteket*, Vesterbrogade 15, telf. (06) 62 44 88, der med glæde modtager enhver form for materiale, besvarer forespørgsler og udleverer skemaer til udfyldning med personalhistoriske oplysninger samt blanketter, hvorpå testamentariske bestemmelser om overdragelse til arkivet af arkivalier, pengegaver m. v. kan skrives. – Henvendelse kan også ske til arkivets daglige leder, fhv. postmester *O. K. Rørsted*, der som regel træffes i arkivets lokaler kl. 10–12 (Privat telf. (06) 62 39 46).

Alt, hvad arkivet modtager, vil blive behandlet diskret og med pietet

Historisk Samfund for Viborg Amt

støttes i sit arbejde af følgende:

- Hans Albrechtsen, herreekviperer,
Viborg.
- Andelsbanken, Viborg afd.
- N. P. Asmussen, bogbindermester, Viborg.
- F. V. Backhausens Eftf., bogtrykkeri,
Viborg.
- E Bindstouw, Lysgaard.
- Bjerringbro Savværk A/S, Bjerringbro.
- Bryggeriet Thor, Randers.
- C. A. Carlsens boghandel, Viborg.
- Carlton, Engelsk Modemagasin, Viborg.
- »City« Skomagasin, Viborg.
- Dansk slægtshistorie, Kjellerup.
- Ford, A. Philipsen Akts., Viborg.
- Galsgaards Farvehandel, Viborg.
- Bent Gildsig, farvehandel, Viborg.
- Grundfos A/S, Bjerringbro.
- Handelsbanken i Viborg.
- Fa. Erik Hansen og Vilmer Nielsen,
snedkerfirma, Viborg.
- G. Heiberg, møbelpolstrer, Mogensgade,
Viborg.
- Jacobi, kontoretablering, Viborg.
- H. Jarly, guldsmed, Viborg.
- Jens Jensens Eftf., Vinhandel, Viborg.
- Jydsk Boghandel, Viborg.
- Jyske Bank, Viborg.
- Niels Kalhave A/S, VVS-service,
Viborg.
- KFUMs restauration og pensionat,
Viborg.
- J. N. Kjærsgaards Tømmerhandel A/S,
Viborg.
- Kongensbro Kro, Ans.
- Krusell, lædervarer, Viborg.
- Løveapoteket, Viborg.
- Max E., ure, optik og briller, Viborg.
- Midtjydsk Frøhandel, Viborg.
- Kaj W. Nielsen, billedhugger, Viborg.
- Palæ, restauration, Viborg.
- Pan Buslinier, Viborg.
- Hans Pedersen, tricotage, Viborg.
- Anders Petersen, farvehandel, Viborg.
- Privatbanken for Viborg og Omegn.
- Rinder Jespersen, import og en gros,
Viborg.
- Sct. Mathias Apotek, Viborg.
- Schous Boghandel, Viborg.
- Schumanns Herremagasin, Viborg.
- Specialtrykkeriet, Viborg.
- Sportskiosken, Viborg.
- Svancapoteket, Viborg.
- S. A. Sørensen, bogbindermester, Viborg.
- Viborg Andelsmejeri.
- Viborg Andels-Svineslagteri.
- Viborg Blikkenslageri.
v/ Westergaard & Bak.
- Viborg Byes og Omegns Sparekasse.
- Viborg Papir-Compagni.
- Viborg Rejsebureau, Dumpen 23.
- Viborg Stifts Folkeblad.
- Vissing & Halskov, aut. el-installatør,
Viborg.
- Østergaard Bøger, Viborg.

Serie 1100 en helt ny og utraditionel modul-serie til indretning af konferencelokaler undervisningslokaler og mødelokaler til amt og kommune

Vi opgiver nærmeste forhandler. Rekvirer special-katalog i farver.

**KONTOR
MØBLER**

8850 BJERRINGBRO
TELEFON 06-68 17 00

Erik Hansen og Wilmer Nielsen

Snedkermestre

Absalonsvej – Viborg – Tlf. 62 17 11

SPECIALTRYKKERIET

Gørtlervej 7

Viborg . Tlf. *62 40 33

OFFSET
BOGTRYK
SERIGRAFI

VISSING & HALSKOV A/S

aut. el-installatør

Jernbanegade 20 – Viborg

Telefon 62 24 66

Radio

Fjernsyn

VIBORG ANDELS-SVINESLAGTERI

Engelsk Modemagasin

CARLTON

Tlf. 62 00 99 **WACH NIELSEN**

SCT. MATHIASGADE 23 . VIBORG

Krusell

LÆDERVARER

Viborg

HANS ALBRECHTSEN A/S
Herreekvipering

Vestergade 14-18

Viborg

Tlf. *62 63 55

SELSKABSLOKALER

RESTAURATION

KFUMS RESTAURATION
OG PENSIONAT

Jernbanegade 14
Telefon 62 05 22

God mad til rimelige priser

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 62 62 47

ANDELSBANKEN

A. m. b. a.

VIBORG AFDELING

H. JARLY
GULDSMED

Viborg

Tin

Ure

N. P. ASMUSSEN

Kompagnistræde 2 - Viborg

Telefon 62 03 59

Bogbinderi - Protokolfabrik

VIBORG ANDELSMEJERI

VIBORG IS

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 62 02 69

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

S. A. SØRENSENS
BOGBINDERI

Ll. Sct. Hansgade 25

Viborg

Tlf. 62 17 06

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. *62 58 77

PRIVATBANKEN FOR VIBORG OG OMEGN

Filial af Privatbanken i København

ANDERS PETERSEN

Tapet- og farvehandel

Viborg

Telefon *62 12 66

JACOBI

Ringvejen – Viborg

Telefon 62 40 00

A. PHILIPSEN *Akts.*

Skivevej

Viborg . Tlf. *62 35 11

JENS JENSENS EFTF.

Vinhandel

Grundlagt 1813

Viborg

KAJ W. NIELSEN

VIBORG

Billedhugger

VIBORGBYES OG OMEGNS
SPAREKASSE

AKTIESELSKABET
JYSKE BANK

Vi leverer og monterer **rotoføstole** - med Deres stramaj
eller vort stof. Vor 30 års erfaring er Deres garanti for smukt arbejde.

GREGOR HEIBERG

Møbelpolstrer - Møbelhandler

Hjørnet af Reberbanen og Sct. Mogensgade . Telf. 62 23 34 . Viborg

VIBORG REJSEBUREAU A/S

Dumpen 23

Tlf. *62 43 11

Viborg

Hjemstavns museet

E BINDSTOUW

I LYGGAARD

11 km fra Viborg

7454 Skelhøje

Telefon (06) 66 75 79

HANDELSBANKEN

— altid med i billedet

Mathiasgade 52 . VIBORG . Tlf. 62 15 00

Vestervang afdeling . Telefon 62 63 11

Kølvrå afd. Tlf. 10 16 66 * Karup kontoret . Tlf. 10 14 11

JYDSK BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 36

Viborg

Tlf. 62 09 99

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

SLÆGTSFORSKNING

Gælder det udarbejdelse af
anetavler eller slægtsbøger samt alt vedrørende slægtsforskning,
da henvend Dem til

DANSK SLÆGTSHISTORIE

Ågade 44 – Kjellerup – Telefon 88 15 88

NIELS KALHAVE A/S

VVS-service

Viborg

Telefon *62 50 00

BØGER – DET STORE UDVALG!

C. A. CARLSEN

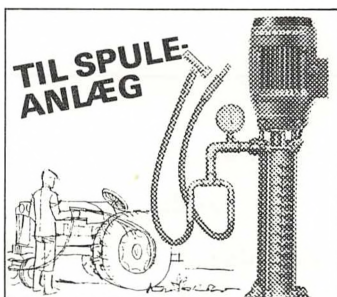
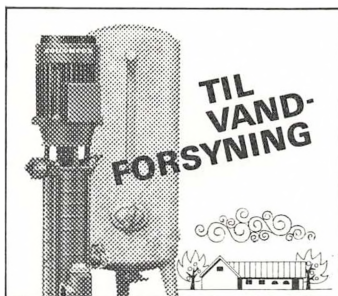
*Bog- og papirhandel
Gravene 1*

Viborg

Tlf. 62 02 52

GRUNDFOS

de rigtige pumper

Vort program omfatter bl. a. centrifugalpumper, dykpumper i rustfrit stål, borerørpumper, ejektorpumper og cirkulationspumper. GRUNDFOS-pumper anvendes også i træimprægneringsanlæg.

GRUNDFOS A/S

8850 BJERRINGBRO · TLF 06-681400 · TELEX 60731
AFDELING I KØBENHAVN · VALLENSBÆKVEJ 39-32
BRØNDRYVESTER · 2600 GLOSTRUP · TLF 01-984022

VIBORG PAPIR COMPAGNI

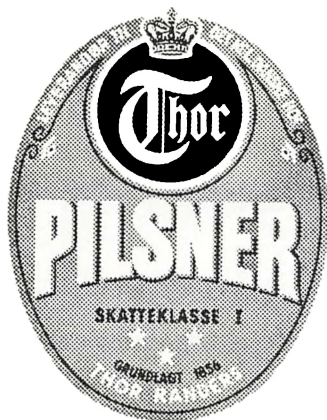
RINDER
JESPERSEN

Viborg

Schumanns
HERREMAGASIN

Viborg

– det er
Thorsdag
hver dag

BENT GILDSIG

»CITY« SKOMAGASIN
v. K. Kühl

Sct. Mathiasgade 62
Viborg

ET RART KVARTER

et godt madsted

KONGENSBRØ KRO

Telefon (06) 87 01 77

HANS PEDERSEN

Tricotage

Sct. Mathiasgade 50

SPORTS-KIOSKEN

Gravene 16

Tlf. 62 10 83

 **OSTERGAARD
BOGER**

8800 VIBORG • TLF. 06 620804 • POSTGIRO 13396

Bogtryk Offset

F V Backhausens efft

Sct. Mathiasgade 34 . 8800 Viborg . Tlf. 62 00 08

Støt indsamlingen

til

Red Barnet

Svaneapoteket

Viborg

Løveapoteket

Viborg

Sct. Mathias Apotek

Viborg

Lokalhistorisk arkiv for Viborg kommune

har i sin skriferække udgivet flg. publikationer, der sælges til de anførte priser, *excl. moms*:

[1]	Henri Hansen: Litteratur om Viborg. 1948. 99 sider	4,50 kr.
[2]	Otto von Spreckelsen: Stænderpladsen i Viborg før og nu. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1951. 58 sider, illustreret	4,00 kr.
[3]	Otto von Spreckelsen: Viborg Bys Borgerbog 1713–1860. 1955. 471 sider	15,00 kr.
[4]	Otto von Spreckelsen: Viborg bys gadenavne. 1962. 48 sider, illustreret	10,00 kr.
[5]	Otto von Spreckelsen: Viborg Vandring. Tegninger af Johs. Bæch. 3. ændrede udgave. 1969. 62 sider, illustreret	10,00 kr.
[6]	Soldat i Viborg 1865–1965. Redigeret af Aage Bonde. 1965. 120 sider i stort format, rigt illustreret	20,50 kr.
[7]	Johan Hvidtfeldt: Gennem Blichers land til bispestaden Viborg. Tegninger af Svend Erik Ihle. 3. udgave. 1969. 80 sider, illustr.	10,00 kr.
[8]	J. Chr. Sixhøj: Viborg Katedralskoles dimittender 1630–1879. Ved Carl E. Jørgensen. 1968. 220 sider	36,00 kr.
[9]	Viborg Smedelaug. Af Otto Smith, Aage Philipsen og Paul E. Pedersen. 1968. 72 sider, illustreret	12,50 kr.
[10]	Vogt lys og ild. Viborg købstads brandvæsen 1844 – 18. maj 1969. Redigeret af O. K. Rørsted i samarbejde med E. Kløve. 1969. 79 sider, illustreret	12,50 kr.
[11]	Johannes Bæch: Viborg Motiver. Med indledn. af Arne Lilholt. 1. oplag 1969, 2. oplag 1970. 6+29 sider i tværformat	24,75 kr.
[12]	Helmuth Spanggaard Pedersen: Viborg i 1930'erne. 1971. 64 sider, illustreret. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1970	7,50 kr.
[13]	Helmuth Spanggaard Pedersen: Viborg under besættelsen. 1971. 104 sider, illustreret. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1971	12,00 kr.

*

Arkivet forhandler også det meget begrænsede rest-oplag af:

Viborg Købstads Historie. Udg. af Viborg byråd. Red. af Svend Aakjær, 1940–41. Bd. 1–4, illustreret. 40,00 kr.

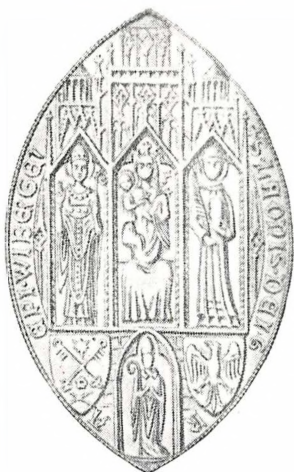
Enkeltpind kan, så langt oplaget rækker, erhverves for 15 kr. pr. bd., alt *excl. moms*.

*

De anførte skrifter kan købes i boghandelen, for enkeltes vedkommende tillige i kiosker m. v., eller ved henvendelse til: *Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune*, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, telefon (06) 62 44 88. Giro 6 61 00. Ved postordre er det tilstrækkeligt at anføre publikationens/publikationernes nummer/numre.

Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet i 1928 og har til formål:

Den foreliggende årbog er den 36. i rækken, og samfundet har gennem årene udover årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Romansk stenbuckerkunst i Viborg amts kirker*, *Billeder af Viborg amts forhistorie og Fæstebonde i Nørre Tulstrup* *Christen Andersens Dagbog*.

Kontingentet er p. t. 20,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen, hvis pris i boghandelen er 30,00 kr.

Medlemmerne kan til favørpris erhverve ældre årgange af årbogen og en række andre publikationer. En fortegnelse over disse findes på omslagets side 2.

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet

»dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på der-til egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.«

Indmeldelser modtages af samfundets sekretær, arkivar Hans H. Worsøe, Landsarkivet, Ll.Sct. Hansgade 5, 8800 Viborg, telf. (06) 62 17 88, til hvem også bidrag til årbogen bedes sendt. Arkivar Worsøe forestår ligeledes samfundets ekspedition.